

מִטְעַם 14

כתב עת לספרות
ומחשבה רדיקלית

י'ו'נ' 2008

עורך יצחק לאור **מערכת** נביל ארמלי, קרן דותן, סיגל פרלמן, דפנה רוזנבליט, גיא רוזן-גלבע **רכז מערכת** יאב רוזן

MITA'AM

A Review of Literature
and Radical Thought

Edited by Yitzhak Laor

مطام

مجلة للأدب

والفكر الراديكالي

المحرر

يتسحاق لاؤور

יצא לאור על ידי עמותת 'השכמה', למען טיפוח כתיבה ביקורתית וחשיבה מעוררת (ע"ר)
580433795.

תודות לדגנית ומל דייליאן, דני טראקין, מלכה ליטוויץ, פטסי לנדא, מימי סלע, גיורא רוזן.

תודה מיוחדת לקרן לנדא

על העטיפה: פרט מתוך עבודתה של סילביה ליכט "מזרח תיכון חדש", 2007, טכניקה מעורבת
על בד.

עימוד: ארית עמית

כתובת מזכירות המערכת: admin@mitaam.co.il

כתובת למשלוח כתבי יד רק בדואר אלקטרוני: info@mitaam.co.il

(וא לכלול את שם המחבר בשם הקובץ ובגוף הטקסט; נא לציין את הדואר האלקטרוני בגוף
הטקסט)

כתובת המערכת: ת.ד. 24105, תל אביב 61240

טלפון 050-6371242

פקס 03-6441427

כתובת למשלוח המחאות לפקודת 'השכמה': בוק הפועלים, סניף מס' 681, מ"ח 855 391.

תוכן העניינים

שני שירי משרד	5	סיגל בן־איר
אני שמואל שוחט (שירים)	7	שמואל שוחט
עשרים הזדעות קצרות ליפה במתאבדות (פרוזה)	11	זיאר ח'דאש
מערבית וביל ארמלי		
חוב של כבוד (הקדמה לסיפור של אליהו זהבי)	14	יצחק לאור
חלקת שדה (סיפור)	16	אליהו זהבי
ארץ חלולה: הגיאוגרפיה של הכיבוש (מסה)	23	אייל וייצמן
מאגלית און ברק		
סוגיית הבוגד והגיבור (סיפור), מספרדית רמי סערי	38	חורחה לואיס בורחס
"אני קבטן פי, מעכשיו יש לך קשר אתי" (פרקי יומן)	41	סומיה פרחאת־נאסר
מגרמנית אהוד לוי		
אנחנו העניים ושירים אחרים	45	יעקב ביטון
שירי אשה ברוח	50	ראג'אא נאטור
בת ציון המורדת, מסה על חנה ארנדט,	55	גבריאל פיטרברג
מאגלית שירה סתיו		
הרצל ולזר (מסה), מאגלית שירן בק	72	חנה ארנדט
מאגלית שמעון זנדבנק	77	שבעה שירי אהבה אמריקאיים
קזיה על אהבה	77	לנגסטון יוז
צורות האהבה	78	ג'ורג' אופן
חוצים את האי בדרך הביתה ועוד	79	ג'ק גילברט
האהבה באה חרש	80	רוברט קרילי
גברים	80	מאיה אנג'לו
המכתבים	82	לואיז גליק

אלגיה ללילה קצר (סיפור)	83
גלויה לקהיר ושירים אחרים	93
חברון (סיפור)	95
שני שירים	99
השרפרף (סיפור)	101
שעה שירים	108
י'אין דבר כזה אדונית', מסה על שירת דליה רביקוביץ	111
בירושלים ושירים אחרים	130
חמישה שירים	135
איך השארתי אותך (שיר)	137
האשה שעכביש טווה את קוריו בין רגליה (סיפור)	139
מסקנות לא מעשיות מביקור באושוויץ השלווה (שירים)	140
שני שירים	143
אמא, בן (שני סיפורים)	145
תני לנו מאה (שיר)	148
מה שמותר מותר ומה שאסור גם מותר (מסה משפמנית)	150
שני שירים	156
צורת חיים (מסה פילוסופית), מאיטלקית דוד קישיק	159
	165

מיכל פאר
גלית סליקטר
אלחי סלומון
מָרְגוּ פֶּאָרן
תמר גטר
ורד ריבקין
יצחק לאור
עלמה סיון
דוד לזין
שירה סתיו
מירי שחם
שומעון רוזנברג
טל ניצן
בן גרשוביץ
טל אזרד
אבי לובין
דנה לובינסקי
גיו'רז'ו אגמבן
המשתתפים בחוברת

סיגל בן-יאיר

שני שירי משרד

כפויֵת עבודה

אני כפויֵת עבודה, לא מחלקת מהדקים
 וספות, הבקר אני מכליבה את שערי להיות מזכירת
 גבורת על, צוארון מעמלן, אני כפויֵת עבודה
 מרויחה דקה ודקה ודקה על חשבון משלם
 החשבון, לוחשת בין עטים ונעצים, מהנהנת ראש
 מחיכת חנפה בשביל תוספת התיעלות, תוספת
 חק שלושים ואחד שקלים ושבע אגורות מענק פרישה
 נצול הצהרה, מעלי מנהל ומעליו מנהלן ומעליו אוכל
 לחשב זאת רק בפורמט אקסל לתיק נכויים מס' תשע אחת
 אפס אפס שתים שש שלוש, אני סוללת את דרכי למשרד
 מהדר בקומה עשרים ושלוש ופקידה וקרן השתלמות
 בטוח חיים וריסק ובטוח נזקקים במקרה של מחלה קשה או מות
 0.4 אחוז לועד כדי לקבל תלושי קניה בחגי ישראל, אני עובדת
 חמשים אחוז משרה, שזה בערך אלפים שקל.
 אני לא כותבת שירה כבר שנה. אין לי זמן.
 סליחה.

מזכירה

אני מזכירה דו־שלחנית, מעולם לא ראיתם
 מזכירה דו־שלחנית כמוני, א־רגלית. או באנגלית
 לגלס. דגם 803 מק"ט 12985. מעולם לא קמתי
 מן המכתבה. הביטו עלי מדלת מס' 1918, קומה
 מינוס שלוש, כלי שלחן וגף־מדף הקפי מדפדפת
 במהירות ממתני ומעלה. אני, אשה־שלחן, יש לי אגן

מְבָרַג, כִּידוֹן וּמְמַנּוּ מְעַבְרוֹת פְּקֻדוֹת סִיבּוּב כִּיפּוּף הַקְּלָד
הַדְּפָס. בְּשָׁנֵי עֶתְקִים בְּבִקְשָׁה, 180 מַעֲלוֹת שֶׁל יַעֲלוֹת
וּמֵאֲחֹרֵי כֶּךָ מִסְפָּרִים, תְּמוּנַת נוֹף נִפְלְאָה. אַגַּם צְלוּל
צָבִי וּשְׁקִיעָה. בְּשַׁעַת חֲמֵשׁ וְעֶשְׂרֵה, בְּחִשְׁכָּה,
אֲנִי מִצְמִיחָה אֶת רִגְלֵי מַחְדָּשׁ פָּרִס לְעוֹבֵד הַמְצֻטֵּיין.
מַעוֹלָם, מַעוֹלָם לֹא רְאִיתֶם אֶת רִגְלֵי הַקְּטָנוֹת, הַמֵּתְאָרְכוֹת
נְטֻרְפוֹת, עִם אוֹר פְּלוֹרוֹסֶצְנֵט רֵאשׁוֹן שֶׁל בִּקְר.

שמואל שוחט

אני שמואל שוחט

לפְעָמִים פְּלִיט הִיא מְלֶה פְּרֻטִית
אֲנִי מִתְגַּעְגַּע לְחֹדֶר הַחֲמוּס כְּמוֹ לְעֶרְוָה
שֵׁם הַקִּירוֹת מֵרָאֵה אֲטוּמָה
קוֹלִי

כִּי לֹא נִשְׁמַע בָּם כִּי רַעַם מְטוּסִים
כִּי עֲטִינִי תַחֲמֶשֶׁת פְּרָה לֹא חֲלִבוּהָ עֲשָׂרִים שָׁנָה
שֵׁם תֹּאֵר הוּא הַשָּׁמֶן שֶׁל חֲזִירַת הַשִּׁירָה
וּבְכָל זֹאת אֲנִי חָיֵב לְדוּחַ כְּמוֹ לְעֶרְוָה חֲמוּסָה
כִּי הִגְעִינִי בְטוֹן

כִּי עֲכָשׁוּ אֲנִי מִסְתַּתֵּר
אֲנִי לֹא רוֹצֵה לְדַבֵּר
הַתַּחֲנָה הַמְרֻפְזוּת בְּחִיפָה נוֹרָא מְלַכְלַכַת
עֲתוּנִים מִתְגַּלְגְּלִים עַל הַבְּלָטוֹת
מִנְחַת מְסוּקִים עַל הַגַּג שֶׁל רַמְבַּ"ם
יוֹנָה מְטַנְפֶּת
הִיִּתִי חֵיל

נִסְעָתִי בְּחֶזֶם בְּרַכְבָּת
12 עוֹנוֹת הַשְּׁתַנּוּ עִם הַשְּׁעָמוּם וְהַחֲרָפָה
הַשֵּׁם שְׁלִי בְּדִסְקִית
הַתְקַרֵּר וְהַתְחַמֵּם עַל הַחֲזוּה
שֶׁל חֲבֵרָה שְׁלִי
הִיא אוֹלִי בְּאִמְרִיקָה עֲכָשׁוּ
וְאֲנִי מִסְתַּתֵּר
יֵשׁ כָּאֵן יוֹנָה מְטַנְפֶּת
אֵין אוֹטוֹבוּסִים
אֲנִי אֶסַע לְתֵל אָכִיב בְּרַכְבָּת

אֲנִי שְׁמוּאֵל שׁוֹחֵט בְּאַלְפִים וְשִׁמוּנָה
וְאֲנִי שְׁמוּאֵל שׁוֹחֵט בְּאַלְף תְּשַׁע מֵאוֹת עֶשְׂרִים וְשְׁלוֹשׁ
אֵל תִּשְׁאֵל מָה עוֹבֵר עָלַי שְׁאֲנִי גַם וְגַם
עֲמַדְתִּי עַל כֶּסֶף וְאֶכְלֹתִי לֶחֶם בְּשֶׁמֶן
הִיִּיתִי קָטָן אוֹלֵי בֶן שֵׁשׁ
הִתְמוּנָה אֶבְדָּה בְּדַרְךְ וּבְכֹל זֹאת
שְׁמוּאֵל שׁוֹחֵט בְּאַלְפִים וְשִׁמוּנָה עוֹמֵד
עַל כֶּסֶף וְאוֹכֵל לֶחֶם בְּשֶׁמֶן וְכוֹתֵב
עִם הַנְּרוֹיִם שְׁמוּאֵל שׁוֹחֵט כּוֹתֵב
כִּי אֵין גְּבוּל לְקִיטָּשׁ
כִּי אֵין גְּבוּל לְכַאֵב

פגישה לילית

מֵאִיפֹה אַתְּ בְּמִקּוֹר
מֵאֵמָּה שְׁלִי
מֵאֵמָּה שְׁלִי

מֵאִיפֹה אַתָּה בְּמִקּוֹר
מֵאֵמָּה שְׁלִי
גַם

מֵאִיפֹה אַתֶּם בְּמִקּוֹר
מִקֵּן לְצַפּוֹר
שְׁבַגְבַּעַת-עַלְיָה שְׁבִיפּוֹ
עַל הָעֵץ
מֵאִיפֹה אַתֶּן בְּמִקּוֹר
מִבֵּית זֹנוֹת

אֲנִי לֹא מְדַבֵּר
עִם זֹנוֹת זָרוֹת
לֹא מְדַבֵּר
לֹא מְדַבֵּר

מאיפה אתה במקור

מי שלא מדבר עם זרים
יש לו פרובלמה
הוא בודד

נכון
אבל אני רוקד
תראו
אני מזיז את הגוף
אני רוקד
אני רוקד!
תראו, הוא רוקד!

כן כן
אני רוקד
אבל זה בכל זאת חרא
להיות בודד

בבית

סויטה לצ'לו סולו מספר 5, באך
מפורר את המחשבה לאפר
רחוק בזמן, יש שם נר על השלחן ודיו.
גם את מתפוררת בזמן, אבל העגין
אינו בחמר כלומר בשדיך או
בריח, אלא במלים.
היתה שרפה ביצר,
לא חשוב, בגרמניה, אחר-כך שלג
יך על העצים והתערבב באפר.
המחשבה מוסטת, אני יודע שהרקורד
עקום, אבל שמעתי
שאת באמריקה, שהרחקת

אֲנִי מְקוּהָ שְׂאֵת מְצַלֶּקֶת מְזוּרוֹת
וְשִׁעְמוֹם.

סוֹיטָה לְצִ'לוֹ סוֹלוֹ מְסַפֵּר 5, בְּאֶךְ
נִמְתַּח בְּפָנַי, מִתְחַתֵּיו יֵשׁ שְׁמִיכָה צְבֹאִית
שֶׁלֹּא הֶחְזַרְתִּי לְאַפְסָנָאוֹת אַחֲרֵי שְׁעֻזְבַּת
תְּחַתֵּיהָ קוֹנְטוֹר יֶשְׁכּוֹן, גְּבֻנַת
נְעוּרִים.

אֶף פֶּעַם לֹא גִלַּחְתָּ אֶת הַשְּׁעָרוֹת
בְּבֵית הַשָּׁחִי, בְּכֹנֶנָה כּוֹלֵאת רֵיחַ תְּפוּחַ
חֲמֻצְמֻץ בַּחֲלֻצָה, יְהִירָה.

אֲנִי לֹא מִתְבַּיֵּשׁ לְהַגִּיד שִׁישׁ לִי
עוֹד הִרְבֵּה דִּיסקִים שֶׁל בְּאֶךְ, שְׂאֲנִי
צָרִיךְ לְהַסְפִּיק בְּשֶׁלֶג
לְסַפֵּג דָּם. בְּבֵית מְנוֹרַת הַשְּׁלֶחָן
דוֹלֶקֶת,
וְהַחֲדָר מְסַרֵּיחַ מִחֶשְׁמֵל.

פתק בבוקר

אֶתָּה הָאִישׁ הַקָּטָן בְּאִיפּוֹד
שֶׁשָּׁר שׁוֹבְרֵט, תִּשְׁמַע -
הַגְּרָמְנִית

הִיא מִחֲעֶצֶם, אֵין צָרֶךְ לְפִטְפֹּט
וּלְהַסְבִּיר, אֶלֹּא לְצַרְכֵי בְּשׁוּל
וְחֻזוֹר

עשרים הודעות קצרות ליפה במתאבדות, סילביה פלאת הפלסטינית

1. ומה אעשה בגופתך, מתאבדת יקרה, שרועה על אריחי המקלחת שלי בערב הפלסטיני הקר הזה? ואגב, מנין הבאת את הגרביונים החדשים האלה שאת לובשת? הרי סיכמנו לצמצם בהוצאות, לא?
2. מה התכוונת לומר, כשהשארת ליד גופתך בוכת ילדים ישנה או מתה כמוך?
3. למה התאבדת? אמרת לי שאת הולכת לכדוק את נשימותיה האחרונות של נקבת הנשר המדוממת, שנכנסה לביתנו בטעות ונחבטה בזוגית החלון בשוגג ונפלה כמעט מתה, וכשירדתי לחפש אותך בחדר המרתף, היית מתה, ולא מצאתי שום נקבת נשר, מה מוזר שהחדר עצמו נעלם גם כן.
4. ותגידי לי בבקשה, מה היא בגידה, יקירתי המתאבדת? אני לא מביין את כעסך. כל מה שעשיתי היה להזמין את ידידתך לטקסט שלי, שתגור בו. היה לה קר לידידתך, אז פרשתי את גלימת מילותי על גופה. רק אל תגידי לי שהתאבדת בגלל זה, איזו סיבה מטופשת ובנאלית!
5. לא ידעתי שהאיש הנחמד שטפח על כתפי בכנסייה הנטושה היה יהודי. עמדתי, מתאבדת יקרה שלי, מתחת לשמותינו, שנחרטו לפני עשרים שנה בראש הקיר העתיק והעבה, זוכרת? ביום שדחפנו מטפחת לבנה בחריץ הקיר, ופתאום עפה לה נקבת הנשר מן החריץ, ונפלה מתה על כתפך, אני חייכתי, את פחדת. מהרגע ההוא פשוט השתנית. לא הייתי קוסם, תאמיני לי.
6. את נראית טוב כשאת מתה יקירתי, לפחות כשאת כזאת שקטה וסטאטית. אני יכול לספור את שערות ראשך, כמו שנשבעתי לעשות בלי לשעמם אותך. ולנשק

אותך בחלקים שאת לא אוהבת שינשקו אותך בהם.

.7

אתקשר למשטרה. לא, לא אתקשר. הם בטח יטרידו אותי בשאלות על הקשר בינינו, ואז המשפחה שלך תדע שישנת בבית של גבר רווק, הם יכעסו מאוד וירצחו אותך שוב. לא, לא אתקשר, הירגעני גופה יפה שרועה במקלחת שלי.

.8

מי יקרא עכשיו את סיפורי בדרכך המוזרה שכה אהבתי? הוי, גופה יפה שרועה במקלחת ביתי.

כשאני נכשל בתחביר, את מגרשת אותי מהבית, ואז אני נאלץ לישון בחדר של מוהיב המשוגע מתחת למפת העקרבים הקפואים, וכשאני צד את פרפרי המשמעות ביער המלים הבורחות, את מחבקת אותי בכוח וכוכה על ירח כתפי.

.9

אספר לך מה קרה אחרי שהתאבדת: קיבלתי מפרעה בת 1,000 שקלים על חשבון המשכורת, נפצעתי בכף רגלי מקליע פלסטיני תועה. מתמוד דרוויש פירסם ספר חדש ושמו "בנוכחות ההעדר". למה את מחייכת?

.10

עכשיו אני יודע למה חלמת שווירג'יניה וולף נותנת לך במתנה אבן גדולה וסילביה פלאט נותנת לך במתנה תנור מהודר, ולמה חיפשת באינטרנט, בתשוקה עזה כל-כך את הביוגרפיות של המתאבדות היפות. עכשיו אני יודע למה הרעידה אותך המלה "נשר" ושיבשה את יומך.

.11

אגב, כבר שאלתי אותך למה התאבדת? האם לא סיכמנו לנסוע לארמון אלחמרא באנדלוסיה כדי לשאול את אריות המזרקות מה השעה? הבעיה שלנו תמיד היתה שלא ידענו באיזה זמן אנחנו חיים.

.12

עכשיו נזכרתי. אמרת לי פעם שהנשר היה לפני אלפי שנים תולעת, וכי הוא נלחם וסבל עד שהפך לנשר. אבל מה כל זה קשור להתאבדות שלך, גופה שרועה לא משעממת במקלחת ביתי.

.13

מה אעשה בגופתך עכשיו, כשאני עייף ורוצה לישון?

.14

התרחקי קצת מן האסלה, אני רוצה להשתין!

.15

הושיטי את ירך, גופה צעירה שלי, אני רוצה לגנוב את עגילייך ולתת אותם במתנה לחברתי שעוד לא מתה.

.16

וואו! עכשיו נזכרתי כמה יפה תהיה היעדרותך המצערת. עכשיו יהיה לי די מרחב לטקסט חדש על גופה ונשר. הרי את יודעת כמה חיוורת ומונוטונית ארצנו וכמה היא צחיחה מרעיונות ומחוויות.

.17

את זוכרת את ידידנו שהירבה לדבר על פוקו? אומרים שהתאבד אתמול והותיר אחריו שורה אחת בלבד: לא הצלחתי למצוא לב מספיק גדול לשכלי הרחב.

.18

אני מכין כוס תה, בא לך תה ירוק, אהובתי, היפה בגופות?

.19

יקירתי! מישהו דופק בדלת! אלוהים! לא אפתח את הדלת, אציץ מהחלון... אלוהים... להקות אדירות של נשרים מקישות על דלתי. נשר אחד, הגדול ביניהם, נושא על כנפיו את גופתה של נקבת הנשר אשר התנגשה בביתנו.

.20

אקום עכשיו משנתי, לא, אני לא חולם, יש במקום כלשהו גופה של אשה יקרה מאד ללבי... אבל אני לא זוכר היכן.

מערכת נביל ארמלי

יצחק לאור

חוב של כבוד

בראש השנה, סתיו 1994, פירסמתי ב"תרבות וספרות" של "הארץ" מסה בשם "הלשון הקרועה". אחר כך הרחבתי אותה וקראתי לה "אנו כותבים אותך מולדת" (כך גם הופיעה בספר שנשא שם זה, בהוצאת הקיבוץ המאוחד, 1995). בין היתר כתבתי במסה:

ההתעלמות ממה שקבור תחת הנוף... נהיה עכשיו חלק מן הנראטיב הלאומי החדש, הבנוי בעזרת ציור רקע צבעוני. מה שקרוי "דור המדינה" לא צריך עוד להישפט על ידי מה שה"דור" הזה אמר על עצמו. נכון שחבריו העזו להתרגש שוב מקריאה בעגנון, לעומת הבוגרים מהם, שקראו את "אנשי פנפילוב", אבל באשר לנכונות לשרת את הקולקטיב, לא זו בלבד שלא מרדו, אלא היו עוד יותר צייתנים, המירו את הנאמנות לתנועה של מוסיון, או לתנועה של שמיר, או של מגד, בנאמנות למדינה של "כולנו".
(אנו כותבים אותך מולדת, "עמ' 158)

על פני עמודים רבים ניתחתי את האופן שבו השתתפה הספרות העברית במחיקת העבר הפלסטיני של הארץ. להוציא את "ח'רבת חזעה", מאת ס. יזהר, נובלה שהתפרסמה ב-1949, לקראת סוף המלחמה, ובעצם היתה מעין סוף של פרק ספרותי בחיים שלפני-המדינה, שיתפה הספרות העברית פעולה עם המפעל הגדול של בן-גוריון: מחיקה גמורה של העבר ובניית מרחב חדש, אליו מגיעים הערכים מבחוץ. אם הם נמצאים כאן, אין להם יכולת לדבר, כי לשונם קוצצה, וכאשר הם מדברים, עליהם לצטט את ביאליק או ללכת לקונצרט של התזמורת הפילהרמונית. המסה עוררה אז זעם. פרופ' גרשון שקד פירסם איזו תגובה ב"אלפיים" וליגלג על מה שכתבתי באמצעות הכותרת "אחר" (לגלוג מבוכלל ופאתטי על המאמץ לחשוב על האחר, סימפטומטי לקולוניאליזם הישראלי ולדובריו, קורבנות שואה או ילידי הארץ). הגיעו גם תגובות אחרות. חלקן באו לידי ביטוי כבר בספר המסות עצמו, ורק אחת השתתה, משום שלא ידעתי מה בדיוק לעשות בה. היא ליוותה גזיר עיתון ישן מ"תרבות וספרות" של "הארץ", 25.4.1958, ובו סיפור ששם מחברו לא הופיע מעליו. לגזיר צורף מכתב כתוב במכונת כתיבה. הנה חלקו הגדול:

קופנהאגן 22.9.1994
למר יצחק לאור, שלום רב.

לוטה סיפור על גירושם של תושבי העיר בית שאן, פרשה שהייתי עד לה וכתבתי אודותיה מספר סיפורים שנותרו קבורים בדפי מוספים לספרות. הסיפור "חלקת שדה" פורסם ב"הארץ" שערך תחרות ספרותית לרגל יובל 10 שנים להכרזת המדינה. ייתכן כי בנימין תמוז ביקש להראות את צידה השני של החגיגה. משום מה הושמט מן הסיפור שם מחברו. מעריך כי תמצא בו עניין. סיפור בעניין גירוש תושבי בית שאן פורסם ב"על המשמר" ב-13 אוקטובר 1961. שני הסיפורים נכתבו בקיבוץ חמדיה בשנת 1949, כשנה לאחר הגירוש שהפך לי לטראומה [...]

אליהו זהבי

זהבי היה שליח "הארץ" לסקנדינביה משך שנים רבות ומשם גם שידר ל"קול ישראל". יכול להיות שסיפורו ראוי היה לעריכה כלשהי, אבל ברור גם שהיה ראוי לפרס (ובשום פנים ואופן לא מובן כיצד הושמט שם המחבר, אשר זכה בפרס השני בתחרות לכבוד שנת העשור).

ברור לי גם שהסיפור הזה מצביע על "האופציה האחרת" בפרוזה העברית, זו שלא התפתחה, ועליה כיסה מה שקרוי "דור המדינה", על האסתטיקה והאידיאולוגיה שלו, זו שהסתתרה תמיד בתור "לא אידיאולוגית". ברור שהסיפור של זהבי נשאר מחוץ לשיח המתגבש, ה"לא פוליטי". ואולם, אפשר להוסיף עוד נקודות לדיון על הסיפור מכיוון זה. זהבי נולד בעיר עזה ב-1923. באירועי הדמים של 1929, ראשיתו של הסכסוך בין הילידים למתיישבים, ברח מהשפחתו ביחד עם הקהילה היהודית הקטנה שחיה בעיר עזה לאלכסנדריה. אין לזיכרונות הללו זכר בסיפור. מדוע? מן הסתם בשל גבולותיו של השיח. כלומר, גם הסיפור הזה היה חלק משיח כלשהו, כזה שיזהר, מן הסתם, היה נציגו הבולט, עד שגם הוא נבלע בתוך מה שנקרא "ספרות דור המדינה".

את "אנו כותבים אותך מולדת" כתבתי משום שקיוויתי לתת כלים לחוקרי ספרות לכתוב על השתיקה וההשתקה. יכול להיות שהייתי תמים. ובכל זאת, אני מציע שוב: אפשר שחיפוש קדחתי במוספי הספרות של העשור הראשון, ובכל מיני כתיבי עת ספרותיים, יוכל להעלות עוד עדויות, כמו זו הנזעמת המובאת כאן כלשונה, כמו שהתפרסמה ב"הארץ", לכבוד יום העצמאות העשירי למדינת ישראל. אליהו זהבי הרי לא היה היחיד בתוך השמאל הציוני שלא הבין בעיצומה של המלחמה כיצד נגזר דינם של הפלאחים העניים לפנות את מקומם, ורק לאחר מעשה הבין כי היה שותף לפשע.

אליהו זהבי נפטר בקופנהאגן ב-2006. הסיפור המתפרסם כאן הוא חוב של כבוד, המוחזר מקץ חמישים שנה.

חלקת שדה

לאבו-עיסא היתה חלקת קרקע בטואל. פיסת טרשים במדרון משתפל אל הכביש. סלעים היו בה מזה ומזה, צרורות של אבני בזלת שחומים כפחמי עץ שנאכלו בלהט חמה והרבה הרבה אבנים המכסות על קומץ העפר הפורה. עד שלא היית קרב לחלקה עצמה, לא היתה זו בלתי אם מדרון מסולע, ואל נכון, למראה גבעולי הבצל והפול שהיה זורע בחלקתו, תמהת שבעתיים כיצד הצליח אבו-עיסא לנעוץ מחרשת עץ בטרשים אלה, בלא שנמעך הסכיך מיד עם נעיצה ראשונה.

פלח זקן כבן חמישים היה אבו-עיסא, פניו חרושי קמטים ופיסות של שיער שיבה דבוקות למצחו המזיע, והוא מדדה על רגלו האחת וגורר אחריו רגל עץ תותבת; בשמאל המושכות והשוט, וימינו נשענת במלוא כובד גופו על קת המחרשה והוא מזרז את פרדתו ומכוונה שמאלה וימינה, בעוקפו בזריזות סלעים ותלמים נמתחים מאחוריו כרשת של קורי עכביש... ובלילות קיץ רבים, לילות שרב, עת היינו נפגשים בצומת סכרי העפר של תעלת המים, זו שהזרימה ביד קפוצה זרמים דלים לשתילים שהיו קרובים לכמישה, היינו נפגשים, אורכים זה לזה ובעוד הראשון מפנה גבו ללכת אל אדמתו, יהא השני חומס ממנו את מנת המים הזורמת לשדותיו. אבו-עיסא היה אחד הפלחים שלהם שדות בבקעת הטואל, ופלח חרוץ ממנו לא הכרתי. כשהמערך בידיו, היה מטה את זרמי המים אנה ואנה ומכוונם במדרון ביד אמונה. אף טיפה אחת לא נשפכה לשווא בשדהו. אף שתיל לא נשאר צמא ומכמיש לאחר שנסתים "תורו" של אבו-עיסא והמים נלקחו ממנו עם שחר, ועברו-חזרו לרשותנו.

למעלה מעט מחלקתו של אבו-עיסא נתרחבה בקעה ארוכה וצרה, בקעת הטואל. בבקעה זו היו לנו כמה חלקות צרות וארוכות, כה צרות עד שהטרקטור היה מתקשה לסוב בהן. אנו מעולם לא הצלחנו להשקות את חלקותינו כפי שהצליח אבו-עיסא. בעוד טרשי מדרונו מוריקים, היה התיירס בחלקת המספוא שלנו מצהיב בערונות, קומתו כקומת ילד... הלוא תירס גדול יגדל עד שייבלעו בו פרש ורכבו! לו, כמו לנו, ניתנו המים במשורה, אך תלמי שָׁדְהוּ רוו את המים, ואילו אצלנו היו המים מציפים את מחצית השדה בעוד מחציתו השנייה מאפירה מחמת חרבותה.

תעלת מים אחת היתה מפרנסת את הבקעה כולה, סכרי עפר רבים היו מטים את המים לכל עבר. בעלים רבים היו לאדמת-הבקעה וסלעי בזלת כבדים הפרידו בין החלקות. לכל אחד מהפלחים נשתייך פס צר של קרקע. כה צר היה פס זה, עד שהטרקטור היה פוגע בחלקות השכנים כל פעם שהיה עליו לסוב ולחזור לתלם. אותם ימים לא העלינו בדעתנו כי יום יבוא ונסיט את כל אבני הגבול שבבקעה הצרה והטרקטור הגדול והכבד יהיה חורש מקצה אל קצה.

• • •

עד מה מיהרו הדברים להתרחש! שבע שנים קודם ליום ההוא באתי והובלתי אל צריף העומד על גבעונת, לצדי הבקעה. היתה בצריף זה מיטה ללא מזרן, ואני הטלתי אל מתחת למטה את צרורותי, מזוודה ושק, ויצאתי לחצר לחפש את מקום המתבן. לא היה לאיש זמן לעזור לחבר חדש בראשית צעדי. אספתי בדרכי שלושה שקים ריקים מילאתים בקש והכנתי לעצמי מזרן. למחרת היום, נאמר לי, הוטל עלי לצאת לשדה ול'הביא' את המים - "אין לך דבר פשוט מזה. צא לשדה, מצא את תעלת המים הראשית ולך כנגד הזרם עד שתגיע לסכר הראשי, ממנו מסתעפת תעלת המים. עליך לשמור שלא יפרצו המים מן הדפנות ושלא 'יגנבו' אותם מתחת לאפך".

פשוט וקצר. לא היה לאיש זמן להכניס את הטירון בסודם, אלא אם כן הלה שוטה מוחלט ומקומו אינו במקום זה.

בא בוקר. בטרם אור יצאתי מן הצריף, נטלתי טוריה ויצאתי לשדות. אצל הפרות, מתחת לסככת הפח, דלקה מנורת נפט והרפתן היה חבוי בצל גופה של אחת הפרות. במטבח דלקו הכיריים. בקרים רבים שכחתי מזמן, אך בוקר-ראשון זה, שיצאתי לשדה, אותם שדות יבשים בטואל, מה כאב הלב לראות את הצמחים שחים עלופי-צמא. אי שם, לרגלי ההרים בגלבו, נבע מעיין גדול שהיה מספק את מימיו לשדות רבים, זולת בקעת הטואל. רשת סמיכה של תעלות מים, שימיה כימי הרומאים שחצבו באבן את תעלת המים בהר, והן סדוקות ורעועות ככל בניין בן אותה עת. אי לכן, עד שבאו המים לבקעה, פחתו והלכו, פחתו והלכו ומן הזרם האדיר, הנובע לרגלי ההרים במערב, לא נותרה בלתי אם אמת מים בודדה, ספק זורמת קדימה ספק נמלכת בדעתה, וחוזרת ושבה ונספגת בקרקע. שבעה ימים ולילות זרמו המים ונחלקו בין מאה וארבעים חלקות הקרקע בבקעה. תורו של כל פלח היה נקבע לפי גודל חלקתו. תור זה פירושו היה זכות ליהנות משימוש במים. כל ימות השנה לא חדלו מְדַנְּים בין הפלחים, להוציא את ימות החורף. אוראז חדלו כולם לפתע ושכחו את

מריבותיהם, עד לבוא האביב, והמים היו זורמים באין מפריע עד לקצה התעלה ונשתפכו אל ואדי קטן שהולכים מעבר לכביש, לירדן.

קרוב לוודאי, כי לולא רבו הפלחים בינם לבין עצמם על זכות המים, לא היו המקופחים שבהם, אלה שחלקותיהם מרוחקות ביותר ממקור המים, מוכרים את אדמתם. עשרים חלקות שדה היו לנו בטואל, והמוכרים אותן היו פלחים שנאשו מתקווה לזכות ליכול בשדות אלו ומכרון, בזה אחר זה, ליהודים. רובם עצלים היו, ויותר שדאגו להביא את המים לשדותיהם, נתנו דעתם כיצד יצליחו לגנוב את המים מאת שכניהם. בבקעה שרר משטר של גניבת מים, ופחות מכל טרחו הנציים על המים לדאוג לתעלה, לנקותה מן הסוף והבוץ שנצטבר בה. אלו דברים שלמדתי במאוחר. לפי שעה הייתי מפסיע בשדות לצדי תעלת המים ומעלה בדעתי שטרקטור בעזרת מחרשה עמוקה, יוכל לחולל נפלאות בתעלה מוזנחת זו.

• • •

אבו-עיסא לא היה, לגבי, בלתי אם פלח ככל יתר הפלחים. ייתכן כי לא היינו נפגשים לולא נהג ממש ככולם, וכאשר צמאו השתילים בשדהו יצא בלילה לגנוב מעט מים מן התעלה ולנסות ולהשקות את שדהו. היתה שעת לילה שבין חצות לשחר, כאשר נצנץ לעיני זרם היוצא מן התעלה לעבר שדות שאינם שדותינו. ראשית סתמתי את הפרצה והלכתי בעקבות הזרם הגנוב עד שבאתי למדרון טרשים, עדיין היתה שארית המים זורמת בתלמי השדה ובעוד אני כורע ארצה להיטיב לראות באפילה את בעל המעשה הראוי לגערה, שמעתי נקישות עץ בסלע. ראיתי דמות פלח עטוף עֵבֶיָה, כשהוא מדדה על רגלו האחת וגורר אחריו רגל עץ. ראשו היה כפוף מעל התלמים ובידו מעדר קטן, בו כיוון את המים בזריזות לכאן ולכאן.

הסיבה אשר עֵצְרָתְנִי מהרים קולי, היתה ההנאה שחש אדם למראה מלאכת כפיים נאה וזריזה. הבנתי כמה קשה להשקות שדה במדרון, ובעוד אני רבוץ בצלו של סלע כבד, היה האיש, אבו-עיסא, מסיט במעדרו את הזרמים, והמים ריצדו כרשת של פנינים לנוגה הירח, כשהם מרוויים כל צמח בדרכם. האיש היה מדדה בזריזות וקופץ ועובר את הסלעים שעצרו בעדו מגרור אחריו את רגלו התותבת... והנה פסקו המים מזרום. כהרף עין הבין מה קרה, הניח למעדרו לשמוט מעל כתפו ועמד לפוש ולמחות את נטפי הזיעה ממצחו. עתה קמתי מלוא קומתי. – "מה המעשים הללו, גנב־מים!" הרעמתי עליו בקול חסר תרעומת אמיתית. הוא נפחד לרגע ובתנועה מבוהלת הרים את מעדרו. "אתה, מי אתה?"

חדש הייתי והוא לא הכירני. משהבין כי הנני שומר, ניסה להתחנן ולבקש כי ארשה לו להשקות אך כמחצית השעה, כעישון סיגריה, את מעט הבצל היבש. "ומה נעשה אנחנו בינתיים בשדותינו, נמתין עד שתכלה את מלאכתך?" שאלתיו.

"אתם הרי לכם כסף רב ומים רבים, ואתם נוהגים בשניהם בזבונות. אינכם יודעים כיצד להוציא יכול מן האדמה. אתם מבזבזים את טיפות המים היקרות."

היתה אמת בדבריו. פניו המקומטות הביעו את בינת האיש הבוגר. ואני, תחת לענות לו, משכתיו אחריו עד בואנו לתעלת המים ושלחתיו במשעול העולה אל כפרו, מעל לבקעה.

• • •

לא תכופות נפגשנו. קרוב לשלוש שנים עסקתי בשמירת המים. ימים רבים ולילות ממושכים ומשעממים. עתים שהמים זורמים כסדרם ועתים, בימות שרב, חומקים ופוסקים בטרם הַנְדָּת עפעף. תכופות נהגנו לצאת ולגנוב את המים כאשר עשו לנו. לעתים רחוקות פגשתי באבו־עיסא, אך פעמים סיתי מדרכי וסרתי לחלקתו כדי לראות את שדהו ולנחם את עצמי, כי שדותינו נובלים לא בשל המחסור במים, אלא בשל המחסור במעשה הנכון. בעת שהקשבתי לדברי הייאוש של מגדלי המספוא והירק, הייתי מפטיר לעומתם תשובה אחת: חלקתו של אבו־עיסא במדרון. שבת אחת אספתי סביבי כתריסר סקרנים, שהשם אבו־עיסא החל מרגיזם, ויצאתי בראשם אל אותה חלקת טרשים מדרונית, וכבעל העסק עצמו הצבעתי בגאות על הפול שתרמיליו היו כרסתניים, ואמרתי: "גם לו אין יותר מים מאשר לנו, אך ראו את שדהו!" אורחי הניעו בראשם והביעו משאלה לראות את הזקן. יום אחד עשיתי לאבו־עיסא כבוד רב, כאשר הבאתי אליו את חברי לביקור. לחצנו ידיים והבענו משאלה לראותו עוסק בעבודתו. הזקן החמיק חיוך גאה לבין קמטי פניו והיה משחק לעינינו, הנערים, כשהוא נוהג במים כבעדר צאן.

היתה זו פעם אחרונה שראיתי את אבו־עיסא בשדהו. זמן קצר לאחר ביקור זה נסתכסכתי במריבה עם הפלחים בטואל, לאחר שכלתה סבלותי לחוצפתם. הם היו גונבים את המים ללא מורא ואני החלטתי להעלות את סוסי על שדותיהם ולרמוס בזדון את שתיליהם הרכים. נהפכתי לשם דבר בטואל ולאחר שהללו ניסו פעם ופעמיים לשומטני מעל סוסי ולשַׁלַּח בראשי אלות, יצאתי מתוך העסק כולו ומצאתי לעצמי פרנסה מסוכנת פחות. לא חזרתי לחלקתו של אבו־

עיסא אלא לאַחר שנעלמו הוא ושאר הפלחים מן הטואל והבקעה נהפכה והיתה לחלקת-ענק אחת, שהטרקטור חורש בה מקצה לקצה והסעיף "שמירת מים" נמחק מלוח סידור העבודה.

• • •

היתה התרחשות בלתי נמנעת שבסופה עתיד היה אחד משני הצדדים להרוויח את הכל או להפסידו. אנו זכינו ועשינו לפלחים את אשר היו הם עושים לנו בלב שקט וללא הרהורי-נוחם, אילו זכה קלפם. כך מצאתי עצמי בוקר אחד לאחר לילה נמהר של מפצי-אש, עומד בפרשת דרכים המוליכה מן העמק כלעומת הירדן, מזרחה. בפרשת משעולים זו זרמו, מבוהלים, תושבי העמק, שהחליטו לנוס על נפשם. המשעול היה עמוס גברים, נשים וטפליא, ובהמות עמוסות משא ומקנה צאן. ליד פרשת הדרכים היו הבורחים מניחים את צרורותיהם ועיניהם היו מבוהלות ופיהם תחינה, להניח להם להמשיך בדרכם, לאחר שממילא עזבו מאחריהם את אדמתם ובתיהם, וכל רכושם צרור בצרורות אלו.

מהם נשאו חבילות בגדים, סוכר ושעורה, ומהם קדרות וקומקומים וכלי בישול, מכל הבא ליד. לא היו בידינו כל הוראות ברורות, זולת אחת: החרמת נשק. אך האנשים אשר על המשמר נטלו מכל אשר ראתה עינם. זה חשק בתכשיט וזה במקל-אלון מסוקס ובו פיתוחים עשויים בצריכת אש.

אנשי הכפר, שהיו מעל בקעת הטואל, באו בחבורה אחת. היו שם מרבית בני הכפר, זולת הצעירים שבהם, שנעלמו בהרים וחמקו בלילות אל מעבר לגבול. מרביתם היו לפנים פלחים מרודים, שחיו על חלקותיהם הקטנות בטואל, ומיעוטם סוחרים, שמכל מרכולתם לא נשאו עמהם אלא את מחרוזות-הגולות, בהן היו משתעשעים לפתח חנותם, עת הקפה מהביל לפניהם.

הגברים נתעכבו ליד מפגש השבילים כשהם דוממים, ואילו הנשים היו פורצות בצווחה כל אימת שניטל דבר משארית מטלטליהן. הן היו תולשות את שערן כאשר החמור הנושא את חפצי ביתן נלקח מהן. זמן מה התהלכתי בין אנשי הכפר, מפשיל את כובעי מעל פני עד שראַנִי אבו-עיסא וקרב אלי. לא היה טעם להתחמק. הוא צלע לקראתי והמעדר הקטן, שבו היה משקה לפנים את שדהו, משמש לו כמקל, בעזרתו דידה על רגלו הבריאה.

"שלום אדוני", קרב אלי. תפסתי בידי ואמרתי לו, כשאני מטלטלו, וכאילו הסמכות בידי לומר את הדברים, אלא שהאמנתי כי נכונים הם. אמרתי לו: "אלו, כל בני הכפר, אחזה בהם רוח עוועים והם נסים על נפשם. מדוע אתה מפקיר את שדך והולך? לפי שעה לא גירשכם מפה איש. ייתכן

כי יתירו לך להישאר בביתך. ומי זה ילטוש עין לחלקתך שאינה אלא מדרון סלעים..."

"ודאי שנחזור, גם אם אנו הולכים מכאן. רק תסתיים כאן כל המהומה ונחזור. שים עין על הבצל בחלקתי, ואם לא אחזור עד שיבשיל, אסוף אותו למעני..."
ענית, שלא אתן לבצל לנבול, וודאי יחזור עד שיבשיל.

• • •

כחודש ומחצה למן היום ההוא, - והוא נשתכח עד מהרה והחיים עשו את שלהם ועברו לסדר היום - היו האנשים דנים כיצד לחלק את אדמת הבקעה למטעים ולמספוא, ואבני הבזלת, ששימשו לפנים אבני גבול, נאספו כולם והוכאו אל מגרסת החצץ, שטחנה מהם חומר לכנות בתים חדשים, נטלתי, ערב אחד, את סידור-העבודה וראיתי כי צירפו אלי כיתת נערים ונערות, תלמידי בית-הספר, שבאו לעזרת המשק בחופש הקיץ וכי למחרת בבוקר אצא בראשם לחלקתו של אבו-עיסא לאסוף ממנה את יכול הבצל.

נטלתי עמי כמה עשרות שקים וישבנו באותה חלקה יום תמים עד שהוצאנו ממנה כל בצל. עד לאחרון. בצלים נאים היו אלה, גדולים ועגולים כרימונים. ארזנו הכל בשקים והנערים קמו ממלאכתם ושבו למשק, כשהם מתלוצצים על הא ודא, מבלי לתמוה אף כהא כיצד הצליח הבצל לגדול כה נאה בחלקת טרשים. העפתי מבט לאחורי. השדה נשאר יבש ושומם. ברי היה לי כי לא יצמח כאן מאומה, זולת קוצים באביב, אלא אם כן ישוב לכאן אבו-עיסא. חלקה זו לא יאתה לעיבוד בטרקטורים, ותקופת מחרשת העץ תמה חלפה הלכה לה. תוך שנה יהפוך שדה זה יהיה לחלקת בור, בה מקננים עקרבים צהובים מתחת.

• • •

אלא שגם הפעם טעיתי. ככל הדברים שנותרו כאן בחטף, היתה גם מפלת שלושה מחברינו, שיצאו לשעה קלה אל כברת שדה מרוחקת ולא שבו עוד. כאשר מצאנום בשדה, היה גופם מרוטש בפראות והטרקטור שרוף. או אז, לראשונה, צצה בחיינו השאלה היכן למצוא מקום קבורה; והבחירה נפלה על חלקתו של אבו-עיסא, שלא היתה כשרה לעיבוד. חלקה זו היתה מרוחקת מעט משאון המים ומראה נאה של הירדן נשקף ממנה; הבאנו אבנים מסותתות מהכפר ההרוס והקימונו גדר וכיוון שתוך החריש הגדול של הבקעה שובשו תעלות המים, שהיו קיימות לפנים, ונעלם מקומה של תעלת המים בה היה אבו-עיסא מוליך את מימיו לחלקתו, יצאתי יום אחד וניסיתי להלך בשדות, בדרך שהיו המים זורמים

לפנים לחלקתו של אבו־עיסא, כשמאחורי גורר הטרקטור מחרשה בעלת סכין עמוקה. ניסיתי כה וכה, אך המים סירבו לזרום בתעלה כלעומת החֶלְקָה. כיוון שכן, ויתרנו לפי שעה על שתילת הברושים סביב גדר בית העלמין, ואת שלושת הברושים ששתלנו למרגלות הקברים היה הגנן משקה מתוך חבית מים, שהיה מביאה עד לחלקה, אחת לשבוע בעגלת החצר.

ארץ חלולה

בשנים שלאחר חתימת הסכמי אוסלו ב-1993, הסכמים שהיו אמורים לסמל את תחילתו של סוף הסכסוך על פלסטין, החלו מתנחלים ישראלים להיתקל בקשיים בקבלת אישורים להקמת התנחלויות חדשות בגדה המערבית. בתגובה, פיתחו שיטות פיראטיות מתוחכמות יותר ויותר כדי לסייע לממשלה - אשר באופן בלתי רשמי היתה מעוניינת בהקמת התנחלויות, אבל לא רצתה לתמוך בכך בגלוי - לעקוף את החוקים שהיא עצמה קבעה ואת התחייבויותיה הבינלאומיות.

ב-1999 התלוננו כמה מתנחלים בפני צה"ל על שיבושי קליטה סלולארית בעיקול של הכביש הראשי, כביש 60, המוביל מירושלים להתנחלויות בצפון הגדה המערבית. בעקבות התלונות הסכימה ספקית הטלפונים הסלולאריים אורנג' להקים אנטנה באזור. המתנחלים המליצו על גבעה המשקיפה על העיקול בכביש כאתר פוטנציאלי לאנטנה. על גבעה זו התבצעו כמה ניסיונות התנחלות כושלים בעבר: שלוש שנים לפני כן טענו מתנחלים כי פסגת הגבעה היתה התל הארכיאולוגי שמעל לעיר המקראית מיגרון. אף כי חפירות מדרגמיות שנערכו במקום לא חשפו דבר קדום יותר משרידי כפר ביזאנטי קטן, קיבל התל את השם "מיגרון". שני מתנחלים צעירים השתלטו על הגבעה בעזרת מכולות שהוסכו למגורים, אך נאלצו לעזוב לאחר זמן מה בשל חוסר האפשרות לפתח את האתר.

הגבעה היתה בבעלות חקלאים פלסטינים מהכפרים עין יברוד ובורקה שרעו עליה את צאנם וגידלו עצי תאנה וזית בשיפוליה. למרות זאת, לפי סמכויות החירום שיש לצה"ל, יכולה הקמת אנטנה סלולארית להיחשב כעניין ביטחוני ולפיכך לא נדרשת הסכמת בעלים גם במקרה של קרקע פרטית. בעקבות בקשתה של אורנג' לאפשר את הקמת האנטנה חיברה חברת החשמל את ראש הגבעה לרשת החשמל וחברת 'מקורות' חיברה את המקום למערכת המים.

בחדש מאי 2001, בשל עיכובים בהקמת האנטנה, בנו מתנחלים אנטנת-דמה וקיבלו רשות מצה"ל להציב במקום חברת אבטחה פרטית, 24 שעות ביממה. איש האבטחה עבר להתגורר בטריילר שהוצב למרגלות האנטנה וגידר את פסגת התל. אשתו וילדיו הצטרפו אליו זמן מה לאחר מכן. הם חיברו את ביתם לרשתות החשמל והמים שהזינו את האנטנה. ב-3 במארס 2002 הצטרפו אליהם

חמש משפחות נוספות וחנכו את המאחז מיגרון. המאחז המשיך לגדול בהדרגה: כיוון שהמקום אוכלס במשפחות מימן משרד הבינוי והשיכון בניית פעוטון ותרומות מחו"ל מימנו את הקמתו של בית הכנסת. משרד הבינוי והשיכון מימן גם סלילת כביש גישה למאחז. פנסי רחוב וגדר ביטחון כפולה עם כלבים הקשורים במרווחים של 20 מטר מומנו בידי הצבא.¹ כיום מיגרון הוא הגדול ב-103 מאחזים הפזורים ברחבי הגדה המערבית. באמצע 2006 היו במקום 60 טריילרים ויותר מ-42 משפחות: כ-150 איש סביב אנטנה סלולארית.²

האנטנה הסלולארית הפכה לנקודת כוח טריטוריאלית בנוף סביבה. התשתית שנבנתה עבורה איפשרה את הקמת המאחז. שדה הכוח של האנטנה לא היה אלקטרומגנטי בלבד אלא גם פוליטי - מוקד להנעה, ניתוב, קיבוץ וארגון של כוחות ושל תהליכים פוליטיים מסוגים שונים. מיגרון אינו המאחז היחיד שהוקם סביב אנטנה סלולארית. ההיגיון של התקשורת הסלולארית הולם באופן מוזר את ההיגיון של הכיבוש האזרחי של הגדה המערבית: בשני המקרים מדובר בהתפשטות טריטוריאלית המבוססת על הקמת רשתות מתחנות בסיס הממוקמות בנקודה גבוהה לאורך קווי קרינה או שטח. בנוסף, הרשתות הסלולאריות משרתות תכלית צבאית. צה"ל, שהשתמש בהן לתקשורת השטח שלו, יכול היה להחליף בזכותן את מכשירי הקשר הצבאיים המסורבלים במכשירים קטנים יותר, המסוגלים לשדר הרמיות שדה ומיקומי GPS בין חיילים ויחידות.

פרץ של הקמת מאחזים ועיבויים היה מאז ומתמיד אינדיקציה לחשדות המתנחלים לגבי "פשרה טריטוריאלית קרבה". מטרתה של פעילות כזו היא לחבל בסיכויים להתקדמות פוליטית ולהבטיח שטח מרבי עבור מתנחלים ישראלים בשטחים הכבושים, במקרה שנסוגה חלקית אמנם תתרחש. עם שובו מסבב המגעים עם נציגי הרשות הפלסטינית ועם ממשל קלינטון בחוות וי שבמרילנד, באוקטובר 1998, האיץ במתנחלים אריאל שרון, אז שר החוץ "לזוז, לרוץ ולתפוס כמה שיותר גבעות... כל מה שניקח עכשיו יישאר שלנו. כל מה שלא נתפוס, יילך אליהם". בשנים האחרונות הוקמו מאחזים רבים על מנת להשפיע על תוואי חומת ההפרדה הסוגרת בנתיב עקלקל על הגדה המערבית, מתוך הנחה שפזור "נקודות עגינה" באתרים אסטרטגיים בשטח יגרום למתכנני

1 דרור אטקס, "בנייה במאחזים בלתי חוקיים: אפריל-אוגוסט 2006" שלום עכשיו, <http://www.peacenow.org.il/site/en/peace.asp?pi=61&docid=1936>

2 טליה ששון, "חוות דעת משפטית פנימית שהוגשה לראש הממשלה אריאל שרון בעניין המאחזים הבלתי חוקיים בגדה המערבית" (-46A6-C741-0A0FBE3C) <http://www.pmo.gov.il/NR/rdonlyres/0A0FBE3C-C741-46A6-08CB5-F6CDC042465D/0/sason2.pdf>.

החומה לכלול נקודות אלו בצד ה"ישראלי" של החומה. סוגיית המאחזים היא אחד ממוקדי המחלוקת הקשים ביותר בסכסוך הישראלי-פלסטיני. בני "נוער הגבעות", מרביתם בשנות העשרה לחייהם, דוחים את תרבות הפרוורים של הוריהם לטובת הרגשה של סֶפֶר פראי, המושפעת ככל הנראה ממיתוס גיבורי המערבונים המסוקסים כמו גם מהמיתוס הישראלי של חלוצי הציונות בראשית המאה העשרים. מתנחלי המאחזים החמושים מתנגשים לעתים קרובות עם חקלאים פלסטינים, מגרשים אותם באלימות מאדמותיהם וגונבים את תוצרתם. בתגובה, חמושים פלסטינים תוקפים לעתים קרובות את המאחזים. מאחזים נוספים מוקמים בתגובה כ"אמצעי ענישה" בסמוך למקומות בהם נהרגו מתנחלים.

המאחזים הפכו לסלע מחלוקת פוליטי ודיפלומטי. ב-2004 הצליח קומץ פעילי שלום ישראלים בראשות ררור אטקס לגנוב חמישה טריילרים ממיגרון, להציבם באופן פרובוקטיבי מול בנייני משרד הביטחון בתל אביב, ולהדגים כיצד פינוי הינו בר ביצוע כאשר יש רצון הולם.³ עורכי דין המתמחים בזכויות אדם עתרו לבג"ץ כמה פעמים נגד המאחזים. העתירה האחרונה, נגד מיגרון, עודנה תלויה ועומדת.⁴ כאשר הלחץ הבין-לאומי גובר נוהגות ממשלות ישראל להכריז (לרוב ברוב רעש) על כוונתן לאכוף את החוק הישראלי ולפנות כמה מאחזים. לעתים מתפתחים עימותים בין כוחות הביטחון והמתנחלים: אלפי שוטרים נאבקים באלפי מתנחלים המתקבצים לצורך העימות המתוקשר מכל עברי השטחים. אולם לעתים קרובות מושגת פשרה: הטריילרים מחוברים למשאיות ועוברים לגבעה פלסטינית אחרת.

• • •

לעומת הגיאוגרפיה של מקומות יציבים ונייחים, וכנגד האיזון המרחבי משני צדי גבולות ריבוניים ולינאריים, אזורי סֶפֶר הם עמוקים, חמקמים, מקוטעים ואלסטיים. קווי עימות זמניים המסומנים על ידי גבולות ארעיים אינם נעצרים בפאתי השטח הפוליטי אלא נמתחים לכל עומקו. אבחנות בין "פנים" ו"חוץ" אינן מותוות בכירור. למעשה, ככל שהגבולות הקולוניאליים אשר נמתחו לאורך "עולמות חדשים" היו ישרים, גיאומטריים ומופשטים יותר, היו הטריטוריות של

3 בי.בי.סי "אקטיביסטים הרסו מאחז בגדה המערבית" 8 בספטמבר 2004.

4 ב-26 בספטמבר 2006 שלח עו"ד מיכאל ספרד מכתב לשר הביטחון עמיר פרץ ולאוף יאיר נווה מטעם בעלי האדמות הפלסטינים של מיגרון בדרישה לפינוי מידי של המאחז הבלתי חוקי והשבת הקרקע לבעליה החוקיים.

השליטה האפקטיבית בשטחים הללו דינאמיות ומקוטעות יותר, ולפיכך בלתי ניתנות למיפוי באמצעות שיטות מקובלות.⁵ השטחים הכבושים הפלסטיניים הם אזור ספר כזה. ואולם, לעומת הממדים של האימפריות הקדומות - אשר השתרעו באופן אופטימלי על פני שטח של 40 ימי רכיבה מקצה אל קצה, לפי כמה דיווחים - נראה כי בתוך 5,655 הקילומטרים הרבועים של הגדה המערבית, 2.5 מיליון פלסטינים ו-500,000 מתנחלים יהודים מאכלסים ראש של סיכה. בשטח זה, כפי שציין שרון רוטבארד, "הרכיבים הנפוצים ביותר של זמננו, כל האוטופיות המודרניות וכל האמונות העתיקות [מתקיימות] יחד בו-בזמן, ומבעבעות זו לצד זו ללא אמצעי בטיחות."⁶ השטחים הפכו לשדה קרב שבו כוחות שונים של המדינה וגורמים פרטיים מתנגשים זה בזה ונתקלים בהתנגדות מקומית ובין-לאומית. כמרחב הזה הפכו הכוחות היום-יומיים של תכנון וארכיטקטורה לכלים טקטיים ולאמצעי נישול. תחת הכיבוש הישראלי הפרוע נפגעו שוב ושוב חיי הפלסטינים - רכושם וזכויותיהם הפוליטיות - לא רק כתוצאה מפעולות הצבא, אלא גם בעקבות תהליכים בהם הסביבה עצמה משתנה באופן תדיר אך בלתי צפוי ומתהדקת סביבם כעניבת חנק.

תיאורים של קולוניאליזם נוטים להתמקד באופן בו מערכות של ממשל ושליטה מיתרגמות לארגון של חלל, בהתאם לעקרונות של ארגון רציונאלי: מיון, הליך ואדמיניסטרציה. ואולם, התרחיש שלעיל מדגים איך בשטחים הפלסטיניים הכבושים אי אפשר להבין את ארגון המרחב הגיאוגרפי כשלוחת הכוח המבצע של ממשלת ישראל גרידא, אלא כתהליך שמשותפים בו כוחות מגוונים, ובמקרים רבים כאלה שאינם שייכים למדינה. הארגון המרחבי של השטחים הכבושים איננו בכוחה המשקפת תהליך סדור של תכנון וביצוע אלא, יותר ויותר, בכוחה של "כאוס מובנה" אשר בו ההיעדרות הסלקטיבית (המכוונת, על פי רוב), של יוזמה ממשלתית, מקדמת תהליך בלתי מבוקר של

5 חרף התפישה המקובלת, הספר לא הופיע בעקבות ההתפשטות האירופאית באמריקה, אוסטרליה, או אפריקה. הוא היה חלק ממבנה החלל של האימפריות הקדם-מודרניות. שולי האימפריות הרומית והסינית, כמו גם האצטקית והאינקה, היו אזוריים עמוקים, ניידים, ומגודרים-בקושי של מגעים תרבותיים ולחמה בהם נערכו קרבות נגד אנשים אשר מאז יוון העתיקה כונו "ברברים". האימפריות האלו היו מבוססות על יחסים גמישים בין מרכז ופריפריה, כאלו המושתתים על כוח, מסחר ושייכות, ולא על קרבה טריטוריאלית.

Paul Hirst, *Space and Power, Politics, War and Architecture*, London: Polity Press, 2005, pp.63-64

6 Sharon Rotbard, "Preface," in *A Civilian Occupation, The Politics of Israeli Architecture*, London and Tel Aviv: Verso Books and Babel Press, 2002, p.15-16

נישול אלים. הגורמים הפועלים בספר הזה - מתנחלים צעירים, הצבא הישראלי, ספקית טלפונים סלולאריים ותאגידים קפיטליסטיים אחרים, פעילי זכויות אדם ופעילים פוליטיים, התנגדות מזוינת, מומחים לעניינים הומניטאריים ומשפטיים, משרדי ממשלה, ממשלות זרות, קהילות "תומכות" מעבר לים, מתכננים ממשלתיים, התקשורת, בג"ץ - על שלל ההבדלים והסתירות בין מטרותיהם, ממלאים כולם תפקיד במלאכת העיצוב העמומה והאנרכית של מרחבי אזור הספר. כיוון שגיאוגרפיות אלסטיות מגיבות למוקדי כוח מפוזרים ומרובים ולא למוקד כוח אחד, אי אפשר להבין את הארכיטקטורה שלהן כגילום החומרי של רצון פוליטי לכיד או כתוצר של אידיאולוגיה יחידה. ההפך הוא הנכון: ניתן לראות את ארגון השטחים הכבושים כמין "פלסטיק פוליטי", או כמפת היחסים של סך כל הכוחות אשר עיצבו אותו. את הארכיטקטורה של הספר אין לראות רק כ"פוליטית", אלא כ"פוליטיקה בחומר".

גיאוגרפיה אלסטית

כפי שמדגים סיפור הקמתו של מיגרן, הספר של השטחים הכבושים אינו קשיח וקבוע כלל ועיקר. ההפך הוא הנכון: אזורי הספר הם אלסטיים, כמעט נוזליים. הגבול הלינארי, מורשת הדמיון הקרטוגרפי הצבאי והפוליטי של מדינת הלאום, קוצץ לשלל ארעי ונייד של נרדפות-לגבול - "חומות הפרדה", "מכשולים", "נקודות ביקורת", "אזורים סטריליים", "אזורי ביטחון מיוחדים", "שטחים צבאיים סגורים", "אזורי הריגה" - המכווצות ומרחיבות את השטח כרצונן. הגבולות הללו הם דינאמיים, נעים תדיר, נסוגים וצפים, מזדחלים, מקיפים בחשאי דרכים וכפרים פלסטיניים. הם עלולים להתפרץ במפתיע לחדרי מגורים פלסטיניים דרך קירות הבתים. הגיאוגרפיה האנרכית של הספר היא מחזה מתפתח של שינוי שנוצר ומאורגן מחדש עם כל התפתחות או החלטה פוליטית. מאחזים והתנחלויות עשויים לזוז ולהתפנות, בעוד אחרים נוסדים ומתרחבים. מיקומם של מחסומים צבאיים משתנה כל הזמן, חוסם ומשנה את התנועה הפלסטינית בדרכים משתנות תדיר. בסיסי צבא ניידים יוצרים ראשי גשר התומכים לוגיסטית בפעולות מתגוננות. הצבא הישראלי פושט על ערים פלסטיניות ועל מחנות פליטים, כובש אותם ונסוג. תוואי חומת ההפרדה משתנה כל הזמן, ונרשם כסיסמוגרף של המאבקים הפוליטיים והמשפטיים סביבו. תעלות פלסטיניות נחפרות תחת שטחים הנדמים כחסומים לחלוטין בחומות וגדרות ישראליות. טריטוריות אלסטיות אינן יכולות להיתפש כסביבה שפירה:

מרחב פוליטי אלסטי הוא על פי רוב מסוכן וקטלני יותר ממרחב סטטי וקבוע. המורפולוגיה הדינאמית של הסֶפֶר דומה לים אינסופי מנוקד איים, שמספרם הולך וגדל, יחידות אתנר-לאומיות הומוגניות מבפנים ומנוכרות מבחוץ, הצפות תחת יריעה של פיקוח אווירי ישראלי. במערכת הטריטוריאלית הייחודית הזאת מתקיימים גם אזורים אחרים – של פיראטיות פוליטית, של משבר "הומניטארי", של אלימות ברברית, של אזרחות מלאה, "אזרחות מוחלשת", והעדר אזרחות – המתקיימים זה לצד זה וזה בתוך זה.

האופי האלסטי של הסֶפֶר אין משמעו שהטריילרים הישראליים, הבתים, הדרכים או חומות הבטון הם עצמם רכים או מתמסרים, אלא שהארגון-מחדש הבלתי-פוסק של הגבולות הפוליטיים – אשר הם מסמנים – משקף מאבקים פוליטיים וצבאיים. הגורמים השונים המאכלסים את הסֶפֶר אינם פועלים בחלל קבוע, והמרחב אינו מתפקד כרקע לפעולותיהם או כרשת מופשטת שעל פניה מתרחשים האירועים. המרחב הוא המדיום שכל אחת מפעולותיהם של גורמים אלו מנסה לאתגר, לשנות או לנכס. בהקשר זה, הזיקה בין מרחב לפעולה אינה זו שבין כלי קיבול קשיח ומעשה "רך". הפעילות הפוליטית בסֶפֶר משוקעת לחלוטין בארגון, בשינוי, במחיקה ובחתיירה תחת המרחב. פעולות יחידים, המועצמות על ידי התקשורת, יכולות להיות אפקטיביות יותר, לעתים, מפעולה ממשלתית.⁷ אף על פי שנדמה כי טבעו האלסטי של הסֶפֶר מעוצב בידי צד אחד בלבד, במתווה של התפשטות קולוניאליסטית, יכולת הפעולה של הצד הנכבש מתגלה בהצלחתו להחזיק מעמד על הקרקע כנגד כל הסיכויים, לא רק באמצעות אלימות פוליטית אלא גם באמצעות גילויים של יכולת דיפלומטית ותמרון דעת הקהל העולמית. עם הדה-קולוניזציה של הסֶפֶר, בהחלט ייתכן שהמרחב של הכובש יילך ויצטמק.

לפי שעה, הממשלה מסוגלת לנצל את טבעו הגחמני והבלתי צפוי של הסֶפֶר. לכאוס יש כמה יתרונות מבניים. למשל, הוא מאפשר את האסטרטגיה הישראלית של ערפול על ידי טיפוח מורכבויות גיאוגרפיות, משפטיות או לשוניות. לעתים,

7 שניים מה"פעילים הסלבריטאים" הישראלים הפועלים בגדה המערבית – דרור אטקס מ"שלום עכשיו" וג'ף הלפר מ"הוועד הישראלי נגד הריסת בתים" – הצליחו לעתים קרובות לחבל באופן משמעותי במדיניות הישראלית בגדה ולשנות כמה מציאויות על הקרקע. ב-2005 החליט הממשל האמריקאי, המסתמך בדרך כלל על מערכת של לוויינים לכל מטרה, שלא לצלם את התרחבות ההתנחלויות הישראליות והצהיר: "איננו משתמשים בלוויינים שלנו כנגד בעלי בריטנו". מקור המידע העיקרי של הממשל האמריקאי הוא אתרי האינטרנט של "שלום עכשיו" ו"בצלם", ובמידה פחותה אתר "הוועד הישראלי נגד הריסת בתים". ב-2006 הוגשה מועמדותו של ג'ף הלפר לפרס נובל לשלום.

בעקבות המינוח שטבע הנרי קיסינג'ר, מכונה אסטרטגיה זו, בגלוי, "ערפול בונה".⁸ היא מבקשת בה בעת לערפל ולנרמל את עובדות הכיבוש; בשטחי הספר של הגדה המערבית מתבצע העניין באמצעות קידום תהליכים שייצרו תנאים מורכבים ובלתי חוקיים מכדי לאפשר פשרה טריטוריאלית על בסיס חלוקה (התנחלויות רבות נבנו במטרה ליצור "גיאוגרפיה בלתי פתירה") ובאותו זמן יצירת הרושם כי רק ממשלת ישראל מסוגלת להתיר את הסבך שיצרה.

אחת מדרכי הערפול החשובות ביותר היא טרמינולוגיה. העושר יוצא הדופן של מונחי התנחלות בעברית שימש מאז 1967 לערפול הגבול בין ישראל והשטחים שכבשה, ותיפקד כמכבסה סמאנטית מתוחכמת. המלה השנויה במחלוקת "התנחלות" - מושג בעל שורשים מקראיים אשר שימש לתיאור של מגורים בארץ האבות - מובנת אצל הציבור הישראלי כמתייחסת לאותם יישובים משיחיים-ימניים-לאומניים שנבנו ברצועת עזה ועל קו ההר בגדה המערבית, סמוך לערים פלסטיניות. בדקדוק הפופולארי של הכיבוש, ההתנחלויות שנוצרו בידי ממשלות העבודה - מפלגת המרכז-שמאל - מכונות ונתפשות כ"יישובים" חקלאיים (המונח העברי הז'אנרי למסגרות יהודיות בתוך ישראל) מן הסוג של ה"קיבוץ" או ה"מושב", כ"פרוורים", "ערים", או - בתוך גבולות ירושלים שהתרחבה לתוך השטחים הכבושים - "שכונות". בהקשר זה חשוב לשים לב שכל היישובים על הגולן מכונים בתקשורת הישראלית "יישובים" ולא התנחלויות. הבחנות סמאנטיות נעשות גם בין התנחלויות "חוקיות" ו"מאחזים בלתי חוקיים", אף על פי שהאחרונים הם במקרים רבים השלב הראשון בהתפתחות ההתנחלויות, שזה אגב מהלך בלתי-חוקי מעיקרו. בשביל הציבור הישראלי, שהפנים מזמן את מוסר הקריצות הזה, כל אחד מן המונחים הללו צופן קוד מוסרי שונה. התנחלויות פרווריות גדולות דוגמת אריאל, עמנאל, קריית

8 הערפול החוקי ניכר למשל בהבדלים בין נוסחים שונים של החלטה 242 של האו"ם הקוראת לישראל לסגת מ"אזורים שנכבשו" כפי שנכתב בנוסח האנגלי או "מהאזורים נכבשו" לפי הנוסח הצרפתי. בתוך הספר של הגדה המערבית, שלל חוקים ותקנות צבאיות מיושמים באופן שונה לקטגוריות שונות של בני האדם המאכלסים את הגדה - "יהודי ישראלי", "ישראלי שאינו יהודי" (בישראל ישנם כמובן אזרחים פלסטינים), "מתנחל" (אזרח-על הנהנה מזכויות והטבות מוגדלות), "חייל", "איש ביטחון" (שכיר חרב), "ערבים" (נתינים), "תושבים בלתי מעורבים" (פלסטינים שנהרגו במהלך פעילות צבאית ושפותם חייבת הוכחה), "תושב זמני" (פלסטינים החיים בצד המערבי של החומה), "עובד זר" (חלק גדול מהעובדים בהתנחלויות החקלאיות באים מסין ותאילנד), "שמאלנים" (אכן - אזורים מסוימים בגדה המערבית, בעיקר בסמוך להתנחלויות הקיצוניות בחברון, סגורים על ידי הצבא לכניסת ישראלים בעלי "חזות" ליבראלית-חילונית), "מחבל" (כל חבר בארגון פלסטיני בעל זרוע צבאית) וכיוצא באלה. הפרדוקסים של הסכסוך מאפשרים לפלסטיני להיות חייל צה"ל, וחייל בחופשת סוף שבוע יכול להיות פעיל פוליטי.

ארבע, ומעלה אדומים הוכרזו רשמית כ"ערים" בהליך יוצא דופן, הרבה לפני שאוכלוסייתן הגיעה לסף של 20,000 התושבים הנדרש בתוך הגבולות המוכרים של ישראל "גופא".⁹ הדבר נעשה בניסיון לנרמל את ההתנחלויות הללו בשיח הישראלי, להפוך את קיומן לעובדה מוגמרת, ואת מיקומן הגיאוגרפי לבלתי ברור, וכדי להרחיקן משולחן המשא ומתן. ואמנם, מרבית הישראלים אינם רואים בשכונות היהודיות של מזרח ירושלים ובערים הגדולות בגדה "התנחלויות", כי אם מקומות מושב "לגיטימיים". למעשה, למרות מורכבותן של המציאויות המשפטיות, הטריטוריאליות, והבנויות שמקיימות את הכיבוש, הסכסוך על פלסטין הנו בסופו של דבר תהליך פשוט של קולוניזציה, נישול, התנגדות ודיכוי. אילן פפה מסביר: "דורות של חוקרים ישראלים ופרו-ישראלים, בדומה לדיפלומטים רשמיים, הסתתרו מאחורי מעטה של מורכבות כדי להדוף ביקורת נגד הטיפול הברוטאלי באופן גלוי בפלסטינים... [וחזרו] על המסר הישראלי: מדובר בסכסוך מורכב אשר עדיף להשאיר לישראלים להתמודד עמו."¹⁰ הניסיון להפוך את פתרון הסכסוך לנחלתם של מומחים, ולהציבו מעבר להישג ידו והבנתו של הציבור, היה הטכניקה העיקרית בתעמולה הישראלית.

מעבדה

העוולות הטריטוריאליות של הסכסוך לא התחילו אחרי מלחמת 1967 והן לא מצטמצמות כיום לשטחים שנכבשו ב-1967. אסור להמעיט בחשיבותו של תהליך בן כמאה שנים של קולוניזציה ציונית, השתלטות על קרקעות ונישול שקדם למלחמה. ואולם, כל סיום ראוי לעוולות ולסבל שגורם הסכסוך, חייב להתחיל בסיום השלטון הישראלי בשטחים הכבושים והזוועות היומיומיות המתבצעות בשמו. מי שמתכוון בכיבוש עצמו יכול לבחון את הגילויים הברוטאליים והקיצוניים ביותר של האסטרטגיות המרחביות הישראליות, ככתוך "מעבדה של קיצוניות". טכנולוגיות השליטה שמאפשרות לישראל את המשך הקולוניזציה של הפלסטינים בגדה המערבית (בעזה המירה ישראל במהירות, בסתיו של

9 על פי חוק מ-1992 שר הפנים אינו רשאי להעניק מעמד של מועצה מקומית לקהילות עם אוכלוסייה של פחות מ-3,000 תושבים ואינו רשאי להעניק מעמד של עירייה לקהילות המונות פחות מ-20,000 תושבים. ואולם, החוק מעניק לשר "שיקול דעת" לפעול אחרת "כאשר ישנם תנאים או נסיבות מיוחדים". נכון לסוף 2001, ארבע מתוך 14 המועצות מקומיות בגדה המערבית מנו פחות מ-3,000 תושבים ושתיים מתוך שלוש העיריות מנו פחות מ-20,000 תושבים. ראו: Lein and Weizman, Land Grab

10 Ilan Pappé, "Occupation Hazard," *Bookforum*, 13 February 2006

2005, את הקולוניזציה הישירה בבניית גטו ענקי בשליטה של ישראל) נמצאות בקצה שרשרת אבולוציונית של אמצעי קולוניזציה, כיבוש וממשל שפותחו לאורך ההיסטוריה של הציונות. כל שינוי בגיאוגרפיה של הכיבוש התבצע באמצעות טכניקות וטכנולוגיות בנות הזמן, ובתוך ההקשר של התפתחויות גלובאליות. הפרץ העיקרי של הקולוניזציה בגדה המערבית בשנות השמונים התרחש במקביל לנסיגת בני מעמד הביניים בארצות הברית של עידן ריגן אל מאחורי חומות מגן מבוצרות - בשני המקרים מדובר בהיערכות כנגד העוני והאלימות שהם עצמם יצרו. ההתנחלויות, המחסומים, החומות ואמצעי ביטחון אחרים המשכללים את הפוליטיקה של ההפחדה, הפיצול, הבידוד, והשליטה הוויזואלית, הם מחווה אחרונה של הקשחת הבדלים בין קבוצות ושלוחות פיזיות ווירטואליות של "המלחמה הגלובאלית בטרור". ניתן אם כן לראות את הארכיטקטורה של הכיבוש הישראלי הן כקטליזטור והן כתוצאה של האצת תהליכים פוליטיים גלובאליים אחרים, כתרחיש-הגרוע-ביותר של הגלובליזציה הקפיטליסטית והנפולת המרחבית שלה. חשיבותה הרחבה יותר של ה"מעבדה" הזאת נעוצה בעובדה שטכניקות השליטה, ולצדן טכניקות ההתנגדות, התרחבו אל תוך מה שכינה הגיאוגרף והמבקר דרק גריגורי "ההווה הקולוניאלי"¹¹ ואף מעבר לכך - אל מרכזי הערים הגלובאליות.

אכן, מעבר למציאות הפיזית שלהם, שטחי ישראל/פלסטין הפכו לתיאור סכמטי מכונן של מערכת מושגית שתכונותיה משמשות להבנת בעיות גיאופוליטיות אחרות. ה"אינתיפאדה" שהתפתחה בעיראק היתה חלק מהגיאוגרפיה המדומיינת שכוונתה על ידי מכרם ח'ורי-מחול "הפלסטיניזציה של עיראק".¹² אבל אם ההתנגדות העיראקית עברה "פלסטיניזציה", הרי הצבא האמריקאי עבר תהליך מקביל של "ישראליות". לא זו בלבד, אלא שהצבאות האמריקאי והישראלי אימצו שיטות ללוחמה בטרור, ההולכות ומידמות לטקטיקות הגרילה של היריב. החומה המקיפה את "השטח הירוק" האמריקאי בבגדאד כאילו נבנתה משירי חומת הפרדה בגדה המערבית. כאשר "סגרים זמניים" מוטלים על ערים וכפרים עיראקיים שלמים, ומגובים בחפירי עפר וגדרות תיל, אזורים נרחבים מחולקים באמצעות מחסומים ונקודות בדיקה, בתי חשודים בטרור נהרסים ו"חיסולים ממוקדים" נכנסים לתמונה של גיאוגרפיה צבאית גלובאלית חדשה - הסיבה

11 Derek Gregory, *The Colonial Present*, Oxford: Blackwell, 2004

12 Makram Khoury-Machool, "Losing the Battle for Arab Hearts and Minds," www.opendemocracy.net 10 May 2003

היא שהסכסוכים הנפרדים המאוגדים כיום יחד תחת התווית "המלחמה בטרור" יוצרים יחד "אקולוגיות ארגוניות" מורכבות המאפשרות חילופי טכנולוגיה, שיטות, דוקטרינות, ואסטרטגיות מרחביות בין צבאות שונים והארגונים בהם הם לוחמים, כמו גם בין זירות אזרחיות וצבאיות.

הפוליטיקה של ההפרדה

כל אחת מהטכנולוגיות המרחביות היא בהכעת מערכת של שליטה קולוניאלית ואמצעי הפרדה. השליטה הישראלית בשטחים הכבושים נעה מאז ומתמיד בין נוכחות והיעדרות סלקטיביות. נוכחות, במקרה של האסטרטגיה הטריטוריאלית של ישראל, והיעדרות, ככל שדברים אמורים באסטרטגיה הדמוגרפית שלה, כל זאת במטרה להשתלט על קרקע בלי האנשים החיים עליה. ישראל פעלה על ידי פרישת מערכת ממודרת של הדרה מרחבית המחולקת לשניים בכל סדר גודל. היגיון ה"הפרדה" בין הפלסטינים והישראלים בתוך השטחים הכבושים (או אם להשתמש בביטוי דרום אפריקאי מוכר יותר, אפרטהייד) הורחב בקנה מידה לאומי ל"חלוקה". לעתים, הפוליטיקה של ההפרדה/חלוקה הוצגה כנוסחה להסכם שלום, בזמנים אחרים היא הוצגה כצורת שלטון ביורוקרטית-טריטוריאלית, ולאחרונה הפכה לאמצעי חד-צדדי של שליטה, דיכוי, ופיצול העם הפלסטיני ואדמתו. הסכמי אוסלו של שנות התשעים השאירו בידי הצבא הישראלי את השליטה בארכיפלג של כמאתיים אזורים פלסטיניים נפרדים באוטונומיה פלסטינית מוגבלת בעזה ובגדה המערבית. הצבא שלט בשטח באמצעות ניתוב זרימה מסוגים שונים (כסף, פסולת, מים, תנועת כלי רכב) בין האיים הללו. במהלך האינתיפאדה השנייה הוקשחו קווי החלוקה של אוסלו והפכו למערכות שליטה. המחסומים הצבאיים והחומה, שזלגו בטבעיות אל תוך הגיאוגרפיה הזאת, הפכו לא רק לאמצעי הפרדה ברוטאליים אלא גם לחיישנים פעילים ברשת השליטה הישראלית, המתעדים את תנועות הפלסטינים העוברים דרכם. תהליך הדקולוניזציה החלקי שגולם לאחרונה בפניו פני השטח של עזה ובניית החומה בגדה המערבית הוא אינדיקציה לניסיון להחליף מערכת שליטה אחת באחרת. אם המערכת הקודמת הסתמכה על נוכחות טריטוריאלית ישראלית באזורים הפלסטיניים ושלטון ישיר באוכלוסיות הכבושות, הרי המערכת החדשה מבקשת לשלוט בפלסטינים מאחורי המעטפת של אזורים מוקפי חומה, באמצעות פתיחה וסגירה סלקטיבית של סוגרים שונים ועל ידי הסתמכות על יכולת התקיפה של חיל האוויר מעל שטחים פלסטיניים. עם ה"סידור" הטריטוריאלית הזה, ההיגיון

של ההפרדה סב תשעים מעלות על צירו, כאשר ישראלים ופלסטינים מופרדים אנכית, ותופסים שכבות שונות בחלל. תהליך ה"התרחקות" והסרת הנוכחות הישראלית הישירה, ועמה גם חלק מהאחריות לאוכלוסיה הפלסטינית, הוביל לגידול חד ברמת האלימות. התקופה שעברה מאז הנסיגה מרצועת עזה היתה ההרסנית ביותר לחייהם ורווחתם של הפלסטינים מאז תחילת הכיבוש.¹³

ערכוב התחומים בין הפרדה/חלוקה לבין ביטחון, אלימות, ושליטה אינו מפליא נוכח העובדה שבמידה רבה היו אלו קציני צבא ישראלים, בפועל או בדימוס, שניהלו את המשא ומתן הטריטוריאלי לאורך כל תהליך השלום (או החלוקה) הישראלי/פלסטיני. המונופול על ההיגיון הישראלי של "עשיית שלום" הוחזק לאורך הסכסוך בידי מי שהיו אמונים על ניהול המלחמה. בידי הגנרלים הישראלים עירפל השיח הטריטוריאלי, העוסק בחלוקה, את האבחנות בין מלחמה לשלום.¹⁴ תוכניות חלוקה הוצגו כתוכניות שלום, בעוד שתוכניות מיתאר של התנחלויות, שהוכנו בידי ממשלות ישראל או הוגשו לאישורן, היו אף הן תוכניות חלוקה (המתכננים הציבו את המתנחלים במקומות אותם רצו שהממשלה תספח).

פוליטיקה של אנכיות

ב-2006 לא התמצתה ההפרדה בין אזורים ישראליים ופלסטיניים בתוך השטחים הכבושים בחלוקה של פני השטח בלבד. פלסטינים נדחקו לטלאי טריטוריה של איים חתומים סביב עריהם וכפריהם בתוך שטח רחב הנשלט בידי ישראל. השטחים שנשארו בשליטה פלסטינית כללו מאתיים פרגמנטים של פני שטח, בעוד ישראל שולטת בתחום המקיף אותם, באקוויפר המים הנרחב מתחתם, ובשטח האווירי מעליהם. במבט לאחור, אל הדמיון הגיאופוליטי המקובל, נראה היה כי האופק עצמו הפך לעוד אחד מהגבולות הרבים שכונו הסכסוך, ושנתת הקרקע והאוויר הפכו למרחבים נבדלים מפני השטח במקום המשכים אורגניים שלהם.

13 ראו נתוני בצלם: 683 בני אדם נהרגו בסכסוך ב-2006, 28 בדצמבר 2006

http://www.btselem.org/english/Press_Releases/20061228.asp

14 אלופי צה"ל בפועל או בדימוס אכן ניהלו את כל המגעים לשלום עם הפלסטינים באוסלו ובקמפ דייוויד. דוגמה נוספת לאופן שבו "שלום" ו"מלחמה" קשורים קשר הדוק בתודעה הישראלית היא העובדה שבמהלך מסעות הבחירות ב-1996 ו-1999 הוצגו בפני הבוחרים האלטרנטיבות "שלום וביטחון" ו"שלום בטוח". ראו Baruch Kimmerling, *The Invention and Decline of Israeliness: Society, Culture and the Military*. Berkeley Ca.: University of California Press, 2001, p.227,209

הגבולות השונים של הסכסוך מתגלים, לפיכך, כקווי גובה טופוגרפיים משתנים. מתכנני תוכניות המתאר של ההתנחלויות ניסו להשיג שליטה טריטוריאלית בגדה המערבית באמצעות בניית התנחלויות על פסגות נישאות בשטח ההררי. דרך הגיאוגרפיה המקוטעת הזאת אורגים את ההתנחלויות הישראליות קווי תשתית שנותבו בשטח תלת-ממדי: הכבישים המחברים את ההתנחלויות נסללו על גשרים המתנשאים מעל דרכים ואדמות פלסטיניות, או במנהרות העוברות תחתן, בעוד מעברים פלסטיניים צרים נתחמים באמצעות אוטוסטרדות ישראליות מרובות נתיבים.

הלוחמים הפלסטינים עצמם גילו כי באמצעות התלת-ממד ניתן לעקוף בקלות את החומות והמחסומים הישראליים. אנשים וחומרי חבלה מוכרחים דרך קבע במנהרות שנחפרות תחת החומות של עזה, בעוד טילים בייצור עצמי משוגרים דרך השטח האווירי מעליהן. אין ספק שלכשתושלם בנייתה של חומת הפרדה ייחפרו תחתה מנהרות דרך שכבת הסלע של הרי הגדה המערבית.

ב-2002 הסביר לי רון פונדק, המוכר כ"אדריכל" תהליך אוסלו, כי מטריצה תלת ממדית של כבישים ומנהרות היא הדרך היחידה לחלק ולשמר את החלוקה המקוטעת של טריטוריה, אחרת "היא בלתי ניתנת לחלוקה"¹⁵. עוד בשיחות קמפ דייוויד, ביולי 2000, התבסס המתווה שהציג הנשיא קלינטון לחלוקת ירושלים על הסטטוס-קוו הטריטוריאלי/רמוגרפי. החלק הישראלי אמור היה לכלול את כל חלקי העיר המיושבים ביהודים, בעוד כל החלקים המיושבים בפלסטינים אמורים היו להיכלל במדינה הפלסטינית. לפי עקרונות החלוקה של קלינטון, 64 קילומטרים של חומה אמורים היו לחלק את העיר לשני אזורים מפולשים לפי קווים לאומיים. ארבעים גשרים אמורים היו לקשור יחד את השכונות המנותקות.¹⁶ לא זו בלבד, אלא שלפי מתווה החלוקה של קלינטון אמורים היו

15 רון פונדק בראיון, מכון פרס לשלום, תל אביב, 12 בפברואר 2002
 16 נדב שרגאי, "מחלקים את ירושלים", "הארץ", 28 במאי, 2002. יוזמת ז'נווה התבססה כמעט לגמרי על עקרונות קלינטון לחלוקת ירושלים. צוות של מהנדסי תחבורה ומתכננים ישראלים ופלסטינים, בהם האדריכלית איילה רונאל, שמו לעצמם למטרה לעבד את עקרונות קלינטון לחלוקת ירושלים. במקרים רבים הם מצאו כי יש צורך לנתב "תחבורה לאומית" מעל לשטחי הצד השני ובתו, או מתחתם. הרוגמאות שמנו כוללות את הדרך הראשית המובילה ממרכז העיר לשכונות היהודיות הגבעה הצרפתית, פסגת זאב, ורמות; הכביש בין הר הצופים ומעלה אדומים; או חיבור השכונות הפלסטיניות בית חנינא, שועפאת, וביית צפאפא. כן נבדקה האפשרות לבנות גשר בין הדרך הסלולה לאורך החלק הדרומי של חומות העיר העתיקה ובין הר הזיתים ובית הקברות היהודי במקום. ראו: מנחם קליין, "יוזמת ז'נווה - מבט מבחוץ", ירושלים, הוצאת כרמל, 2006, עמ' 160-165.

מבנים מסוימים בעיר העתיקה להתחלק אנכית בין שני הצדדים כך שקומת הקרקע והמרתף - שהגישה אליהם היא מהרובע המוסלמי והם משמשים בעלי חנויות פלסטינים - ישתייכו למדינה הפלסטינית, בעוד הקומות העליונות - שהכניסה אליהן היא מכיוון הרובע היהודי והן משמשות בעלי חנויות יהודים - ישתייכו למדינה היהודית. קלינטון האמין באמת ובתמים שגבולות תלת-ממדיים יוכלו לפתור גם את הבעיה של הפרדת הר הבית מחרם אל-שריף (אותו המקום עצמו בשביל כל אחד אחר). לפי תוכנית זו, ישלטו הפלסטינים בפני השטח של חרם אל-שריף, בכיפת הסלע ובמסגד אל-אקצא שמעליו, בעוד הריבונות הישראלית תתפשט אל מתחת לפני הקרקע, מקום אשר שם לפי הסברה אמור היה להימצא המקדש. גלעד שר, מי שניהל את המשא ומתן בקמפ דייוויד (ועורך דין של גירושים), הציג לי את הדברים בראיון כטכניקה פשוטה של "גישור": ניפוח העוגה המועמדת לחלוקה (ממשטח לנפח) יגרום לכל אחד מהצדדים להרגיש שהשיג יותר מהצד השני ולחוש שביעות רצון מההסדר.¹⁷

עוד קודם לכן, לפי הסכמי אוסלו, אמורים היו השטחים הפלסטיניים הנפרדים בעזה ובגדה, הנמצאים במרחק 47 ק"מ במעוף הציפור זה מזה, להתחבר לישות פוליטית אחת באופן דומה.¹⁸ בראיון שהעניק בלונדון ראש הממשלה בנימין נתניהו ל"דיילי טלגרף", הוא השתמש באנלוגיה כדי להבהיר את המצב למראיינו הבריטי: "שתי מדינות שמפרידים ביניהן מים, מחברים באמצעות תעלה; הבעיה שלנו היא כיצד לחבר שתי ישויות שמפרידה ביניהן אדמה."¹⁹ המהנדסים דימיינו את ה"מעבר הבטוח" כגשר בריבונות פלסטינית מעל טריטוריה ישראלית. הגשר העצום הזה אמור לתמוך בששה נתיבי תחבורה, שתי מסילות ברזל, כבלי חשמל במתח גבוה, וצינורות מים ודלק. בשתים-עשרה השנים מאז התקבלו הסיכומים הראשונים בתהליך אוסלו הושקעו בתוכנית אלפי שעות של שיחות, עשרות ועדות מקצועיות, מפגשי תכנון משותפים מרובים, ושפע הצהרות ופרסומים. במהלך המגעים נשקלו שלל תוכניות חלופיות: אוטוסטראדות שקועות, מנהרות, ודרכים עיליות אחרות. לעתים חילחל הוויכוח הפוליטי לשאלה - מי יהיה

17 גלעד שר בראיון ב"בריטיש ליבררי", לונדון 23 בפברואר 2002.

18 נספח I ל"הסכם הביניים" שנחתם ב-1995 קובע: "כדי לשמור על השלמות הטריטוריאלית של הגדה המערבית ורצועת עזה כישות טריטוריאלית אחת, וכדי לקדם את צמיחתן הכלכלית ואת הקשרים הדמוגרפיים והגיאוגרפיים שביניהן, שני הצדדים יישמו את סעיפי נספח זה תוך כיבוד ושימור תנועה חופשית ונטולת מכשולים של אנשים, כלי רכב, וסחורות... בין הגדה המערבית

ורצועת עזה." <http://www.mideastweb.org/meosint.htm>

19 צוטט אצל אלי קמיר, "מעבר בטוח", "מעריב" 8 באפריל 1998

למעלה: ישראל העדיפה, כמובן, שהמעבר בריבונות הפלסטינית יעבור מתחת לטריטוריה ישראלית, בשוחה או מנהרה, בעוד שהפלסטינים ביכרו את החלופה של הגשר העילי.²⁰ ב-2005 הכריז הבנק העולמי על תמיכתו בתוכניות שהגיש תאגיד ראנד, תוכניות שאימצו את המודל של גשר פלסטיני עילי אשר יחבר את הגדה ועזה מעל ישראל.²¹

למעשה, פתרונות טריטוריאליים תלת-ממדיים דומים נשקלו בכל אחת מהתוכניות ההיסטוריות והעכשוויות לחלוקת פלסטין, מאז הדיונים שנערכו בתקופת המנדט הבריטי (1948-1919). נוכח אי-יכולתם לכצוץ מפלסטין מדינה יהודית שכנה, הציגו ב-1947 שרטטי המפות של הוועדה המיוחדת של האו"ם בעניין פלסטין (UNSCOP) מתווה של שתי מדינות אשר כל אחת מהן מורכבת משלוש רצועות טריטוריאליות מוארכות, המסובכות בשלוש רצועות של המדינה האחרת ומחוברות בקצותיהן. באותן "נקודות ממשק" - במקום בו הפכו גבולותיהן של אותן ישראל ופלסטין מתוכננות מקו חד ממדי לנקודה חסרת ממדים - הציעו המתכננים לאמץ את הממד השלישי ולשמר את הקשר בין הפרגמנטים של ישראל ופלסטין באמצעות מערך של מנהרות וגשרים.²² המערכות המאסיביות הללו, המתוות גבולות ארעיים דרך חללים ריבוניים, הן התשתית הפיזית של מרחב פוליטי יוצא דופן, החותר לחלק את מה שאינו ניתן לחלוקה באמצעות הרחבתה של מציאות טריטוריאלית אחת לשתי גיאוגרפיות לאומיות, התופסות אותו מרחב, אבל מרסק "את התלת-ממד לששה ממדים: שלושה ישראליים ושלושה פלסטיניים", כפי שהגדיר זאת באופן קולע מירון בנבנישתי.²³ בתהליכים הללו מתגלה הטריטוריה של פלסטין כ"ארץ חלולה",

20 המשרד לשיתוף פעולה אזורי, "המעבר הבטוח", פרסום פנימי 1999. תמחור הפרויקט נעשה בידי יורם שמעון, מהנדס גשרים ישראלי, שתיכנן גשר על עמודים במרחק של 60-50 מ' זה מזה ובעלות של כמיליארד דולר. החישובים התבססו על עלות בניית גשר דומה מעל המים בדרך לניו אורלינס, שאורכו, בדומה לגשר המתוכנן, הוא כחמישים ק"מ. ראו: שי אליאס, "פתרון יקר, אך עדיין אפשרי", "מעריב" 8 באפריל 1998.

21 Doug Suisman, *The Arc: A Formal Structure for a Palestinian State*, Santa Monica, Ca.: Rand Corporation, p.33

22 דו"ח אונסקו"פ הכיר בקשיים הכלכליים שייגרמו באמצעות חלוקה של שטח כה קטן, והמליץ לפיכך על איחוד כלכלי של שתי המדינות, ישראל ופלסטין. לפי ההמלצה, המטבע ושערי המכס אמורים היו להיות אחידים, רשת התקשורת - מסילות הברזל, הדרכים המהירות, הדואר, שירותי הטלפון והטלגרף, ונמלי הים והאוויר - אמורה היתה להיות אף היא דו-לאומית. ראו: Avi Shlaim, *The Politics of Partition: King Abdullah, the Zionists and Palestine* 1921-51, Oxford: Oxford University Press, p.166

23 מירון בנבנישתי, "פלא הנדסי", הארץ, 5 ביוני 1996.

הולוגרמטית, טריטוריה שכמו נולדה מן העולם המדומיין של האסטרונום הבריטי בן המאה ה-17 אדמונד היילי או מהרומנים מן המאה התשע-עשרה של אדגר אלן פו וז'ול וורן שחזו ארץ חלולה, המאוכלסת בשכבות.²⁴ ובהתאם, נראה כי החלל המדומיין של הסכסוך אימץ לחלוטין קנה מידה של בניין, משהו הדומה למבנה אדריכלי מורכב, אולי שדה תעופה, עם מפלסים נפרדים לכניסה ויציאה, מסדרונות ביטחון ושלל מחסומים. הארץ החלולה, המשוטעת והמפולשת בגבולות, המפולחת באמצעות מנהרות תת קרקעיות ומולחמת באמצעות מעברים עיליים ומופגזת ממרחב אווירי צבאי, מתגלה כגילום הפיזי של הניסיונות הרבים והמגוונים לחלק אותה.

ואולם, יחד עם הטכנולוגיות והתשתיות הנתפשות כנחוצות להפרדת ישראלים ופלסטינים, נראה שהפוליטיקה האנכית של ההפרדה וההיגיון של החלוקה מוצו עד תום. ההפקעה הטריטוריאלית, המשפטית והריבונית שנוצרה באמצעות הפוליטיקה של ההפרדה/חלוקה חושפת בעיה בסיסית: אף על פי שמאות הצעות שהוכנו על ידי קרטוגרפים בעלי כוונות טובות, מאז ימי המנדט הבריטי ועד היום, ניסו שוב ושוב למצוא גבול ומתווה גיאופוליטי לפיו תוכל ישראל להתקיים בנפרד מפלסטין, כיוון זה הוכח פעם אחר פעם כחמקמק מהבחינות הפוליטית והגיאוגרפית. שני המונחים הפוליטיים/גיאוגרפיים "ישראל" ו"פלסטין" חופפים ומתייחסים לאותו מקום בדיוק. הטכנולוגיות המרחביות המורכבות-מדי שדורשת כל תוכנית לפתרון טריטוריאלי של חלוקה, חוזרות ומדגימות את הפרדוקס המרחבי הזה, פרדוקס התובע מאיתנו לשקול אם הדרך הפוליטית של חלוקה היא אכן הדרך הנכונה.

מאנגלית און ברק

24 Jules Verne, *Journey to the Centre of the Earth*, London: Griffith and Farran, 2000 (1864); Edgar Allan Poe, *The Narrative of Arthur Gordon Pym of Nantucket*, London: Penguin Books, 2000 (1850)

חֹרְקָה לואִיס בּוֹרְחֵס

סוגיית הבוגד והגיבור

So the Platonic Year
Whirls out new right and wrong,
Whirls in the old instead;
All men are dancers and their tread
Goes to the barbarous clangour of a gong.

W. B. Yeats: The Tower

תחת השפעתם הניכרת של צ'סטרטון (מפיקן של תעלומות הדורות ומקשטן) ושל יועץ החצר לִיבְנִיץ (ממציא ההרמוניה אשר הושכנה מבעוד מועד), דימיינתי בערכים חסרי־תועלת עניין זה, שאעלה אולי על הכתב ושמבחינה מסוימת כבר מצדיק אותי. חסרים בו פרטים, תיקונים והגהות. יש בסיפור חלקים שטרם נחשפו בפני. היום, ב-3 בינואר 1944, אני רואה אותו כדלהלן.

העלילה מתרחשת באיזושהי ארץ משועברת וקשת־עורף: פולין, אירלנד, הרפובליקה של ונציה, מדינה כלשהי בדרום אמריקה או בבלקן... ליתר דיוק, העלילה התרחשה, כי אף על פי שהמספר הוא בן־זמננו, אירע סיפורו באמצע המאה התשע־עשרה או בתחילתה. נניח (לנוחיות הסיפור) שבאירלנד; נניח שב-1824. שם המספר רִיָאן. הוא הנין של פֶּרְגוּס קִילְפֶּטְרִיק הצעיר, הגיבור, היפה, שנרצח, שקברו חולל באופן מסתורי, ששמו מפאיר את שירי פֶּרְאוֹנִינג והוגו, שפסלו חולש על תל אפור בין ביצות אדומות.

קִילְפֶּטְרִיק היה קושר, מנהיג חשאי ומהולל של קושרים. בדומה למושה, שראה את הארץ המובטחת ממואב אך לא זכה לדרוך על אדמתה, מת קִילְפֶּטְרִיק ערב ההתקוממות המוצלחת אותה יזם ועליה חלם. יובל המאה הראשון למותו מתקרב. נסיבות הפשע חידתיות. רִיָאן, שהתמסר לעריכת ביוגרפיה של הגיבור, מגלה כי החידה איננה תעלומה משטרית גרידא. קִילְפֶּטְרִיק נרצח בתיאטרון. המשטרה הבריטית לא גילתה מעולם מי הרג אותו. ההיסטוריונים מכריזים שאותו כישלון אינו מכתים את שמה הטוב של המשטרה, כי ייתכן שהיא עצמה עומדת מאחורי הריגתו. היבטים אחרים בחידה טורדים את שלוות רִיָאן. אופיים מחזורי: נדמה כי הם חוזרים ונשנים או שהם משולכים באירועים אשר התרחשו במחוזות רחוקים, בתקופות רחוקות. אין עוררין, למשל, על כך שהשוטרים אשר בדקו את גופת הגיבור מצאו מכתב חתום ובו אזהרה מפני הסכנה, שהביקור בתיאטרון באותו

לילה טומן בחובו. גם יוליוס קיסר קיבל תזכורת אותה לא הספיק לקרוא בדרכו אל המקום בו חיכו לו פגיוני ידידיו, ובמסר צוינו הבגידה ושמות הבוגדים. אשת הקיסר, קלפּוֹרְנָה, ראתה בחלום איך ממוטטים מגדל שהסנאט העניק לבעלה. שמועות־שווא אנונימיות בישרו ערב מותו של קלפּטְרִיק, בכל רחבי הארץ, כי פרצה שרפה במגדל העגול בקילגֶרְן, אירוע שעשוי להיראות כנבואה, כי קלפּטְרִיק נולד בקילגֶרְן. אותן הקבלות (ואחרות) בין הסיפור של הקיסר ובין סיפור הקושר האירי מביאות את רִיאָן להניח צורת זמן חשאית, רישום שקוויו חוזרים ונשנים. הוא חושב על ההיסטוריה העשרונית שהגה קונדורסֶה, על המורפולוגיות שהציעו הגל, שפּנְגֶלֶר וויקו, על אנשי הסיודוס שמתנוונים מזהב לכרזל. הוא חושב על גלגול נשמות, דוקטרינה מטילת אימה בספרות הקלטית, דוקטרינה שהקיסר עצמו ייחס לדוואידים הבריטים. רִיאָן חושב שלפני קיומו כפּרְגוּס קלפּטְרִיק היה פּרְגוּס קלפּטְרִיק יוליוס קיסר. תגלית מוזרה מחלצת אותו מאותם מבוכים מעגליים, ותגלית זו משליכה אותו לאחר מכן למבוכים אחרים, סבוכים ומגוונים יותר: מלים מסוימות של קבצן אשר שוחח עם פּרְגוּס קלפּטְרִיק ביום מותו נצפו מראש בידי שייקספיר, והן נאמרות בטרגדיה "מקבת". חיקוי ההיסטוריה בידי ההיסטוריה הוא דבר די מדהים כשלעצמו; חיקוי הספרות בידי ההיסטוריה איננו מתקבל על הדעת... רִיאָן מעלה בבירוריו כי ב-1814 ג'ימז אַלְכְסַנְדֶר נולך, רעהו הוותיק ביותר של הגיבור, תירגם לגלית את הדרמות העיקריות של שייקספיר, ובכללן את "יוליוס קיסר". רִיאָן מגלה בארכיונים גם כתבי־יד של מאמר מאת נולך, על הפּסְטְשְפִילֶה בשווייץ: הצגות תיאטרון מקיפות ונוודות, המצריכות אלפי שחקנים וחוזרות על מאורעות היסטוריים באותם ערים והרים בהם אירעו. מסמך אחר שלא התפרסם חושף בפניו כי ימים ספורים לפני הסוף חתם קלפּטְרִיק, שעמד בראש הכינוס האחרון של הקושרים, על גזר דין מוות לבוגד ששמו נמחק. אותו גזר דין אינו עולה בקנה אחד עם נטיית קלפּטְרִיק לרחמנות. רִיאָן חוקר את הפרשה (אותה חקירה היא אחת הפרצות בעניין הנדון) ומצליח לפענח את התעלומה. קלפּטְרִיק חוסל בתיאטרון, אך העיר כולה שימשה תיאטרון, השחקנים היו עם רב, והדרמה שהוכתרה במותו נמשכה ימים רבים ולילות רבים. הנה מה שאירע:

ב-2 באוגוסט 1824 התכנסו הקושרים. הארץ היתה בשלה להתקוממות; למרות זאת, דבר מה תמיד כשל: בוגד כלשהו הסתנן לשורות הקושרים. פּרְגוּס קלפּטְרִיק הטיל על ג'ימז נולך לחשוף את הבוגד. נולך ביצע את המשימה: הוא הכריז בהתכנסות קבל עם ועדה, כי הבוגד הינו קלפּטְרִיק. נולך הביא הוכחות

חותכות לאמתות ההאשמה; הקושרים דנו למוות את העומד בראשם. קילֶפְטְרִיק חתם על גזר־דינו, אך ביקש שהענשתו לא תזיק למולדת.

נולֶן גיבש אז רעיון מוזר. אירלנד סגדה לקילֶפְטְרִיק; כל חשד, ולו גם הקלוש ביותר, בנוגע לשפלותו, היה עלול לפגוע בהתקוממות. נולֶן הציע תוכנית, שבעזרתה ישמש חיסול הבוגד את גאולת המולדת. הוא המליץ שהנידון יוצא להורג בידי רוצח אלמוני, דווקא בנסיבות דרמטיות, אשר ייחקקו בדמיון העם ויאיצו את ההתקוממות. קילֶפְטְרִיק נשבע לשתף פעולה עם מבצעי התוכנית, שאיפשרה לו לכפר על עוונו ולשים קץ לחייו.

נולֶן הרחוק בזמן לא היטיב להמציא בעצמו את נסיבות הביצוע של החיסול המורכב, ונאלץ להעתיקן ממחזאי אחר, האויב האנגלי ויליאם שייקספיר. הוא חזר על קטעים מתוך "מקבת" ו"יוליוס קיסר". ההצגה הפומבית והחשאית ארכה ימים אחדים. הנידון בא לדבלין, התווכח, פעל, התחנן, גינה, השמיע מלים פאתטיות, וכל מעשה מאותם מעשים שהיו עתידים להעצים את תהילתו תוכנן מבעוד מועד בידי נולֶן. מאות שחקנים שיתפו פעולה עם השחקן הראשי. תפקידם של אחרים היה מורכב, ותפקידם של אחרים - רגעי. הדברים שאמרו ושעשו מתועדים בספרי ההיסטוריה, בזיכרונה המשולהב של אירלנד. קילֶפְטְרִיק, נסער ממילוי התפקיד המדוקדק שכיפר על עוונו והמיט עליו שואה, העשיר לא פעם את תמליל שופטו בפעולות ובמלים מאולתרות. כך הלכה והתרחבה במרוצת הזמן הדרמה המאוכלסת בצפיפות, עד אשר ב-6 באוגוסט 1824, בתא עגום וילונות, אשר חזה את תאו של לינקולן, חדר קליע נכסף לחזה הבוגד והגיבור, שבקושי פצה את פיו והגה, בין שני פרצי דם, כמה מלים צפיות.

ביצירת נולֶן, דווקא הקטעים המחקים את שייקספיר הם הפחות דרמטיים; רִיאָן חושד כי הסופר שילב אותם כדי שמישהו, בעתיד, יגלה את האמת. רִיאָן מבין כי גם הוא חלק מן העלילה של נולֶן... בתום התלבטויות מתוחות הוא גומר אומר לשתוק בנוגע לתגליתו. הוא מפרסם ספר המעלה על נס את תהילת הגיבור. גם זה היה, אולי, צפוי.

מספרדית רמי סערי

“אני קפטן פ’, מעכשיו יש לך קשר אתי”

פגשתי היום את מ', סטודנט-לשעבר. פגישה לבבית, מקץ עשר שנים. בינתיים הוא אב לשני ילדים ועובד ברשות לאספקת מזון. שם, כמו כל יתר העובדים, הוא מקבל רק חלק מזערי משכרו. את המעט שבידו הוא חולק עם אחיו העיתונאי. אשתו מורה. המורים בשירות הממלכתי שובתים מזה שבועות, מאחר שמשכורתם אינה משולמת. אשתו וילדיו נמצאים אצל המשפחה המורחבת בכפר, כדי לחלוק את המעט שברשותם עם האחרים וכדי לתמוך אלה באלה.

מ' עובד על הדוקטורט שלו, העוסק בילדים שהפכו למשתפי פעולה. הוא מסר לי מסמכים ודיווחים לקריאה וצפינו בווידאו בילדים משתפי פעולה, שהודו בחקירתם במעשיהם וסיפרו איך הפכו משתפי פעולה. למשל, סיפורו של ר', שהקליטה קבוצת מחתרת בעת החקירה. בסרט שבו נראה ר' אפשר לשמוע את קולות החוקרים. ר' היה בן שבע-עשרה, פניו נאים וחיוורים, עיניו שטופות דמעות. ידיו חסרות מנוחה, גבו כפוף, כתפיו מכווצות. הוא ישב על שתי אבנים מונחות זו על זו נוכח קיר אפור חשוף. רציתי לעקוב אחרי כל תנועה ולראות כל סנטימטר מגופו, להכיר ולהבין. רציתי להבחין באדם. הוא סיפר:

“גויסתי בגיל שלוש-עשרה בידי הדוד שלי, אחיה של אמי. אבי נורה למוות בקטטה בכפר. הרגשתי אבוד, כי אני הבוגר משה ילדים. אבל כעס כבוש ודאגה למשפחה עטפו אותי בחוסר אונים. הדוד הפגין דאגה והציע לי עזרה. הייתי אסיר תודה, כי ראיתי בו מושיע. הוא אמר לי: הפושעים האלה הרגו את אביך, אין להם לב. אם אתה רוצה לנקום, אעזור לך. הנה, קח את הפלאפון הזה, עקוב אחרי שני האנשים האלה, הסתכל לאן הם הולכים, עם מי הם נפגשים, איך נראה סדר היום שלהם, דווח לי. עשיתי מה שאמר לי, ומפעם לפעם הוא נתן לי כרטיס טלפון ומעט כסף.

- כמה כסף?

“עשרים, לפעמים חמישים שקל. חשבתי שהוא מתכנן בשבילי את הנקמה. אחרי זמן מה ענה קול זר כשהתקשרתי. “אני קפטן פ’, מעכשיו יש לך קשר אתי. הנה לך עוד שלושה שמות שעליהם תשגיח. עבור כל מידע תקבל כסף. אתה זקוק לכסף בשביל המשפחה שלך; חובתך לדאוג להם. אתה כבר מסובך בעניין, אין דרך חזרה, אחרת תיפול חרפה על המשפחה. אחותך הקטנה בסכנה. אתה

תהיה אשם ויהרגו אותך." הייתי בן ארבע-עשרה ונתון במלכודת. הדוד שלי נעלם. מאוחר יותר מצאו אותו מת. כך החלקתי פנימה בלי לרצות. הגוף והנפש שלי היו כמו מתים.

- על כמה אנשים מסרת מידע?

"על שפיק, מוחמד, סאהר, מאוחר יותר גם על עבדאלרחמאן, טאהר, נידאל,

אבו מוחמד ומריאם.

- מה קרה לאנשים האלה?

"שפיק, סאהר ומוחמד נורו בכפר בידי השב"כ. שניים מהם קרובי משפחה שלי. הם התחבאו בכית של דודתי, הייתי אצלם לעתים קרובות, הם נתנו בי אמון. קפטן פ' התקשר אתי ואמר: 'עקוב אחריהם היום היטב, וכשיילכו לישון, תתקשר אתי, אני רוצה לתפוס אותם ישנים. לא יקרה להם כלום, אנחנו רק רוצים למנוע שיברחו ושיירו בהם תוך כדי כך. רק נעצור אותם'. אמרתי: 'אתה מבטיח לי?' - 'ודאי, אנחנו רוצים להציל את חייהם'. בערב התיישבתי תחת עץ הזית בשדה ליד הבית של דודתי. לקראת שמונה בערב הם נכנסו לבית. עוד ראיתי אור זמן מה, אחר כך החלונות היו חשוכים. טילפנתי לקפטן פ' והודעתי לו שהם ישנים עכשיו והלכתי הביתה.

- המשפחה שלך לא התעניינה מדוע אתה נמצא בחוץ בשעה מאוחרת כל כך?
"כן, אמא שלי שאלה אותי שוב ושוב, ואני אמרתי שהייתי אצל הדודה שלי.

- בן כמה היית אז?

"חמש-עשרה.

- ומה קרה אחר כך?

"התעוררתי בערך בשתיים בלילה מרעש ג'יפים של הצבא. ידעתי שעכשיו הם עוצרים את השלושה והמשכתי לישון. למחרת התעוררתי כשמהמינרט נשמעה קריאה של פרקי קוראן. ידעתי שמישהו מת. שלושתם נורו למוות בשנתם. בכיתי, צעקתי והתפרעתי. טילפנתי לקפטן פ' ושאלתי למה ירו בהם, הרי הוא רצה רק לעצור אותם. הוא אמר שזה לא העניין שלי.

- כמה כסף קיבלת עבור המשימה הזאת, עבור סיוע לרצח?

"שבעים שקל. אבל לא הלכתי לקחת אותם. ישבתי כל יום בסוכת האבלים וקיוויתי שהעבודה תגיע לסיום. אבל כבר אחרי זמן קצר קפטן פ' התקשר שוב ואמר: 'הנה השמות הבאים. אין לך ברירה. אתה תומת על ידי אנשי העם שלך או על ידינו'.

- ואז?

"ביצעתי את המשימה הבאה, עקבתי אחרי עוד שלושה אנשים ואחר כך אחרי

עוד שניים.

- איפה הצעירים האלה עכשיו?

"שלושה עזבו את הכפר בגלל שחשו בסכנה של סייענים. אחד אחרי השני, במהלך כמה שבועות, נורו למוות בידי השב"כ. ה' ומ' נרצחו בכפר.

- אתה אחראי למותם של האנשים האלה?

"כן. אני.

- כמה אנשים מתו?

"שמונה.

- אתה הרגת אותם?

"כן, אני הרגתי אותם, בגלל שאיפשרתי לשב"כ להרוג אותם.

- איזה עונש מגיע לך?

"אני ראוי למות.

- מישהו הפעיל עליך לחץ בהוראה הזאת?

"לא, אני מודה מרצוני החופשי, אני לא יכול לשאת עוד.

- לאיזה מוות אתה ראוי?

"מגיע לי למות מוות אכזרי. שיגררו אותי כמו כלב דרך הרחובות.

- מהו הדבר האחרון שאתה רוצה לומר למשפחה שלך ולאנשים בכפר?

"אני רוצה לומר, שאני מאוד מצטער. בגדתי בכם, אני מבקש מחילה. לכל אלה שעובדים בשביל השב"כ אני אומר שיפסיקו מיד. שיפנו מיד לפעילים הפוליטיים הישרים, יודו, ושימחלו להם. שיקבלו סיוע מהם ושלא יאפשרו שיגררו אותם צעד אחרי צעד למלכודת המוות. אני מבקש מחילה לא בגלל שאני רוצה לחיות, אלא כדי שאוכל למות.

- מה אתה רוצה לומר לאמא שלך?

"לאמא שלי? סלחי לי, איכזבתי אותך, הרגתי בני אדם, שנלחמו למען הארץ

שלנו, החיים שלנו והעתיד שלנו. אני לא ראוי לחיות".

קולו נשבר, ראשו צנח קדימה, גופו התכווץ. הוא החל לבכות ולרעוד בכל גופו.

בשקט הוסיף: "יאמא, סלחי לי. תגידי לכולם סליחה. אני לא יכול יותר."

ר' בן השבע-עשרה, ילד עם ניסיון של ארבע שנים כמשתף פעולה, נורה למוות. הקלון רבץ על האם ועל האחיות. הן נודו מהקהילה, התעלמו מהן, עתידן חסום. אם לא יזכו לתמיכה, הן תחת איום שגם הן תהפוכנה, מחולשה ומכדידות, למשתפות פעולה. הן קורבנות ועלולות להפוך עברייניות.

העיסוק בנושא הזה, שהוא בגדר טאבו, מסוכן מאוד. השב"כ מעוניין לקיים

את מערכת משתפי הפעולה כדי להבטיח את קיום הכיבוש והשליטה. הממסד הפלסטיני קורא למשתפי הפעולה להסגיר את עצמם; חנינה ושיקום אפשריים במידה מוגבלת. לוחמי חופש פלסטינים נוטלים את החוק לידיהם ורודפים את משתפי הפעולה, חוקרים והורגים אותם. העדר שלטון חוק וחוסר יכולת לפעולה מצד המשטרה, הופכים אנשים רבים לקורבנות. משתפי פעולה נתונים בסכנה מתמדת. אם וכאשר הם רוצים לפרוש, או בשעה שהם נחשפים, הם מוצאים להורג בידי חבריהם הסייענים שגם הם פועלים מטעם השב"כ. כיבוש הוא אלימות ורק באלימות של משתפי הפעולה יכול הכיבוש להתקיים. במסגרת שיתוף הפעולה יש תפקידים שונים – ילדים משמשים בעיקר כמודיעים פשוטים, מבוגרים – כמוציאים לפועל אלימים, שלהם תפקידים מסוכנים ביותר כגון הריגה.

רוב משתפי הפעולה הם בני שתיים-עשרה עד שבע-עשרה. הם מגויסים בבתי הכלא, שם הם חשופים ללחץ פיזי ופסיכולוגי קיצוני – מכות, ניצול מיני ואיום בעונשי מאסר ארוכים, תוך סיכון בני משפחה והפצת שמועות על הקלון שירבוץ עליהם, או באמצעות פיתויים בכסף, מין והבטחות על אישורי עבודה. חולשתם, פחדים, חוסר הידיעה שלהם ופגיעותם – מנוצלים.

כמעט ארבעים שנה יושבים עשרה עד שנים-עשר אלף פלסטינים בבתי כלא ישראלים. עשרה אחוזים מהם הם ילדים מתחת לגיל שמונה-עשרה. הודאות של ילדים שעברו עינויים מראות, כי 40% מהם הופכים למשתפי פעולה. הם נושאי אות קין, מנודים, הם הורגים ונהרגים.

מגרמנית אהוד לוי

אנחנו העניים

אנחנו העניים נשארה לנו רק
 התפלה
 נכים מאתנו זרים נמוכים על כסאות
 בגופיות ובתותבות מלים
 הדין עמיד ומחפון מהרעב מהקר מהנגף
 העדים לא
 רעים אף פעם

יש ערים שלמות שבעות
 בגברים חרוצים ומימנים
 במלחמות, מקדימים רפורד מקלט אישי
 עם מסננים גדולים למים ואויר בלי חידקים טורפים
 מה הם יעשו לכד אחרי המהומה בלי הפועלים
 שידשנו את השדות בגוף נרקב לטחן חטה
 גם אם תצמח לכד
 אפלו איש אחד כבר לא ידע
 ויש מאה אחרים מרקלמים
 תרפכת לסנתז עוד מחלות במבחנה שקופה
 לבנו מעבדה גדולה של רעלים
 ופסלת

אספסוף העשירים
 מחקים את אלהים, היזמים
 בוראים להם סכר חשמלי
 על אסלות זהב
 להתבשם מענג הצואה, החלחלת היא
 המבצר האחרון לשליטים
 ושוב המלמדים מאחרים יחזרו מארוחות הרע

לְהַסְבִּיר אֵיךְ הַהִשְׁכָּלָה מְזִיעָה אֶת הַגּוֹרֵל הַחֲדָשׁ
מִלֵּת הַכְּשָׁף - קוֹנֵט אוֹ הִידְגֵר, שְׁנֵיהֶם עַל לַע פֶּה שָׁחַר.

הַנְּכִים מֵאֲתָנוּ נְמוּכִים עַל כְּסָאוֹת בְּגוֹפִיּוֹת
זֶה מִשְׁחַק חֲבֵרָה בְּשָׁעָה מְאַחֶרֶת
וְעוֹד מְעֵט אַחַד יִשְׁאָר בְּלִי מִשְׁעֶנֶת
שׁוֹפְטִים

חֹרִים מְרֻצְיָנִים בְּאוֹר
וּמְזֵהִירִים מִהַשְׁזוּף
בְּיַד אַחַת כְּמוֹ הַמּוֹרִים לְהַנְדָּסֶת מִישׁוֹר
מְשֻׁרְטָטִים אֶת אֶפֶק הַרְקִיעַ לְהַבְטָחָה
וּבְשִׁנְיָה מְלֻטְפִים כְּלָבִים שָׁחֲרִים
מִתַּחַת לְגְלִימוֹת הַכֵּל אֶפְשָׁר
גַּם עֲרִיּוֹת וְגֹזַע, עֲנוּיִים
טְלָטוּל, מְסַחֵר בְּחִיּוֹת
אֶקְזוֹטִיּוֹת וְכֶשֶׁף.
רַק פְּנִתְרִים גּוֹרְלִים בְּקֶרֶקֶס,
מוֹפֵעַ קֶצֶר בְּלִי מְחִיאוֹת כְּפִים
כִּי הַגְּלִגּוּל בְּטַבְעַת הָאֵשׁ פָּצַע אֶת הַמְּאֲלָף.

לחם

צָאוּ אֶל הַמְּאֲפִיּוֹת
רְאוּ אֵיךְ נוֹשֵׁם הַבָּצֵק בְּעֲרִיסוֹת בְּרוֹזֵל נָגַר
בְּשָׂרוֹ מִתְעַבֵּר בְּזֹרַע שְׁמֵרִים
וְאֲנַחְנוּ
בְּרוֹזוֹן
מִשְׁתַּעְלִים עַל מִטּוֹת קִרוֹת
הַנְּפִשׁוֹת
וְרַק בְּשׁוּלֵיהֶן גְּלוּיּוֹת נָשִׁים
נוֹשְׂאוֹת
צִירֵי
קְטָבִים

ארצות החום, ארצות לשוני

בְּנִסְיָעָה הַלֵּילָה יִלְדִים נוֹפְפוּ לְךָ לְשֵׁלוֹם
וְאַתָּה חוֹזֵר מֵהַתְּרוּפוֹת בְּנָשִׁים, חוֹרֵר עַל הַגָּה שְׁחֹר
חוֹזֵר וְלוֹחֵשׁ אֶת שְׁמָהּ
מִנְהִיג גּוֹרֵל גְּרוּעַ
מִשְׁכוֹר הַמְּבַכָּה מוֹת פְּטָמוֹת וְנוֹדֵד לְהַשְׁבִּיעַ עַל כָּל תְּלֵי הַחוֹל

[רִיחוֹת הַחֶלֶב וְהַשֶּׁמֶן נִגְפִים
בְּסִפִּירֵט הָעוֹלָם טוֹבֵל,
אֲגַם הָעֶקְרִים יָם הַמֶּלַח
נוֹהֵר בְּמִקוּמוֹת הַנְּמוּכִים]

שִׁדְעָתָּה הֵיטֵב אֵיךְ לָרֶדֶת
שִׁנְיָךְ רְחוּפוֹת
מוֹכְנוֹת שׁוֹב לִינִיקָה אַחֲרוֹנָה

בוֹאוּ הַנָּשִׁים הַטּוֹבוֹת
בְּרָזִים עֲרוּפִים הַמְשׁוֹרְרִים
בוֹאוּ נָשִׁים
וְהַצִּילוּ בְּעוֹלָם אֶת שֶׁהַתְּחִלָּתוֹ וְנִהְרַס בְּאוֹיֵר
הָעוֹמֵד
הַנִּיקוּ אֶת הַזְּקֵנִים
בְּנַחְמָה אַחֲרוֹנָה
מִיֶּסֶד הָעוֹלָם
הַבֵּא
אֵין בּוֹ גְּמוּלָה אוֹ גְּמִילָה
שֵׁם רַק אֶתָּן מְנִיעוֹת עֲרֵשׁ חֵם
וּבוֹ שׁוֹכֵב
הָאֱלֹהִים
עַל שְׁפַתְכֶן.

וְהִיד הַקְּטָנָה הַזֹּאת מִנְעֵרֶת אֶת הַשָּׁנִים

מהר ולך רק לך היא כמעט אכזרית
 צפרנים שלא שרטו אפלו
 והנה חזרת לתאוצה המפרת
 זו שפת נטישה זכר מימן בחלופי רגלים והעצירה רק
 בחגורות הברזל בנפש תמרורים ושוב ידים מורמות הפניעה
 הפניעה רק ידים קרות ושחרות
 סוחרות עד שפמך ונמרץ הילך רץ בשדה ומנופף ומתמיד
 ואתה חרות בחיך מאלף לצללים
 אחרונים יונק מדשן בזנב מאריך להצליף, מכרסם את שאריות תמתך
 מאפיר אל הלילה האחרון
 במאורת הלב
 יש עתודת אדישות להמיר גניחה בצביטה
 היד הקטנה נפרדת ממך לשלום
 תהיה האשה והיתה גם אמך נתמכת בשקט ירשת לכתך
 וכתם שער מעביר אותך נתיבים
 תותבות הדרךכים הכל ישמט עכשו על לסת
 תפרים
 תחצה לכד את העיר
 ואורות נמרטים על גוף החשכה שהמריאה עמק
 ונודדת בהרף לעמק בדוהך השביר
 אל החם
 אל ארצות לשוני.

אמא

שכחת את כל משיכות הסינר
 התנור התמיד להעלות בלחם
 עכשו מפניך רוכנים
 שכולות אנשים
 באדרת
 מגפים שחרים
 וחוטף הלהט פחם
 השעות זהרו ונתקרו

עֵמֶק הַכֶּבֶשׂוֹן
הָעֶרֶשׁ הַחֵם
עֵמֶקָה שִׁכְחָה לִילֵד הַתָּם
וּנְדוּדֵיךָ כָּלָם
לְהַחְזִיר זְמַן אֲבוֹת אֲבוֹדִים

וְהֵיכֵן רַגְלֵיךָ אִמָּא?
עֲלִיָּהוּ עוֹמֵד הָעוֹלָם
עֲרוֹת הַיְבֵשֶׁת
וְסֵת הַיָּם.

ראג'אא נאטור

שירי אשה ברוח

צל הלבד

רגלי התעוררו ממשחק החשך
אני כותבת את חיי בפקדת חוקר אחד

אדון השק!
המלחמה לא משקרת
כי אינה אומרת כלום
לירות בלי לדבר
לירות ואז לשאל

אני רועדת
כי הנשמה היא הלבן סביב השמות המחוקים

גופי מתכבד
פרח כאוב מיטיב לראות רצח
פחדתי תמיד מרעב
ומאיש אוכל צחוק

פניך התקדדו ממנות
טובלים בדמעות לפני המים

אני שחוטה. וצלי לבד כותב תפלה
על בטן ריקה

בגידה

אני הגבועה המסמנת בבגידת ירכיה

בעירם הקשה
אתה מזכיר את הים
ומבקש קפה מלוח

הזרות שקופה ברקותיך
צומחת כטחב בחלל של אבן

הים משתנה
וממשיך להשתנות

אני מחבבת את מעילך
ועל גבי אני נושאת
עיר וכנור, נוטשת את האהבה
המתנית בדקירה

כמה מועט הוא צל האהבה
זרם שנהפך לעיניך
עיניך אישוני חיה מתרחבים
הבגידה בך הכרחית

זוכרת

זכרונך תא ריק מברח היטב
קול נמוך וצרוך בוקע ממנו
את לא ילדה
אני מכיר את תוכך
והצבעים בלבך
את זוכרת?

אני זוכרת
משקרת

זעזועי שמחה נורים
את זוכרת את זה?
אני זוכרת
הבד שלילית צהבה
ודלת החלום נקרעת
אחי אינם צעירים,
כפי את עצמך,
את לא ילדה!
הכאב הנקשה אינו מתבסה ואני רוכנת
לעבר הקול ונושפת

אני מודה

אני צעיפך. העפת אותי לרוח
וגמגם
גנבת מלשוני לוטוס מטות לוחשות, נתת לי
את שרש האש

חלמתי שאני קורעת אותך בלי לבגד

חלמתי
שאני בבה, פטמותי בפי, עיפות
שני גברים בשחר בזהק שחים
בשריקות נחשים
ואני מרסנת את רצונותי בשריטת
העמק המפריד בין השיר לנגיעה
חלמתי
שאני מברכת את פרי בטנך
ואחלם
שאני מכבה את הקבר

בְּכַד אָדָם.
הַעֲפֹר נִשְׁנַק מִמִּידָךְ

רוח

מְדַבֶּרֶת אֶל הָרוּחַ
קוֹרֵאת לְעִנְיָיִם בְּשִׁמוֹת הַמַּתִּיָּם
סִבְרָתִי שֶׁהַחֲלוֹן מִשְׁקִיף עָלַיךְ
עַל אִמְךָ,
גּוֹרֵרֶת אֶת הָאִישׁ, הָאִשָּׁה וְאוֹתִי
בְּדֶרֶךְ נִשְׁחַק אֶת מִשְׁחַק
הַחֲלוֹם הָעִירִים נֶעְדֵר חֲלוֹן מִפִּיחַ
קִפְלָנוּ אֶת הָרֶק הַמִּיבֵשׁ
וְהוּא הַמְּשִׁיךְ לְזַחַל
כְּגַלִּי יָם, מִכִּים בְּסֶדֶק רֶךְ
עַל יְרֵכִי בְּשִׁבְלֵי הַשְּׁמוֹת, הַדְּרָגוֹת וְהַתְּנוּמָה
כָּלֵם עָלוּ בְּסֶלֶם הַקְּטוּעַ
נוֹקְמִים מִזְלֻזְלִים מְלִיצִים
מְבַתְּקִים שְׂבָעִים בְּתוֹלוֹת, נוֹפְלִים בְּכַעֲסָם
מִתְמַסְרִים לְרַעַד
אֶתָּה מְחַלֵּיק
אֲנִי מְכַעֲרָה אֶת גּוֹפֶךְ הַכְּבוֹי
בְּאִנְקָה וְלוֹכְדָת בְּתִשׁוּקָתִי אֶת הָאוֹר
הַקּוֹדֵם לְעֵלִית הַשַּׁחַר

זיקנה

תְּנוּעַת הָאוֹר הַמְּזוֹדְקָנָת, הַמְּרַקֶּדֶת
בֵּין זִקְנָה וְאוֹר
הוּא צְלִי הַיּוֹשֵׁב בְּרַעַד.
מִפִּיסֵת מִתְּנוּמָתְךָ הַלְּחָה

מצוארד מִמְכַנְסָהּ הַמְנַמֵּר בַּפְּצָעִים פְּעוּרִים
נְשִׁיקָה נוגַעַת בְּקַרְקָעִית הָעֶצֶב וּמָה
שֶׁנִּתְלַשׁ מִתְשׁוּקָתָהּ אֵינוֹ מְסַפְקָנִי

חנק

איפה אני חונק אותך?
ואיפה החנק שלי חונק?
כתף מסתירה לי נוף מיזע
חבוק חיל לחיל
הד של פצצה
ילדים נכנסים לשיר פלי רצון, מוכרים אש
ומקבצים נדבות, סרבו
לשיר, רקדו
וכשתרקדו יסרב לכם שיר
החזרה הביטה דוחקת
קחו מעלי אש אחרונה
ללחם!

שטות

פנינו לים
פניכם לחול
מהים אין שיבה
מהחול אין קימה
אנחנו המקרה האבוד
של אבן נגעה במים
החליקה
והמים אינם משטים אלא בחיים

בת ציון המורדת

חנה ארנדט על הפוליטיקה היהודית בפלשתינה

הן בימי חייה (1906-1975) והן לאחר מותה התבססו המוניטין של חנה ארנדט בעיקר על ספריה "מקורות הטוטליטריות" (1951) ו"אייכמן בירושלים" (1963); ספרה "המצב האנושי" (1958) השלים את התמונה, אולי, בשביל המומחים בקרב קוראיה. הספר הראשון, שהביא לה תהילה, עורנו ספר רב-עוצמה, אך אינו אחיד ברמתו, כיוון שחסרות בו סקירה מבואית או הצהרה מתודולוגית. תחילה, בזמן מלחמת העולם השנייה, תפשה אותו ארנדט כניתוח של 'האימפריאליזם הגזעי', אך שינתה את דעתה כמה וכמה פעמים ביחס לצורתו הכללית: קטעי הפתיחה המקוריים והמרשימים, על אנטישמיות ואימפריאליזם, כבר כמעט הושלמו, שנתיים לפני שהחליטה - ב-1948, בעיצומה של המלחמה הקרה - לכתוב טיוטה של קטע הסיום הארוך על ה'טוטליטריות', המשווה בין הקומוניזם והפאשיזם. הספר השני, דיווחה על משפטו של אדולף אייכמן, כבר זיכה אותה בפרסום מסוג אחר, שלילי, ובחרם-למעשה בישראל, וביטא את האומץ האינטלקטואלי שהפגינה במשך חייה.

עם זאת, עד עתה נותרה חבויה ברובה עבודתה על האנטישמיות, הפוליטיקה היהודית והפרויקט הציוני, שנכתבה בעיקר בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים, זמן רב קודם ש"אייכמן בירושלים" ראה אור. פרסומם של "הכתבים היהודים"¹ מאפשר לקורא לבנות מחדש, ובפרטי פרטים, את התפתחותם ההיסטורית של רעיונותיה על הציונות; זוהי, ככל הנראה, העבודה הכתובה הטובה ביותר של ארנדט - המוחשית, המיושבת בדעתה, הנבואית והחזקה שבכל עבודותיה. מחצית מן החומר מעולם לא ראה אור באנגלית קודם לכן, וכחמישית ממנו כלל לא פורסם. המגוון מרשים: מבחינת הז'אנר, הוא כולל מסות למדניות ארוכות, רשימות עיתונאיות קצרות, מאמרי-ביקורת חשובים, הרצאות בכנסים, מכתבים וראיונות. מבחינת הנושא: היסטוריה של יהדות אירופה, פוליטיקה של המזרח התיכון, רצח יהודים. טקסטים שנכתבו במקורם גרמנית או צרפתית מופיעים בתרגום מעולה לאנגלית. האוסף מייצג התקדמות, בכמות ובאיכות, מן המבחר הקודם, היחיד שבנמצא של עבודות

אלו, שפירסם אחד מן העורכים ב-1978, ואז בהוצאה לפני זמן רב.² בסך הכל, זוהי הרחבה ממשית של הידוע לנו על עבודתה ומחשבתה של ארנדט.

מקניגסברג לפריס

ארנדט הגיעה מאוחר יחסית אל נושא המחקר של "הכתבים היהודים". כפי שאמרה, כידוע, לקרל יאספרס, כאשר צעירה מצאה "את 'השאלה היהודית' משעממת למדי".³ אפשר שרק ב-1933, בשנה שבה מלאו לה עשרים-ושבע, החלה החשיבה הפוליטית שלה בנושאים אלה להתגבש באמת. כילדה, אף על פי ש"אמי היתה חובטת בי כהלכה אילו חשבה שהתכחשתי ליהדותי", הנושא "מעולם לא עלה לדיון". הסביבה החילונית שארנדט גדלה בה - יהודים בני המעמד הבינוני בקניגסברג, לפני מלחמת העולם הראשונה ולאחריה - היתה בטוחה יחסית; היהודים בני מעמד הפועלים של העיר התגוררו מעברו האחר של הנהר, בדרום, ורק לעתים רחוקות התרועעו שתי קהילות אלו. הוריה הסוציאלי-דמוקרטים לא היו דתיים; הם גם לא היו קונוונציונליים; האב, קלסיציסט חובב שעבד בחברת הנדסה אלקטרונית, מת מעגבת כשארנדט היתה בת שבע. אמה היתה מוסיקאית שלמדה בפריס, ואופיה החזק ניכר באופן שבו הורתה לכתף כיצד להגיב להערות אנטישמיות: אם העירו אותן מורים, היה על חנה לעזוב את בית הספר מיד ולדווח בבית על מה שאירע, וללא דיחוי היתה האם שולחת מכתב תלונה; אם באה ההכפשה מצד חבריה, היה עליה להתמודד בכוחות עצמה, ולא לומר על כך מלה בבית: "חייב אדם להגן על עצמו!"⁴

באוניברסיטה בהיידלברג ובמארבורג - כשלמדה פילוסופיה אצל היידגר, ואחריו אצל יאספרס, והיתה נתונה בכמה פרשיות אהבים - בחרה ארנדט לכתוב את הדיסרטציה שלה על רעיונותיו של אוגוסטינוס בדבר אהבה טרנסצנדנטלית. כפי שכתבה לגרשום שלום, בתגובה ללעג שלו בעת משפט אייכמן על כך ש"באה מן השמאל הגרמני": "בצעירותי לא התעניינתי בהיסטוריה וגם לא בפוליטיקה. אם ניתן לומר ש'באתי מאיפשהו', הרי זה מן המסורת של הפילוסופיה הגרמנית."⁵ גישתה הראשונית לשאלה היהודית נוצרה דרך ביקורת ההתבוללות, אליה, כפי שאמרה ליאספרס, "קורט בלומנפלד פקח את עיני". בלומנפלד, בן קניגסברג אף הוא, ומדובריו הבולטים של הארגון הציוני בגרמניה, היה אחד משורה של גברים מבוגרים וכריזמטיים, עמם ניהלה מערכת יחסים קרובה; הם נפגשו לראשונה ב-1926, כשבא להיידלברג ופנה אל קבוצה של סטודנטים יהודים, ביניהם גם ארנדט. ב-1929 החלה לחקור את הנאורות הגרמנית, מחקר שהתמקד בכרכי

המכתבים הרבים של אשת הסלון היהודיה משנות התשעים של המאה השמונה-עשרה, רחל פרנהגן: בתו המבריקה והמשוחררת של סוחר יהלומים ברלינאי, בת שיחם והמארכת של גיתה, של השלגלים, של ההומבולדטים וחכריהם; אפילו כאן, אחד-עשר הפרקים הראשונים בביוגרפיה (האוטוביוגרפית מאוד) שכתבה ארנדט, "רחל פרנהגן: חייה של אשה יהודיה", עסקו בתשוקה, בקיום ובפנימיות לא פחות משעסקו בדילמות של ההתבוללות היהודית-גרמנית.

עם עליית הנאציזם והתקדרות המצב הפוליטי בגרמניה, החל ב-1930, פנתה ארנדט אל 'השאלה היהודית' עצמה. קובץ "הכתבים היהודים" נפתח בשלושה טקסטים מתקופה זו, שנכתבו בעבור *Jüdische Rundschau* הברלינאי ולכתב עת יהודי גרמני להיסטוריה: שניים ממאמרים אלה מתמקדים בנאורות, השלישי תומך בהקמתם של בתי ספר יהודיים, פתוחים לכל ולא-פריטיים, שיהוו חלק ממערכת החינוך הגרמנית, כחלופה להיפלטות ממנה. מבלומנפלד למדה ארנדט על אגפיה השונים של התנועה הציונית, שהתייצגו בהכדל העמוק בין תגובותיהם השונות של תיאודור הרצל (1860-1904) וברנרד לזר (1865-1903) לאנטישמיות בפרשת דרייפוס; ובהבחנה מאירת העיניים שעשה לזר בין שני טיפוסים של יהודים מודרניים, העני שהתעשר (*parvenu*) לעומת המנודה (*pariah*) מדעת. הרצל דגל ביציאה אל מולדת יהודית, וחתר לגייס את האליטה למטרה זו - אשר בעטיה, כפי שהעיר, מתוך ראיית הנולד, בתחילת המאה התשע-עשרה, "האנטישמים יהיו ידידינו הנאמנים ביותר". בניגוד חד למדיניותו של הרצל, כפי שניסחה זאת ארנדט מאוחר יותר, לגבי דיודו של לזר,

שאלת הטריטוריה היתה משנית. הוא לא ביקש להימלט מן האנטישמיות, אלא להפעיל את העם כנגד אויביו... הוא לא תר אחר שומרים - יותר או פחות אנטישמיים - שיגנו עליו, אלא אחר חברים אמיתיים לנשק, שקיווה למצוא מקרב כלל הקבוצות המדוכאות באירופה בת זמנו.⁶

זו היתה המסורת שארנדט הסתמכה עליה כעת. בשנות השלושים כבר היה ברור כשמש כי כל האסטרטגיות להתבוללותה של יהדות אירופה פשטו את הרגל: "בחברה שכולה עוינת את היהודים, אפשר להתבולל רק אם מתבוללים גם באנטישמיות."⁷ בה בעת, המודל הציוני שהתבסס על 'שליטתם הפילנתרופית' של יהודים עשירים - "*parvenus*" - באחיהם העניים הדחויים, היה חייב להתמודד עם אידיאל שיוויון הזכויות של לזר: רפובליקה של 'מנודים מדעת' ("*pariahs*").

ההגנה על העם היהודי היתה צורך פוליטי דוחק. ארנדט, שנמלטה לפריס ב-1933, לאחר שנעצרה לזמן קצר באשמת איסוף ראיות לאנטישמיות בשביל

קבוצתו של בלומנפלד, החלה לעבוד ב'נוער עליה' - ארגון ציוני שעזר לבני נוער יהודים מאירופה לעבור לפלשתינה - ולתקופה מוגבלת עבדה גם אצל הברונית ז'רמן דה רוטשילד.⁸ באביב 1936, בפריס, פגשה ארנדט את היינריך בלוכר, עמו חלקה את שארית חייה. בלוכר - בשלב ההוא עדיין מהפכן קומוניסט, היה ברלינאי קשוח, בעל חשיבה עצמאית, שהשתתף כחייל פשוט, בהיותו בן תשע-עשרה, במועצות החיילים ובהתקוממות של ברית ספרטקוס ב-1918; הוא היה חברו הקרוב של היינריך ברנדלר במפלגה הקומוניסטית הגרמנית בשנות העשרים, נע במעגלי תנועת האוונגרד, וברח מברלין ב-1934, ללא מסמכים מזהים. יחסיהם של ארנדט ובלוכר השפיעו על החשיבה הפוליטית של ארנדט, ושינו אותה.⁹ על היקף ההשפעה ניתן ללמוד מהשוואה בין חליפת המכתבים באוגוסט 1936 - מכתבים שנכתבו חודשים ספורים לאחר שהכירו זה את זה, המצוטטים בחלקם במבוא שכתב העורך קון - ובין טקסטים שכתבה ארנדט בתקופה מאוחרת יותר. תחילה, התנסח בלוכר בחריפות בעניין השאלה היהודית:

על העם היהודי להיות גאה ולא לבקש כל נדבות. בורגנותו משחיתה אותו. בייחוד בפלשתינה, שם הוא חפץ לקבל לידיו ארץ שלמה. אך אין אפשרות לקבל ארץ, כפי שאין אפשרות לקבל אשה; לשתייה יש להיות ראוי... לחפוף בארץ, בארץ שלמה, הניתנת במתנה מגנגסטר שצריך לגנוב אותה תחילה? לשמש, בסופו של דבר, משוכה בעבור הכוזב האנגלי? אמת הדבר, בימי הברברים צלחה דרך זו גם כדי לזכות באשה, אך בד בבד עם האשה זכית גם בכוז גמור מצדה, ובשנאתה הבלתי נדלית... [תחת זאת], הבה נאחד כוחות עם העובדים ועם הפועלים הערבים, ונשחרר את הארץ מן הכוזב האנגלי ומכת בריתו, הבורגנות היהודית. אזי תזכו בחלקכם, ומהפכני כל העולם יבטיחו זאת. זוהי פוליטיקה מטריאליסטית של העובדים.

ארנדט השיבה על דבריו בדרך ציונית קונוונציונלית יחסית, החוסמת את הערבים ומביעה את התביעה לפלשתינה כמונחים מקראיים (בתיווך האידיאליזם הגרמני):

פלשתינה. אלוהים אדירים, אתה צודק, למרכה הצער. אבל אם אנו מציבים כיבוש לעומת מתנה, נראה לי שמערכה צבאית נגד ביצות, מלריה, מדבר וסלעים - שהרי כך נראית הארץ המובטחת לנו - גם היא ראויה לשבח. אם באמת אנו רוצים להיות לעם אחד, לא נמצא תועלת רבה בטריטוריה ישנה כלשהי שהמהפכה העולמית תרצה אולי להציג לפנינו. משום שכך או אחרת, הארץ הזאת כרוכה בעברנו ללא התר. פלשתינה אינה עומדת במרכז השאיפות הלאומיות משום שלפני 2000 שנה חיו בה כמה אנשים, שעשויים, במובן כזה או אחר, להיות אבות אבותינו, אלא משום שבמשך 2000 שנה נהנה המטורף שבכל העמים לשמר את העבר בתוככי ההווה, משום שבעבורו, "אפשר לומר, חורבותיה של ירושלים נעוצות בלב הזמן" (הרדר).¹⁰

עם זאת, בתוך חמש השנים הבאות, כתבה ארנדט לא רק את פרקי הסיום של ספרה "רחל פרנהגן" - "כתבתי את סופו של הספר בקיץ 1938, בזעם גדול, משום שבלוכר ונולטרן בנימין לא עזבו אותי לנפשי עד שגמרתי", אמרה ליאספרס - אלא גם את מסתה המונומנטלית, אם גם בלתי גמורה, "אנטישמיות", שהתפרסמה לראשונה ב"כתבים היהודים". ניכר שהתכוונה להוציא את כתב היד הזה כספר, שהרי לאחר כ-40,000 מלה מופיע משפט הנפתח כך: "בפרק הבא נראה ש...". קון סבור כי היא כתבה אותו בפריס בין 1938 לבין מאי 1940, עד שנעצרה למשך חודשים אחדים כזרה עוינת.¹¹ אף על פי שלטקסט, הכתוב גרמנית, ניתנה אותה הכותרת שניתנה לחלקו הראשון של "מקורות הטוטליטריות" התלת-חלקי, רבים ההבדלים בין השניים. עבודת הניתוח ב"מקורות הטוטליטריות" היא רב-ממדית יותר, וממזגת בין תובנות פסיכולוגיות ודיוקנאות סוציולוגיים - הידועים שבהם: די'זוראלי, פרוסט, תומכי דרייפוס - לבין הסבר על עליית האימפריאליזם, המתמקד בסוף המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים.

יהדות אירופה

בניגוד לכך, 'אנטישמיות' המוקדם שונה למדי, הן בתוכנו והן בצורתו. הטקסט הוא בחינה היסטורית מדוקדקת של שאלת היהודים באירופה - בראש ובראשונה בגרמניה - מימי הביניים, דרך עלייתה של המדינה האבסולוטית בתקופה המודרנית המוקדמת ועד העידן המודרני. ארנדט דוחה את ההנחות עליהן מבוססים הסברים של תומכי ההתבוללות ושל הציונים הלאומיים גם יחד, וטוענת כי בסופו של דבר, ההבדל ביניהם אינו גדול כל כך. ההסבר הציוני "מרוקן את היחסים שבין היהודים לבין האומה הפונדקאית מן ההיסטוריות שלהם, ומצמצמם לכלל משחק כוחות (כגון יחסי משיכה-דחייה) בין שני יסודות טבעיים"; הוא רואה הבדל של מאה אחוזים בין השניים. לעומת זאת, היסטוריונים התומכים בהתבוללות "מבכרים את ההנחה, הבלתי ביקורתית אף היא, על התאמה של מאה אחוזים בין היהודים לבין האומה הפונדקאית ... היהודים היו גרמנים ותו לא". ועם זאת, בסוף שנות השלושים יכלו אותם "גרמנים ותו לא" ליהנות מן הזכויות האזרחיות והחוקיות שהעניק להם הממשל הגרמני ב-1869 רק אם יכלו להוכיח כי אף לא איש מסביהם היה יהודי. ארנדט מעירה: "תומכי ההתבוללות מעולם לא הצליחו להסביר איך יכלו הדברים להידרדר עד כדי כך, והציונים עדיין עומדים מול העובדה הבלתי פתורה שהדברים יכלו גם להסתדר."¹² שני ההסברים אינם מצליחים לפרוץ את גבולות האנטישמיות.

ארנדט הגיבה בהיסטוריוזציה בלתי מתפשרת של האנטישמיות, אותה עיגנה בהקשרים חברתיים קונקרטיים. היא התנגדה התנגדות גמורה לרעיון קיומו של 'יסוד יהודי' כלשהו – ובמובלע גם לרעיון קיומו של יסוד אנטישמי כלשהו – ולמה שהשיח העכשווי מכנה מְהוּתָנוּת. הניגוד בין עמדה זו לבין עמדתה הציונית "הפשוטה יחסית", שבה החזיקה שנים אחדות קודם לכן, הוא חד וברור. אחד ההיבטים החזקים ב"אנטישמיות" הוא ראיית המעמד כקטגוריה אנליטית אוטונומית, שהגיעה לשיאה במאה התשע-עשרה, במאבק בין אצולת היונקרים הגרמנית לבין הבורגנות, על השליטה במדינה האבסולוטית. בלי ספק, בהשפעת דיוניה של ארנדט עם בלוכר, הפכה ההבנה ההיסטורית של האנטישמיות למפתח המספק לא רק אלטרנטיבה אינטלקטואלית להתבוללות ולציונות גם יחד, אלא גם אלטרנטיבה פוליטית נחרצת. ארנדט חיפשה ללא לאות אחר מסלול של פעולה פוליטית שאינו מבקש להעלים את היהודים מן החברות האירופיות (באמצעות המרת דת, או הגירה), אלא לפעול לשיפורן של חברות אלה ושל קיבוצי היהודים שבקרבן.

אף על פי שהרדיפות בימיה של ארנדט הותוו בבירור על פי מקרים קודמים ועתיקים, היא ערכה הבחנה חדה בין 'שנאת היהודים' בימי הביניים ובין הופעתה של האנטישמיות המודרנית: שנאת היהודים בימי הביניים "נגעה ליהודים, ולא הרבה מעבר לזה", ואילו בהיסטוריה של האנטישמיות "חבויות נטיות רבות אחרות", שהיהודים לא בהכרח ממלאים בהן תפקיד מרכזי. טשטוש הבחנה זו פירושו "להפקיע את השאלה היהודית מן התהליך ההיסטורי, ולהחריב את הקרקע המשותפת שעליה נקבעים גורלותיהם של יהודים ושל לא-יהודים כאחד."¹³ ארנדט טענה כי לפני אמצע המאה השבע-עשרה באה יהדות אירופה במגע עם עמים אחרים רק בזמנים של "אסונות וגירוש". כגטו הוגבלו החיים הכלכליים "למלאכה ולמסחר", יהודים עשירים מעטים שימשו כסוכנים פיננסיים בחצרות המלוכה ופעלו כמתווכים לעולם החיצוני.¹⁴ בהיעדר ערכויות או הגנה מן החוק, לא נותר להם אלא להסתכן קשות ולהלוות לאחרים – בעלי אדמות פורזניים, בעלי מלאכה אביונים, איכרים שיבולם לא עלה יפה – באמצעות גביית שערי ריבית מופקעים, אשר הבטיחו את עוינותם של אנשי חובם. המנהיגים היהודים העשירים ביותר, שהיו אנשי כספים בחצרות המלוכה, יכלו בדרך כלל לשמר את היחסים ההכרחיים עם בתי המלוכה להבטחת ההגנה על הקהילה – אף על פי שאם נסיך נקלע לחוב, תמיד אפשר היה לגרש את היהודים, או לשדוד את חסכונותיהם באמצעות העלאת מסים.

במשך מלחמת שלושים השנים התרכו ההזדמנויות ליהודי אירופה, כשמדינות

חסרות-מזומנים פנו אליהם כדי לפתח, לרוחב היכשת, רשתות פיננסיות ("יהודי אחד יכול היה להעביר לצבאות הנלחמים הרחק מן הבית את מה שיהודי אחר הבטיח לתת בארץ מולדתם") ורשתות של אספקה צבאית: אריגים, תבואה ומתכות. במאה הבאה, ראתה עליית האבסולוטיזם את העמקת היחסים בין מנהיגים יהודים לבין הביורוקרטים של בית המלוכה: על אדמות גרמניה, "יהודי-החצר מן המאה השבע-עשרה הפך לנושה של המדינות האבסולוטיות במאה השמונה-עשרה". החצר הפולנית הזמינה יהודים לבוא ולשרת כגוביי-מס, וכך הגנה על האצולה מעוינותם של האיכרים המרוששים. אם סבלו היהודים מגירוש גם במשך המאה השמונה-עשרה, כעת היה לגירוש "אופי פוליטי יותר": לא במטרה לשדוד את היהודים מעושרם, אלא כדי "לשכך את זעמם של המתרוששים". ארנדט טענה כי מדינות אבסולוטיות בתהליך מודרניזציה פנו אל היהודים תחילה מתוך כוונה שיממנו בכספם את הביורוקרטיה המתרחבת, ואת צבאות הקבע שנדרשו להן כנגד האצולה הישנה וכנגד הבורגנות העולה; הן ששו לסכסך בין הספקים היהודים ובין הגילדות המקצועיות של הייצור המסחרי המתקדם. האבסולוטיזם של המאה השמונה-עשרה לא היטיב רק עם העשירים בקרב בעלי ההון היהודים, שיכלו לזכות כעת, על בסיס אישי, בזכויות אזרח 'חריגות' ובתארים, אלא גם עם שכבה רחבה יותר של סיטונאים וסוחרים. עד 1803 כבר היו עשרים אחוזים מיהודי פרוסיה 'מוגנים' בדרך כזו או אחרת, וליותר מ-3,000 מהם - בהם גם משפחתה של רחל פרנהגן - הוקנתה זכות מושב בכרלין; הם היוו "חריג קולקטיבי", במילותיה של ארנדט, לעומת המוני היהודים הבלתי מוגנים, המרוששים, של מערב פרוסיה ופוזן.¹⁵

התבוללות ואנטישמיות

זהו הצומת שארנדט מציבה בו את הופעת האנטישמיות המודרנית, שבאופן פרדוקסלי כבר התבשרה בניצחוננו של נפוליאון, משחרר היהודים. האינטליגנציה הבורגנית, אשר גילתה את הפטריוטיות הגרמנית, כניגוד לנפוליאון, החלה לחשוש שמא עלולים היהודים להתפתות ולתמוך בו; כניעתן של הפרובינציות המזרחיות שללה מן היהודים בעלי הזכויות ה'חריגות' את התפאורה החברתית ההכרחית להם - את מי שלא נהנו מזכויות חריגות. בה בעת, כללה הבורגנות הגרמנית העולה את היהודים בהתקפתה על בעלי האדמות מאצולת היונקרים: "האריסטוקרטיה קשורה ביהודים בקשר הדוק כל כך עד שאינה יכולה להמשיך בלעדיהם", כדברי הפובליציסט הליברלי פרידריך בוכהולץ - ואילו מתקפת-

הנגד של אצולת היונקרים על הכוח הכלכלי העולה של הבורגנות, ועל הצעדים הליברליים של המדינה בין 1806 ל-1812 (הרשאה למכירת אדמות, הקלת הסדרי המסחר), הבליטה את מקומם של היהודים ה'מוגנים' כמי שנהנים מתהליכי השיווק וכבעלי בריתה של המדינה. הפולמוס של היונקרים עם הבורגנים - מקדמיהם של התעשייה וספסרות ההון כנגד בתי המלאכה והחקלאות; המטריאליזם הגס כנגד סדרי האל; הכישרון חסר הערך כנגד האופי המכובד - ליכד בין שורותיהם של חוואים, חברי גילדה, חנוונים: בין כל "המביטים לאחור, או השכבות החברתיות שבהכרח חששו לכאות."¹⁶

בעיני ארנדט, אצולת היונקרים - ולא הבורגנות - היא שהצליחה לצייר את עצמה כמגלמת את נביטתה של מדינת האומה, שעמדה ביסוד האנטישמיות הגרמנית המודרנית. היונקרים לא רק ראו בבורגנות את 'האחר' של האריסטוקרטיה, אלא שיכנעו אותה להפנים את ה'אחרות' הזאת כתיאור נאמן למציאות - וכך ניכרו את האזרח הבורגני מעצמו. התוצאה הסופית היתה שכדי לשחרר את עצמה מתיאור זה, השליכה אותו הבורגנות על היהודים. "התיאור הזדוני של הבורגנות הוא המעיין הבלתי נדלה, שממנו נבעו כמעט כל הטיעונים האנטישמיים," מצהירה ארנדט:

דבר אינו חסר כאן מלבד... להחיל זאת על היהודים. התברר כי זוהי משימה קלה יחסית, וכוונתה המקורית לא היתה אלא להכפיש הכפשה אולטימטיבית: באמת אין האדם הבורגני שונה מן היהודי. לשם כך, צריך היה רק להכריז כי פרנסה מרווחים ומריבית שווה להלוואה בריבית קצוצה: האזרח הבורגני לא היה אלא יהודי ומלווה בריבית קצוצה. האנשים היחידים אשר זכאים להכנסות שלא כתוצאה מעבודה הם מי שכבר מחזיקים בעושר. חופש המסחר שיחרר החוצה 'דחף פראי', אשר לא הוליד לחברה דבר מלבד מתעשרים חדשים (parvenus) - והיהודי הוא שעלה מן התהומות החברתיים העמוקים ביותר.¹⁷

והיא מסכמת:

התברר כי הסכנה ליהודים אינה נשקפת מן השנאה ההיסטורית של האצולה כלפי מְמַמְנֵיהָ של המדינה המודרנית, אלא מן הטיעונים והאיפיונים אשר הותאמו ונתפרו בשביל אנשים שונים לחלוטין, ולבסוף הוצמדו דווקא אליהם... אם הצליחה אצולת פרוסיה להחזיר את הסיווגים ואת שיפוטי הערך הללו אל ראשו של האזרח הגרמני הבורגני, עד שהתבייש בהיותו כזה - הרי זהו אסונה האמיתי, וה'אידיאולוגי' כביכול, של יהדות אירופה. שהרי בסופו של דבר שנאתם העצמית, ההרסנית באמת, של הליברלים, היא שהובילה לשנאת היהודים, שהיתה הדרך היחידה בה יכלו הליברלים להרחיק את עצמם מעצמם, להפנות את דבר הדיבה אל אחרים אשר, אף על פי שלא ראו בעצמם את 'הבורגנות', נאלצו להוות את גילומה המושלם.¹⁸

אסטרטגיה מעבר לציונות

אף על פי שהמסה שלא פורסמה, 'אנטישמיות', נותרה בלתי גמורה, הרחף הפוליטי שהניע אותה לבש צורה קונקרטיה יותר משפנתה ארנדט לעסוק באסטרטגיות הציוניות ובפלשתניה המנדטורית, לאחר שבמאי 1941 התיישבה בניו יורק עם בלוכר. "הכתבים היהודיים" מאגד קרוב לעשרים מאמרים שנכתבו בין 1941 ו-1948, מרביתם מסות מעמיקות שלא פורסמו, וכן עשרות מן הרשימות הקצרות שכתבה בעבור הטור הדו-שבועי שלה בשבועון הניו יורקי בגרמנית, *Aufbau*. שם (ברשימה "אף קדיש לא ייאמר", *Aufbau*, 19 ביוני 1942) הביאה את הכרזתו של גבלס כי השמדת יהודי אירופה עומדת להתחיל; תקפה את שיתוף הפעולה של הסוכנות היהודית בעניין הסכמי ההעברה (טרנספר) עם הממשלה הנאצית ב-1934; וקראה להקמתו של צבא יהודי שיילחם לצד בעלות הברית.

ארנדט המשיכה להחזיק בדעה שערכה של הציונות נמדד ביכולתה לראות מבעד להונאות העצמיות של ההתבוללות: אל לזהויות היהודיות להיטשטש אל תוך האזרחויות הסובכות של מדינות האומה השונות באירופה, והרי הן גם אינן יכולות להיטשטש כך. ואולם, קווי הפעולה, אשר הותוו על בסיס ההנחה המנוגדת שלהם עצמם - התיאוריה "הא-היסטורית לחלוטין" על קיומה של מהות יהודית בלתי ניתנת לשינוי - התגלו כהרסניים. ב"אנטישמיות" הוקיעה ארנדט נמרצות את הציונות, בהיותה "בגידה בהמוני היהודים של מזרח אירופה" ו"צמיתה של האימפריאליזם הבריטי", המבטאות את פשיטת הרגל של "הבורגנים הקטנים במזרח, אשר נרדפו בפוגרומים והידרדרו לעוני, ושל הבורגנים במערב, הנתונים בסכנה גדולה." ברשימה ב-*Aufbau* מ-1941 תקפה ארנדט את חיים וייצמן על הצהרתו כי התשובה לאנטישמיות היא בניית ה"יישוב", וכינתה אותה "טירוף מסוכן". ובאשר לחוזה ה"יישוב", שנים אחרות לאחר מכן כתבה על שביעות רצונו של הרצל נוכח מעשי הטבח האמריקאיים ("אוכל להשתמש בכך עם השולטן"), ועל "שנאתו העיוורת לכל התנועות המהפכניות באשר הן, ואמונה עיוורת לא פחות בטובה וביציבותה של החברה בימיו."¹⁹

איזו אלטרנטיבה הציעה היא? מ-1940 ואילך, טענה ארנדט כי הפתרון הפוליטי הראוי - הלא ציוני - לשאלת היהודים הוא פדרציה אירופית, שהיהודים בה יהיו אומה אחת בין אחרות, ויקבלו ייצוג בפרלמנט משותף: "גורלנו חייב להיות כרוך בגורלם של עמים קטנים אחרים באירופה"; גם התיישבות בפלשתניה

היא אפשרות סבירה, ובלבד שתקיים זיקה כלשהי לקהיליה האירופית.²⁰ ארנדט מעולם לא היססה בעניין עקרון הפדרציה; הוא התבסס על דחייתה הן את רעיון מדינת האומה והן את רעיון ה'מיעוטים' בתוכה, דחייה אשר באה לידי ביטוי רהוט ב"מקורות הטוטליטריות" ובטקסטים אחרים. מבחינה היסטורית, ניתן לראות בהשקפתה על תפקיד היהודים בפדרציה כזו (אף שלא היתה לה כל מודעות לכך) העתק מדויק לפתרון שהגה אוטו באואר בשביל האימפריה האוסטרו-הונגרית בספרו "שאלת הלאומים והדמוקרטיה החברתית"; ואילו התחזית שלה בדבר פדרציה אירופית בעלת פרלמנט משלה התבררה, כמובן, כנכונה, גם אם האיחוד האירופי רחוק עדיין מן האיגוד הפדרלי שעליו דיברה. יש בכך לשקף גם את הקשר שקיימה, לאורך כל חייה, עם ברנרד לזר. בניגוד לציונות ההרצליאנית, תמך לזר ב"אומות בתוך אומה", מבנה שבתוכו יוכלו היהודים לתפקד כקולקטיב בלא שיצטרכו להגר או להתבולל. אף על פי שארנדט לא החזיקה בהשקפת עולם אנרכיסטית, כתביו של לזר הוסיפו להעשיר את הביקורת שלה על מדינת האומה של המאה התשע-עשרה ועל הציונות הלאומית-בורגנית של הרצל.

במשך מלחמת העולם השנייה, בעודה ממשיכה לתמוך באידיאל הפדרציה האירופית, ראתה ארנדט פדרציות קיימות כמודלים היכולים לגלם בדרכים שונות את סוג הפתרון שהציעה. ברשימה מ-1943, "משבר הציונות", רשימה שלא פורסמה בעבר, היא דנה בשלוש מהן: חבר העמים הבריטי, ברית המועצות וארצות הברית. הטקסט - שאולי היה ממוען, במקורו, אל בלוכר או אל בלומנפלד, נכתב בחלקו כתשובה לקריאתו של יהודה מגנס, נשיא האוניברסיטה העברית, למדינה פלסטינית דו-לאומית בתוך פדרציה ערבית, אשר בעצמה תיכלל בברית אנגלו-אמריקאית. ארנדט התנגדה לכך: קירכתה של הכרזת מגנס לאינטרסים האימפריאליים האנגלו-אמריקאיים הזכירה מדי את המדיניות הציונית השלטת אשר - במילותיו של ויצמן עצמו - "תמיד קידשה את שיתוף הפעולה עם האימפריה הבריטית". בנוסף לכך, רעיון המדינה הדו-לאומית התבסס על מושגים אנרכוניסטיים של ריבונות מדינית, ושימושו של מגנס במונח 'פדרציה', "מחסל את המשמעות החדשה והיצירתית שלו, שעודנה באבה; הוא מחסל את הרעיון שפדרציה - בניגוד לאומה - מורכבת מעמים שונים עם זכויות שוות." כנגד זאת מציבה ארנדט את מדיניות הלאומים של ברית המועצות:

בעיות רבות ברוסיה הסובייטית טרם נפתרו. לעניות דעתי, אפילו הבעיות הכלכליות טרם נפתרו שם, לא כל שכן השאלה החשובה ביותר, שאלת החופש הפוליטי; אבל יש להודות ולו בדבר אחד: המהפכה הרוסית גילתה דרך חדשה לחלוטין - וככל

הידוע לנו היום - דרך צודקת לחלוטין להתמודד עם לאומיות או עם מיעוטים. וזוהי העובדה ההיסטורית החדשה: בפעם הראשונה בהיסטוריה המודרנית, לא נעשה כל ניסיון לזהות בין אומה ובין מדינה.²¹

הדוגמה השנייה היתה ארצות הברית, שהיא "לא רק ממשלה של מדינות מאוחדות אלא גם של עמים מאוחדים".²² ואולם, המודל הבריטי הוא זה שהיה תמיד הממשי ביותר בשבילה - אם גם באורח שנוי במחלוקת, לאור החשד שהטילה בתפקידו של האיפריאליזם הבריטי באזור. בטור שלה ב-*Aufbau* יכלה ארנדט לדמות בנפשה את המזרח התיכון כולו נכלל בחבר-מדינות בריטי, שיהודים וערבים ייהנו בו משוויון זכויות בתוך פלסטין; אף שלא במדינה דו-לאומית, כפי שציינה. לחלופין, תוכל פלסטין להיות חלק מפרציה ים-תיכונית, שתכלול את איטליה, צרפת, ספרד ושלוחותיהן בצפון-אפריקה, ובסופו של דבר גם מדינות אירופיות אחרות ואת שאר המזרח הקרוב, ותביא לאיחוד בין הערבים ובין האירופאים.²³

האזהרה של קסנדרה

במבט לאחור, אפשר לקרוא את "משבר הציונות" כאקדמה למסה הנודעת של ארנדט, בת 15,000 המלים, "חשיבה מחדש על הציונות", אשר התפרסמה לראשונה ב-*Menorah Journal* באוקטובר 1944. המניע למסה זו היה קונגרס החטיבה האמריקאית של הארגון הציוני העולמי באטלנטיק סיטי, אשר תבע את הקמתה של מדינה יהודית ש"תכלול את פלשתינה כולה, בלי לחלקה ובלי להקטינה". ארנדט תפשה בבהירות חדה את חשיבותו של ניצחון זה לעמדה ה'רוויזיוניסטית' הנצית:

זוהי נקודת מפנה בהיסטוריה הציונית; שכן משמעה שהתוכנית הרוויזיוניסטית, שעד עתה נדחתה וגונתה בחומרה, ניצחה לבסוף. ההחלטה באטלנטיק סיטי אף הולכת צעד נוסף מעבר לתוכנית בילטמור (1942), שבה העניק המיעוט היהודי זכויות מיעוט לרוב הערבי. הפעם, הערבים אפילו לא נזכרו בהחלטה, וככל הנראה לא נותר להם אלא לבחור בין הגירה מרצון ובין אזורחות סוג ב'.²⁴

בעיני ארנדט, תוצאות הקונגרס באטלנטיק סיטי שיקפו את "העלייה העצומה בחשיבותן של יהדות אמריקה ושל הציונות האמריקאית בארגון הציוני העולמי".²⁵ ההחלטה חשפה את דבקותן של "כל הסיעות הציוניות, פה אחד", במטרות סופיות "שעצם הדיון בהן היה עדיין בגדר טאבו בשנות השלושים", ושככל הנראה, "רק מניעים אופורטוניסטיים מנעו את התנועה הציונית מלהצהיר

עליהן עד אז"; כתוצאה מכך, החמיצו כל סיכוי לבני שיח ערבים, והשאירו "דלת פרוצה לרווחה להשתלטותו של כוח חיצוני". למעשה, "עכשיו באמת עשו הציונים ככל יכולתם כדי ליצור את 'הסכסוך הטראגי', הבלתי פתיר, סכסוך שיגיע לקיצו רק באמצעות חיתוך הקשר הגורדי" – אף שיהיה זה "נאיבי מאוד להאמין שחיתוך כזה יהיה תמיד לטובת היהודים", או "יביא לפתרון בר-קיימא":

הלאומיות רעה דיה בכך שאינה בוטחת בדבר, לכך כוחה הגס של האומה. לאומיות התלויה, בעל כורחה ומדעתה, בכוח חיצוני זר, היא ללא ספק גרועה הימנה... אם ימשיכו הציונים להתעלם מעמי הים התיכון, ולהתחשב רק בכוחות הגדולים והרחוקים, הם לא ייראו אלא ככלי שרת, סוכנים של אינטרסים זרים ועוינים. יהודים המודעים להיסטוריה היהודית צריכים להיות ערים לכך שמצב דברים כזה סופו להוביל לגל חדש של שנאת-יהודים; אנטישמיות המחר תטען כי לא רק שהיהודים הרוויחו מנוכחותם של הכוחות הזרים הגדולים באזור הזה, הם גם תכננו זאת מראש, ולכן הם האשמים בתוצאות.²⁶

ארנדט הוקיעה בחריפות את המדיניות הזאת, וראתה בה חזרה אל "המתודות המסורתיות של ה'שתדלנות' – כעת לא הכירו הציונים 'מיקום פוליטי טוב יותר מאשר שתדלנות בשביל החזק, ובסיס טוב יותר להסכמים מאשר שירותם-שלהם כסוכנים טובים של אינטרסים זרים." הם קיוו ש"אם תזכה יהדות פלשתינה להשתתף בטיפול באינטרסים האמריקאיים בחלק זה של העולם, תתגשם הכרזתו המפורסמת של השופט [לואיס דמביס] ברנדייס: יהיה עליך להיות ציוני כדי להיות פטריוט אמריקאי מושלם."²⁷

במאמר מרכזי אחר מוזמן מלחמת 1948, הוקיעה ארנדט את הטבח בדיר יאסין ואת ההרג ביפו ובחיפה, בהם ראתה טרור שהפעילה הזרוע הרוויזיוניסטית של הציונות, מתוך כוונה לגרש תחילה את האוכלוסיות הערביות אל מחוץ לפלסטין. מפלגת הזרם המרכזי, מפא"י, בנתה כלכלה יהודית נפרדת – ועל כך היתה גאוותה – וארנדט ראתה בכך את הקללה שאיפשרה את גירוש הערבים (כמעט חמישים אחוזים מאוכלוסיית הארץ) ללא אבידות ליהודים.²⁸ במזרח התיכון, מוקפים אוכלוסיה ערבית גדולה בהרבה, לא תיתכן אלא תוצאה אחת – התמדת חוסר הביטחון הפנימי. "בית ששכני אינו מכיר בו או מכבד אותו – איננו בית." מדינת ישראל, שנוסדה זה עתה, תהיה "שונה למדי מן החלום שחלמה היהדות העולמית, הציונית והלא ציונית" – חברה חמושה ומכונסת בעצמה, שבה "המחשבה הפוליטית תתרכז באסטרטגיה צבאית", חברה אשר תתנוון ותהפוך "לאחת מאותם שבטי לוחמים קטנים, שההיסטוריה לימדה אותנו רבות על סיכוייהם ועל חשיבותם עוד מאז ימיה של ספרטה", תותיר

את הערבים "גולים חסרי בית", ואת הבעיה הערבית כ"נושא האמיתי היחידי, פוליטית ומוסרית, של הפוליטיקה הישראלית".²⁹

אחד הפרקים האחרונים ב"כתבים היהודים" של ארנדט כולל חמישה טקסטים המתמקדים במחלוקת סביב "אייכמן בירושלים", וכיניהם תשובתה המפורסמת לגרשום שלום. פחות צפויה היא תשובתה, שלא פורסמה עד כה, לשאלות שנשאלה בכתב בנוגע לתגובות על ספרה, בראיון אשר נועד להתפרסם, ככל הנראה, במגזין *Look* ב-1963; תשובה זו היתה יכולה להיכתב גם היום, ביחס לעדרי הפרו־ישראלים, הנקבצים לתקוף את כל מי שדעותיו חורגות מן הדקאלוג הציוני: "לא הופתעתי מ'דגישותם של יהודים מסוימים', ומאחר שאני עצמי יהודיה, אני חושבת שהיו לי די סיבות שלא להיבהל מרגישות זו... אבל אלימותה, ובייחוד אחידותה של דעת הקהל בקרב מוסדות היהודים (למעט יוצאים מן הכלל אחדים בלבד), הפתיעו אותי מאוד. אני מסיקה כי פגעתי לא רק ב'דגישות' כי אם גם בזכויות־חזקה מסוימות, ואת זאת לא ידעתי מראש".³⁰

על היהודיות

באשר לכותרת הספר, מבחינה היסטוריוציסטית, הוגן להניח שארנדט עצמה היתה ודאי נבוכה מן השם "הכתבים היהודים". אין פירושו שלא רצתה להצהיר על עצמה יהודיה, או שהשאלה היהודית של המודרניות מילאה רק תפקיד קטן בחייה ובעבודתה; ואולם, היא היתה עשויה לחוש מבוכה אמיתית נוכח הצגת הצהרותיה בנושאים הפוליטיים, ההיסטוריים והתרבותיים הללו תחת התואר החובק־כל שאותו הגדירה פעם כ"ציון גזעי, אם בכלל". כמובן מסוים, הכותרת לספרו של פלדמן, אשר בישר את הופעתו של כרך זה, "היהודי כמנודה: זהות ופוליטיקה יהודית בעת המודרנית", הולמת יותר את עבודתה ואת חייה של ארנדט, ואף מעלה על הדעת את מחקרה על חייה של פרנהגן ואת הכרת הטובה שחשה כלפי לזר. אמנם, הכותרת "היהודי כמנודה" אינה מתארת באופן מושלם את תכני הספר הזה, שמרביתו ניתוח פוליטי בלתי מתפשר של ההיסטוריה בת־זמננו, ולא הרהורים על העמדה החברתית או האונטולוגית - ותהיה זו עמדתם הממשית או האידיאלית - של היהודים לאורך ההיסטוריה. העורכים, כמוצהר בחיבוריהם, היו מודעים מאוד למחשבתה של ארנדט בנושאים אלה. מכאן שהכותרת משקפת את שליטתה של פוליטיקת הזהויות בימינו, בייחוד בארצות הברית; שם, החלק המאורגן של היהדות האמריקאית הוא קבוצה בעלת נוכחות מורגשת וקולנית במיוחד. ארנדט היתה ודאי אומרת שמציאות זו כמוה כניצחון האנטישמיות.

למעשה, אוסף המאמרים – וזהו אחד ממאפייניו הבולטים – מגלה מה מועט היה עניינה של ארנדט בבעיות של "יהודיות" במובנה הצר או המקובל. אין בו כמעט דבר על הדת היהודית, זולת סקירה לא מרשימה על ספרו של גרשום שלום על שבתאי צבי, שנכתבה אולי מתוך תחושת חובה לחברו הטוב ביותר של ולטר בנימין. המאמר "יצירת אווירה תרבותית" (1947) מבהיר כי דעתה על המסורות היהודיות לא היתה טובה במיוחד – היא ראתה בהן שילוב של תיאולוגיה ופולקלור, עם מעט קולות פרושים (אשר לא צוינו). לדבריה היא חדלה "להשתעמם מן השאלה היהודית", נוכח הפאשיזם הגרמני, אך התמקדותה בה לאחר מכן היתה כל כולה פוליטית. נושאים של כתבי ארנדט בכרך זה נוגעים פחות ל"יהודיות", ויותר ליסודותיה ההיסטוריים של האנטישמיות באירופה; לאשליותיה של ההתבוללות הבורגנית; להבליה ולפשעיה של הציונות, משנות התשעים של המאה התשע-עשרה ועד שנות הששים של המאה העשרים.

במובן זה, צדק גרשום שלום באומרו כי ארנדט לא הצטיינה ב'אהבת ישראל', כמוהו וכגולדה מאיר – זו אשר אמרה לארנדט שהיא עצמה, בהיותה סוציאליסטית, אינה מאמינה באלוהים אלא "בעם היהודי". במלים אחרות, אפשר לומר כי ארנדט חסרה לא רק פטריוטיות תרבותית קונוונציונלית מן הסוג שגילים גרשום שלום, אלא גם חיבה יתרה לענייני זהות. במובן זה, היא מעולם לא חדלה להשתעמם מן השאלה היהודית; בהיותה שרויה עמוק בתרבות הגרמנית הגבוהה, לא היתה לשאלה זו משמעות רבה בעבורה.

במבט היסטורי, נראה שכתובתה של ארנדט על הציונות היא למעשה אפיזודה עצמאית בתוך הקריירה שלה, תוצר של מעורבותה האישית הנלהבת בנושא היהודי, ושל ההשפעה המכרעת – הן זו הטקסטואלית של ברנרד לזר והן זו האישית של היינריך בלוכר. אפיזודה זו נקטעה בשל שתי התפתחויות לאחר מלחמת העולם השנייה: הקמתה של מדינה ציונית קנאית ומיליטריסטית בישראל, אשר ניפצה את תקוותיה לפתרון צודק באזור; והתאבנותה של המדינה הסטליניסטית ברוסיה, שבעטיה נטש בלוכר את אמונותיו המרקסיסטיות ונסחף עם ארנדט להחזיק בנוסח ליברלי של עמדות המלחמה הקרה.³¹ לאחר 1950, החזיקה ארנדט בדעות פוליטיות, מקצתן תועות ולא עקביות, מקצתן אמיצות ואף רדיקליות, אך לא היתה זו פוליטיקה קוהרנטית של ממש. במובן מסוים, ניתן לראות בדיווחה על משפט אייכמן דרך לא מודעת לבטא את אכזבתה מהקמתה של מדינת ישראל ומצורתה, אך מאחר שהיא אינה עוסקת בספר זה בגורלם של הערבים, קשה לכרוך אותו בכתיבתה המוקדמת על הציונות. באופן צפוי, אולי, בשל מעורבותה הגוברת של ארנדט בחוגי המוסדות

הפוליטיים והתרבותיים האנגלו-אמריקאיים - אף שמעורבות זו היתה תמיד ביקורתית, לעתים אף סאטירית³² - היא ראתה את שורת המלחמות הרצופות בעיניים אמריקאיות. המתקפה האנגלית-צרפתית-ישראלית על מצרים ב-1956 היתה אמנם סיכון פזיז, אך אם כבר נעשה, צריך היה לעשותו היטב: "אני סבורה שהסיבה לכך היתה טיפשות מובנת", אך "מאחר שלא היה להם אומץ לבצע זאת, טכנית וצבאית, היתה זו "קטסטרופה."³³ נאצר היה ניאו-פאשיסט, וכשישראל פתחה במלחמת ששת הימים ב-1967, ארנדט התרגשה מעוז רוחה של המדינה, עד כדי כך שאחד מחבריה אמר כי היא מתנהגת "ככלת מלחמה."³⁴ ליאספרס כתבה: "הישראלים עשו עבודה נהדרת", "אני מאוד אוהבת את דיין", ו"יש לתלות את נאצר לאלתר."³⁵ אפשר שהיה בתגובות אלה מעין זיכרון מותק מן המערכה שלה בשנות הארבעים למען צבא יהודי.

עם זאת, ראוי לומר כי ארנדט מעולם לא התכחשה לדבר מן הדברים שכתבה על אודות הציונות, כפי שבני זמנה האמריקאים זוכרים בוודאי - ככלות הכל, קלמנט גרינברג דחה את מאמרה "חשיבה מחדש על הציונות" שהוגש ל-*Commentary*, בטענה שהוא נודף אנטישמיות. אחר כך, רגעי ההתלהבות מצה"ל היו בעיקרם התפרצויות רגש פרטיות. לגבי דידה, תמימות דעים היתה תמיד מסוכנת. ארנדט שימרה, עד הסוף ממש, את הדבר שבזכותו מעריכים אותה יותר מכל - אותה איכות של עצמאות אינטלקטואלית, שבתשובתה לגרשום שלום היטיבה כל כך להגן עליה ברהיטות:

אתה מתבלבל משום שהטעונונים שלי והגישה שלי שונים כל כך מאלה שבהם אתה רגיל; במלים אחרות, הבעיה היא שאני עצמאית. כוונתי בכך, מצד אחד, שאינני שייכת לשום ארגון ותמיד מדברת בשם עצמי בלבד, ומצד שני, שיש לי ביטחון רב בחשיבה עצמית נוסח לסינג, ולדעתי, שום אידיאולוגיה, שום דעת-קהל ושום "אמונות" לעולם לא יוכלו להיות לה תחליף.³⁶

מאנגלית שירה סתיו

1 Hannah Arendt, *The Jewish Writings*, edited by Jerome Kohn and Ron Feldman, New York 2007.

2 Arendt, *The Jew as Pariah: Jewish Identity and Politics in the Modern Age*, edited by Ron Feldman, New York 1978

3 מכתב לקרל יאספרס, 7 בספטמבר 1952.

4 Elisabeth Young-Bruehl, *Hannah Arendt: For Love of the World*, New Haven 1982, pp.10-11

5 "The Eichmann Controversy: Letter to Gershom Scholem, July 24, 1963", in

- Jewish Writings*, p. 466
- 6 "Herzl and Lazare" [1942], in *Jewish Writings*, pp. 338-42.
- 7 *Rahel Varnhagen: The life of a Jewish Woman*, New York 1974, p.224: cited in Young-Bruehl, *Hannah Arendt*, p. 92.
- 8 מספרת הביוגרפית של ארנדט: "ז'רמן דה-רוטשילד אהבה במיוחד לתרום למעון לילדים, וארנדט אירגנה את ביקוריה שם. דה-רוטשילד אהבה להופיע שם בתכשיטים ובמשי אדום מבית רוטשילד, עם הלימוזינה שלה, המלאה בצעצועים ובממתקים, והאמינה אמונה רומנטית שהילדים ירגישו כי זהו נס המתרחש במיוחד בשבילם" (Young-Bruehl, *Hannah Arendt*, p. 120).
- 9 במסגרת על הזוג לוקסמבורג ויוג'נס כתבה ארנדט: "לעולם לא נדע כמה מרעיונותיה של רוזה לוקסמבורג נשאבו מיוג'נס; בחיי הנישואים, לא תמיד ניתן להבחין בין מחשבותיהם של בני הזוג." *"Rosa Luxemburg"*, *Men in Dark Times*, New York 1968, pp. 45-6; cited in Young-Bruehl, *Hannah Arendt*, p. 135.
- 10 *Jewish Writings*, p. xviii; *Within Four Walls: The Correspondence between Hannah Arendt and Heinrich Blücher*, 1936-1968, pp. 16-17, 20-21.
- 11 *Vélodrome*—האל אחרות אל Preface, *Jewish Writings*, p. xix. ארנדט זומנה, יחד עם נשים 'זרות' אחרות אל ה-15 במאי 1940, והועברה אל מחנה העצירים ב-Gurs בדרום צרפת. בכאוס הביורוקרטי שלאחר נפילת צרפת ביוני 1940, ניצלו היא ועצירים אחרים את ההזדמנות וכתבו לעצמם מסמכי שחרור: Young-Bruehl, *Hannah Arendt*, p. 155.
- 12 "Antisemitism" [c.1938-39], *Jewish Writings*, pp. 50-51.
- אני משמר את הכתיב של ארנדט, "antisemitism" ולא "anti-Semitism", משום שכתענת העורכים, "מעולם לא היתה אידיאולוגיה או תנועה בשם "Semitism", מה שהופך את "anti-Semitism" ורומותיה לשמות מוטעים לוגית". ראו *The Jewish Writings*, עמ' xxxiii.
- 13 "Antisemitism", *Jewish Writings*, pp. 70, 66".
- 14 גילמו כבר את 'הקשר האישי' שבין 'בולטות, פילנתרופיה וייצוג פוליטי', שארנדט גינתה בציונות ההרצליאנית.
- 15 "Antisemitism", *Jewish Writings*, pp. 77, 71, 76, 86
- 16 "Antisemitism", *Jewish Writings*, p. 107
- 17 "Antisemitism", *Jewish Writings*, p. 108
- 18 "Antisemitism", *Jewish Writings*, p. 109
- ארנדט יכלה ללכת רחוק יותר, ולהשוות בין תיאורם של היונקרים את האזרח הבורגני לבין תיאורם של הרצל או של נורדאו את היהודי.
- 19 "Antisemitism", *Ceterum Censeo...* [1941], "Zionism Reconsidered" [1944]: *Jewish Writings*, pp. 55-6, 57-9, 143, 363, 381
- 20 "The Minority Question" [1940], *Jewish Writings*, pp. 130, 133.
- 21 "The Crisis of Zionism" [1943], *Jewish Writings*, pp. 336, 334-5. עמדותיה בשאלה זו השתנו באורח ניכר לאורך העשור. ב-1942 שיכחה ב-Aufbau את ברית המועצות כחברה הראשונה בעולם שהיהודים בה "נהנים מאמנציפציה חוקית וחברתית, כלומר, מוכרים כאומה ומשוחררים כאומה". ואילו ב-1950, עם תחילת מלחמה הקרה, כתבה על הסכנה הנשקפת למזרח התיכון מ'שלום בנוסח סובייטי'. ראו *Jewish Writings*, pp. 173, 427.
- 22 "Crisis of Zionism", *Jewish Writings*, pp. 335.
- 23 "Can the Jewish-Arab question be solved?" [1943], *Jewish Writings*, pp. 196-7
- כמובן, עד סוף המלחמה לא שרד ולו גם אחד מרעיונות אלה. מרגע שחולקה פלסטין בפועל, תמכה ארנדט - שב-1952 שיכחה את מגנס על היותו "המצפון של העם היהודי" - בהצעתו

לפתרון קונפדראלי לפלסטין, בתוך פדרציה אזורית של המזרח הקרוב, ללא בריטניה, אך עם האפשרות לכלול את טורקיה ואת אירן (כאן החרתה החזיקה ארנדט אחרי הצעתו של לא אחר מאשר אבא אבן, במאמרו ב-Commentary מ-1948) ומדינות ערביות אחרות. וראו "Peace or Armistice in the Near East?", *Review of Politics*, January 1950: Jewish Writings, p. 446.

24 "Zionism Reconsidered", *Jewish Writings*, p. 343.

25 "Zionism Reconsidered", *Jewish Writings*, p. 368.

26 "Zionism Reconsidered", *Jewish Writings*, pp. 343-5.

27 "Zionism Reconsidered", *Jewish Writings*, pp. 367, 370.

28 "Peace or Armistice in the Near East?", *Jewish Writings*, PP. 444, 448.

במאמר זה חזתה ארנדט את מה שחוקרי הקולוניאליזם ההתיישבותי, כמו גרשון שפיר ופטריק וולפה, תיארו, חמישים שנה אחר כך, כשיטה: באמצעות יצירתו של כוח העבודה של הקולונייה של ההתיישבות הטהורה, מווייג'יניה או ניו אינגלנד ועד אוסטרליה והקיבוצים, העם הילידי הוא זה אשר נעשה מיותר.

29 *Jewish Writings*, pp. 235, 396-7, 451.

30 *Jewish Writings*, p.477. העורכים לא הצליחו למצוא ב-Look אף ראיון או מאמר.

31 אף על פי כן, ב-1944 יכלה ארנדט לכתוב על כישלונם של הציונים הסוציאליסטים "להפנות ולו דבר ביקורת אחד כלפי הבורגנות היהודית שמחוץ לפלשתינה, או לתקוף את תפקידם של הכספים היהודיים במבנה הפוליטי של החיים היהודיים, " בתוך הקשר שבו "הרחפים הפוליטיים האמיתיים של הסוציאליסטים לצדק וחופש הלכו ונחלשו, ככל שאמונתם הפנאטית בהתפתחות כלשהי, על-אנושית ומתקדמת, הלכה והתחזקה." *Jewish Writings*, pp. 351-2.

32 כמו, למשל, התיאור החריף של הקונגרס לחופש תרבותי שנחוג בראווה, במכתבים לבלוכר, 12-17 בספטמבר 1955.

33 מכתב לבלומנפלד, 26 בדצמבר 1956.

34 "The Destruction of Six Million" [1964], *Jewish Writings*, p. 493; Young-Buehl, *Hannah Arendt*, p.455.

35 מכתבים ליאספרס, 10 ביוני ו-1 באוקטובר 1967.

36 *Jewish Writings*, p. 470

הרצל ולזר

בעיני יהדות המערב, אשר מעולם לא התבוללה באמת, למרות חסייתם של אחדים מהם בסלונים האנטישמיים, לא נודעה לפרשת דרייפוס חשיבות מכרעת של ממש. אבל "היהדות המודרנית המשכילה, זו שעזבה את הגטו, זו שנגמלה מן הסחר-מכר, נדקרה בלב-לכה"¹. בעיניה נכונה היתה ההכללה הנאיבית של הרצל: נחוץ היה "האויב המשותף" בשביל שיעשה היהודי עוד פעם לכן עם.² "הבנים האובדים" הללו למדו רבות מסביבתם וכששבו אל בית אבא מצאו כי הם אחוזים אי-שביעות רצון עזה אשר היתה תמיד סימן ההיכר של פטריוטיות אמיתית ושל מסירות אמת לעם. למגינת ליבם ובהפתעת-מה באו לידי הכרה, כי ברגע בו הוצעו שיפורים במבנה עתיק היומין, מיד הוחלט לגרשם ממנו. וכל הזמן ראו כי הבניין מט לנפול. תיאודור הרצל בא ממש בזמן כדי לסקר את משפט דרייפוס הראשון בשביל עיתון וינאי. הוא שמע את קריאת ההמון "מוות ליהודים!" וישב לכתוב את "מדינת היהודים". ברנאר לזר בא מעיר הולדתו בדרום צרפת כמה שנים לפני כן, בעיצומה של המהומה האנטישמית, שעוררה שערוריית פנמה. זמן קצר לפני פרשת דרייפוס, פירסם חיבור בן שני כרכים על האנטישמיות, ובו קבע כי יש לזקוף אותה, בין היתר, להתנהגותם הלא-סוציאלית של היהודים.³ באותה עת סבר כי מצא בסוציאליזם את

* הערת המתרגם: משמעותו של החיבור הזה טמונה בקריאת השרטוט הקצר של ארנדט, ביחד עם הערות השוליים המרובות שלה. היא מצטטת במקור באנגלית, ומפנה את הקוראים אל המקור בגרמנית (אצל הרצל) או בצרפתית (אצל לזר והאחרים). באשר לכתבי הרצל הפניתי תמיד אל התרגומים הקיימים בעברית. את הקטעים מאת פֶּגִי ומתוך *Les juifs en Roumanie* תירגמתי מן המקור, ואילו את השאר - מן האנגלית. את התוספות שלי הקפתי בסוגריים מרובעים.

1 ראו הערותיו של תיאודור הרצל בנאום הפתיחה בקונגרס הציוני הראשון [29 באוגוסט 1897]: "רגש ההשתייכות והשיתוף, שבו היו מוגנים אותנו תכופות כל-כך וזעופות כל-כך, הוא היה נתון בתהליך של התפוררות גמורה, שעה שהסתערה עלינו האנטישמיות... אנו, אפשר לומר, שכנו הביתה... אנו הבנים השבים הביתה מוצאים בו כמה דברים הטעונים תיקון במפגיע." "כתבי הרצל", כרך ז': בפני עם ועולם א' - נאומים ומאמרים ציוניים 1895-1899, תירגמו י. ייבין, ח. איזאק וש. מלצר (ירושלים: הספריה הציונית, תש"כ-תשכ"א), עמ' 113.

2 ראו את ערותו של הרצל בפני הוועדה הבריטית להגירת זרים [7 ביולי 1902]: "אומה היא לפי השקפתי קיבוץ היסטורי של בני-אדם, הקשורים זה אל זה באופן ניכר, ומאוחדים בידי אויב משותף." "כל כתבי תיאודור הרצל", ספר רביעי-חמישי, תירגם מ. ברקוביץ (ורשה: אחיאסף, 1924), עמ' 192. [ארנדט לא תירגמה את הצירוף "לפי השקפתי" (במקור: nach meiner Ansicht)].

3 Bernard Lazare, *L'antisémitisme: son histoire et ses causes* (Paris, 1894) ("האנטישמיות: תולדותיה וגורמיה").

הפתרון. גם לזר היה עד ראייה למשפט דרייפוס והוא גמר אומר בליבו לא לחכות למהפכה העולמית. כשניצב פנים אל פנים מול שנאתו הגואה של האספסוף, נוכח מיד כי מעתה ואילך הוא פְּרִיָה (pariah) מנודה⁴ וקיבל את האתגר. בין מגיניו של דרייפוס הוא לבדו תפס לו מקום כיהודי מוֹדֵע ונאבק למען צדק בכלל, ולמען העם היהודי בפרט.⁵

שני האנשים הפכו ליהודים מכוח האנטישמיות. אף אחד מהם לא הסתיר עובדה זו.⁶ רק משום שהיו "מתבוללים" כל כך נוכחו שניהם כי אפשר שיחיו חיים נורמליים, רק בתנאי שהאמנציפציה לא תישאר בגדר אות מתה, אבל ראו כי במציאות נהיה היהודי לִפְרִיָה של העולם המודרני.⁷ שניהם עמדו מחוץ למסורת הדתית של היהדות ואף אחד מהם לא רצה לחזור אליה. שניהם היו מנותקים,

4 ראו 64 p. Lazare, *Le fumier de Job* (Paris, 1928), p. 64 | "איוב בתוך האפר": "מעתה אני פריה" [את הספר ערך אדמון פלג מתוך הפרגמנטים שהשאיר אחריו לזר כהכנה לחיבור מקיף על העם היהודי. מבחר פורסם באנגלית, כשש שנים אחרי המאמר הזה, בספר שערכה ארנדט והוסיפה לו מבוא והערות: *Job's Dungheap: Essays on Jewish Nationalism and Social Revolution, with a Portrait of Bernard Lazare by Charles Péguy*, trans. Harry Lorin Binsse (New York: Schocken Books, 1948). מבחר דומה פורסם בעברית בתרגומו של מנשה ארבל בקובץ "לזר, לנדאואר, מיהזם: אנרכיסטים יהודים", עורכים: חיים זליגמן ויעקב גורן (רמת אפעל: יד טבנקין, 1997).]

5 ראו 68-69, 74 pp. Péguy, *Notre jeunesse* [Paris, 1910], pp. 68-69, 74 | "נעוריונו": "הפוליטיקאים, הרבנים, קהילות ישראל, הסכינו יותר מדי... להקריב את דרייפוס כדי להרחיק מעליהם את הסערה [ארנדט תירגמה: למען אשליה]. הרוב הגדול של היהודים... אין הוא מובל אל ייעודיו הגדולים והכואבים אלא מתוך שכופה אותם... חבורת מטורפים וקנאים... המקובצים סביב כמה ראשים שהם בדיוק רב נביאי ישראל... הנביא, במשבר גדול זה של ישראל ושל העולם, היה ברנאר לזר."

6 ראו הערתו של הרצל במכתב משנת 1895 | אל הרב הראשי של קהילת וינה, מוריץ (משה) גידמן, 16 ביוני: "היותי יהודי לא נחשבה בעיני... אלא שכשם שהאנטישמיות דוחפת את היהודים החלושים, מוגי הלב והשאפתנים אל עבר הנצרות, כך סחטה והעלתה מתוכי בדחף עצום את יהדותי." "עניין-היהודים: ספרי יומן", כרך א': יוני 1895 - אוקטובר 1898, תרגם יוסף ונקרט (מוסד ביאליק, 1997), עמ' 135. אמירות בנוסח זה מופיעות פה ושם ביומניו. את הכרזות של ברנאר לזר אפשר למצוא ב"איוב בתוך האפר": "אני יהודי ואני יודע דבר על היהודים... עלי לדעת מי אני ומדוע אני שנוא. עלי לדעת מי אני יכול להיות." "לזר, לנדאואר, מיהזם", עמ' 152.]

7 ראו הערתו של הרצל ב"מועצת המשפחה" של הרוטשילדים: "בשום מקום אין מתייחסים אליכם כאל שווים, אף אין רואים בכם אזרחי המדינה (Staatsangehörige) [ארנדט תירגמה: אזרחים סוג ב']". "עניין-היהודים", כרך א', עמ' 174-175. באופן דומה ברשימותיו לקראת הראיון עם הברון הירש מופיעה ההבחנה: "אתם פאריה. אתם מוכרחים לרעוד תמיד, שמא ייקחו מכם את זכויות האדם או את רכושכם." "כתבי הרצל", כרך ח': בפני עם ועולם ב' - נאומים ומאמרים ציוניים 1899-1904, עמ' 339. ראו גם הערתו של לזר על ה"פריה הלא-מודע", כלומר היהודי שזוכה לאמנציפציה, ועל ה"פריה המודע" של החברה המערבית:

Le nationalisme juif (Paris, 1898), p. 8.

כאינטלקטואלים, מן הקליקות היהודיות צרות האופקים והקרתניות, אשר צמחו באופן כלשהו בתוך מסגרת החברה הגויית. מן הגטו הרוחני ששימר על כל דבר מחיי הגטו חוץ מן האינטימיות שלו, היו שניהם רחוקים כרחוק מזרח ממערב. ואולם, שניהם היו תוצרי הטבעיים; הרי ממנו ברחו שניהם. כשנמשכו אליו בחזרה, כבר לא יכלה היהדות להיות בעיניהם דת, אבל גם לא הצטרפות בחצי פה לקליקה אחת מני רבות. למוצאם היהודי נודעה בעיניהם משמעות פוליטית ולאומית. הם לא יכלו למצוא להם מקום בעולם היהודי, אלא אם כן העם היהודי הוא אומה. כל אחד בקריירה שלו בא לידי עימות רציני עם הכוחות ששלטו אז בפוליטיקה היהודית, כלומר עם הפילנתרופים. בעימותים הללו, שלכסוף התישו אותם, למדו שניהם כי על העם היהודי מאיימים לא רק האנטישמים מבחוץ אלא גם השפעת "נדבניו" מבפנים.⁸

אלא שבכך נגמר הדמיון ומתחיל השוני הגדול, אשר הוביל בסופו של דבר לקרע אישי בין השניים, בעת שכיהנו יחד בוועד הפועל של ההסתדרות הציונית. פתרונו של הרצל לבעיה היהודית, בחשבון אחרון, היה בריחה או גאולה בבית-מולדת. בעקבות פרשת דרייפוס נראה לו העולם הגויי כולו כעוין; אין אלא יהודים ואנטישמים.⁹ הוא הביא בחשבון כי יצטרך להתעסק עם עולם עוין זה ואף עם אנטישמים מוצהרים. הוא היה אדיש כלפי מידת העוינות של הגוי; למעשה, חשב, ככל שאדם אנטישמי יותר, כך יעריך יותר את היתרונות שביציאת היהודים מאירופה!¹⁰ לעומת זאת, בעיני לזר היתה שאלת הטריטוריה משנית - תוצאה גרידא של הדרישה הראשונית כי "היהודים יזכו לאמנציפציה כעם ובצורת אומה".¹¹ לא לברוח מן האנטישמיות ביקש, אלא לגייס את העם נגד אויביו. הדבר ניכר בבהירות

8 בראיון עם הלורד רוטשילד (ב-4 ביולי 1902) תיאר הרצל את הצדקה היהודית כ"מכונה לריכוז קריאות הזעקה". "עניין-היהודים", כרך ג': אפריל 1902 - מאי 1904, עמ' 27. הוא בא לידי עימות גלוי עם הפילנתרופים, כשיסד את הבנק הקולוניאלי היהודי. הבנק קרס לאחר מכן בגלל החרמתו בידי חוגים כלכליים יהודיים. העניין נדון באריכות ב"כתבי הרצל", כרך ז', עמ' 334 ואילך, והוא מוזכר תכופות ביומנים. באופן דומה, לזר התעמת עם כל יהדות צרפת בהגיגו על דרייפוס. ראו Baruch Hagani, *Bernard Lazare, 1865-1903* (Paris, 1919), p. 28 ff. ידו היתה על התחתונה בעימות הזה, כפי שמראה בשלמות Péguy, *Notre jeunesse*, p. 75 ff. דוגמה אחת שמביא פגי (עמ' 84) היא משמעותית: "כשהתנהל משא ומתן להקמת יומון גדול..., לא העמידו המשקיעים היהודים אלא תנאי אחד: שברנאר לזר לא יכתוב בו."

9 ראו הערתו ב"מדירת היהודים" ("כתבי הרצל", כרך א': החזון, תרגם ש. פרלמן, עמ' 29): "העמים שהיהודים יושבים בתוכם, כולם כאחד אנטישמים הם, במעטה בושת או בבלי בושת."
10 ראו ההבחנה הנשנית, המתועדת ב"עניין-היהודים", כרך א', עמ' 116: "האנטישמים יהיו ידידינו הנאמנים ביותר, המדיניות האנטישמיות - בעלות-בריתנו הטובות ביותר." במכתב לניסן קצנלסון, שנכתב בקשר לפרעות קייסינג-ב-1903, מתגלה כיצד פירש למעשה את הרעיון הזה. באותו מכתב הוא מבקש "להפיק מידה מסוימת של תועלת מן האסון המאיים".

11 *Le fumier de Job*.

מחלקו בפרשת דרייפוס ומן המזכר שחיבר אחר כך על רדיפת היהודים ברומניה.¹² גישה זו, משמעותה שהוא לא חיפש מגינים אנטישמיים פחות או יותר, אלא אחים-לנשק של ממש, ואותם קיווה למצוא בקרב כל הקבוצות המדוכאות באירופה בת-זמנו.¹³ הוא ידע כי האנטישמיות איננה תופעה מבודדת וגם לא אוניברסלית, וכי שותפותן המבישה של המעצמות בפוגרומים במזרח אירופה היתה בגדר סימפטום למשהו עמוק הרבה יותר, כלומר לסכנת התמוטטותם של כל הערכים המוסריים בלחץ הפוליטיקה האימפריאליסטית.¹⁴

בעקבות פרשת דרייפוס וניסיונו שלו במאבק לצד יהודים, למען אחד מאחיהם,¹⁵ בא לזר לידי הכרה כי המכשול האמתי בדרך האמנציפציה של עמו איננו האנטישמיות, אלא "השחתת מידותיו של עם, המורכב מן העניים והנדכאים, החיים על נדבות אחיהם העשירים, עם המתחלחל רק מרדיפות מבחוץ אך לא מדיכוי מבפנים, מהפכנים בחברה הנוכרית אך לא בחברתם שלהם."¹⁶ עקרון החירות יצא

12 *Les juifs en Roumanie* (Paris, 1902) ["היהודים ברומניה"]

13 אופייני לגישה זו קטע זה מתוך *Les juifs en Roumanie*, p. 103: "אפשר שאם תביא [הבורגנות הרומנית] את היהודי לידי ייאוש, אם תוציא אותו מכליו, כי אז למרות סבילותו, למרות עצותיהם של עשיריו החששנים, הוא יתאחד עם עובד האדמה ויעזור לו לפרוק מעליו את העול." מנגודת לכך ניגוד בולט גישתו של הרצל, כפי שהיא מתגלה באירוע זה: בעקבות פגישתו עם הסולטן, קיבל מברקי מחאה מאסיפות סטודנטים הכוללות בני כל מיני אומות מדוכאות. הוא הודה כי זה "הכאיב" לו ו"הרגיז" אותו, אך הרושם הפוליטי היחיד אשר עניין זה השאיר בו, הוא שזה גרם לו לדבר על ניצול המברקים הללו בשיחותיו עם הסולטן! ראו "עניין-היהודים", כרך ב': אוקטובר 1898 - אפריל 1902, עמ' 367. ולזר גינה בחריפות את הרצל על קשריו עם "הסולטן האדום" האתראי לטבח הארמנים. ראו "לזר, לנדאואר, מיהזם", עמ' 63-65.

14 ראו הערתו ב- *Les juifs en Roumanie*, p. 91: "מלבד זאת, איזו אומה תעז לפצות פיה? אנגליה, משמידת הבורים? רוסיה, רודפת הפינים והיהודים? צרפת, טובחת הווייטנמים... והמתכוננת להרג המרוקאים? איטליה, זו של אריתריאה אתמול ושל טריפולי מחר? גרמניה, תלייניתם האכזרית של השחורים...?"

מבט מעניין על הקשר בין האכזריות שעוררה האנטישמיות בעמים ובין מדיניות האימפריאליזם חושף פרנאן לאבורי (Fernand Labori), סניגורו של דרייפוס, במאמרו "Le Mal politique et les partis" [הרעה הפוליטית והמפלגות]: "באופן דומה, תנועת ההתפשטות הקולוניאלית היא... תכונה אופיינית לעידן זה. למותר לציין כי מדיניות זו גבתה מן האנושות קרבנות מוסריים וחומריים כאחד."

15 מתוך כתב העת *L'Echo Sioniste* (20 באפריל 1901), הנה מה שהיה ללזר לומר על יהודי צרפת, כפי שלמד להכירם בזמן משבר דרייפוס: "ראו את היהודים הצרפתים שלנו. אני מכיר את הקהל הזה ויודע למה הם מסוגלים. לא די להם לדחות כל סולידריות עם אחיהם ילידי החוץ; הם גם צריכים לתלות בהם את כל הרעות שפחדנותם שלהם מביאה. לא די להם להיות לאומנים יותר מן הצרפתים ילידי המקום; ככל היהודים המשוחררים ככל מקום, הם גם צריכים מרצונם לנתק את כל קשרי הסולידריות. עד שכנגד שלושים-וכמה אנשים בצרפת המוכנים להגן על אחד מאחיהם המעונים תוכל למצוא כמה אלפים המוכנים לעמוד על המשמר באי השדים, לצד הקנאים שבפטריוטים."

16 *Le fumier de Job*, p. 151.

נפסד, חשב, אם תחילה יותר אדם על חירותו־שלו. לוחמי חירות אפשר שיהיו אינטרנציונליסטים, רק אם הם מתכוונים בזאת שהם מוכנים להכיר בחירותן של כל האומות; לעולם אי אפשר שיהיו אנטי־נציונליסטים.¹⁷ ביקורתו של לזר על בני עמו היתה חריפה לפחות כביקורתו של הרצל, אך מעולם לא בז להם ולא היה שותף לרעיון של הרצל כי את הפוליטיקה יש לכוון מלמעלה.¹⁸ כשניצב מול הברירה להישאר ללא כוח־השפעה פוליטי או לכלול את עצמו בקבוצה הנבחרת של המושיעים, הוא העדיף לפרוש לבידוד מוחלט, אשר בו אם לא יוכל עשות דבר, לפחות יוכל להישאר אחד העם.¹⁹ שכן לזר לא יכול למצוא תומכים בצרפת. הקבוצה היחידה במערב אירופה שעשויה היתה להגיב על המסר שבפיו – היהודים שנגמלו מן הסחר־מכר של הסוחר הקטנוני, האינטלקטואלים במקצועות החופשיים – כמעט לא היו קיימים באותה הארץ. מצד אחר, בינו ובין ההמונים המרוששים, שאהב אותם אהבה עמוקה כל כך, והנדכאים היהודים, שהגן עליהם במסירות רבה כל כך,²⁰ הפרידו אלפי קילומטרים וכן הבדל של לשון. במובן מסוים, אפוא, הרצל, בתמיכת יהודי גרמניה ואוסטריה, הצליח היכן שנכשל לזר. למעשה, כה גמור היה כישלוננו עד שבני־זמננו היהודים התעלמו ממנו,²¹ והשיבוהו אלינו סופרים קתולים. אותם אנשים ידעו טוב יותר מאיתנו כי לזר היה פטריוט יהודי גדול וסופר גדול גם כן.²²

תרגם שירן בק

Published by permission of Georges Borchardt Inc., New York, Copyright (c) 2000,
Hannah Arendt Bluecher Literary Trust.

17 *Péguy, Notre jeunesse*, p. 130 מדגישה את הניגוד הזה בין הבין־לאומי לאנטי־לאומי כהמחשה לפטריוטיזם היהודית של לזר.

18 ראו "עניין־היהודים", כרך א', עמ' 179.

19 ב-24 במאס 1899 כתב לזר להרצל כי הוא חש שעליו להתפטר מהוועד הפועל, והוסיף כי הוועד "מנסה לנהל את המוני היהודים כאילו הם ילדים נבערים... זו תפישה המנוגדת מן היסוד לכל דעותי המדיניות והחברתיות ועל כן אינני יכול לשאת באחריות כלפיה." מצוטט בידי Hagani, *Bernard Lazare*, p. 39.

20 *Péguy, Notre jeunesse*, p. 87 מתאר אותו כך: "לב שפעם לכל הדי העולם, אדם שדיפדף בעיתון, ומתוך ארבעה עמודים, מתוך שישה, שמונה, שנים־עשר עמודים, במבט אחד כמו ברק קלט שורה אחת, ובשורה הזאת היתה המלה יהודי... לב שדימם בכל גטאות העולם... בכל מקום ששם היהודי נרדף, כלומר, במובן מסוים, בכל מקום."

21 שם, עמ' 84: "אנשים מכל הצדדים התארגנו למופת בשביל שיגוע ברעב בשלווה."

22 לולא הממאר של פגי, "דיוקנו של ברנאר לזר", אשר צורף כהקדמה ל"איוב בתוך האפר" – כתבים מן העיזבון, היינו יודעים מעט על לזר. הביוגרפיה שכתב הגני מבוססת במידה רבה על פגי, ורק בעזרתו היה לזר מסוגל לפרסם את חיבורו על יהודי רומניה. החלק העצוב ביותר בסיפור העצוב הזה, כפי שמציין פגי, הוא העובדה שהארם היחיד אשר באמת העריך את גדולתו של לזר ואת אהבתו כלפי היהודים, אף שראה בו אייב, היה אדואר דרימון (Edouard Drumont).

שבעה שירי אהבה אמריקאיים

לנגסטון יוז (1902-1967)

קינה על אהבה

הלוֹאִי שֶׁהִלְדִים שְׁלִי
 לֹא יֵאָהְבוּ אִף גָּבֵר בְּכֻלּוֹ.
 הִלְוִאִי שֶׁהִלְדִים שְׁלִי
 לֹא יֵאָהְבוּ אִף גָּבֵר בְּכֻלּוֹ.
 כִּי אֶהְבֶּה יִכְלֶה לְכַאֵב יוֹתֵר
 מִה שְׁכָל דְּבָר יוֹכֵל.

אֲנִי יֵרֵד לִי לְנַחֵל -
 אֲבָל אֲנִי לֹא יִשְׁחָה.
 אֲנִי יֵרֵד לִי לְנַחֵל -
 אֲבָל אֲנִי לֹא יִשְׁחָה.
 הָאִישׁ שְׁלִי עֹזֵב אֶתִּי
 וְנִי הוֹלֵכֶת לְחֹשֶׁב שֵׁם עַל זֶה.

אֶהְבֶּה הִיא כְּמוֹ וִיסקִי,
 כְּמוֹ יַיִן אָדָם.
 אֶהְבֶּה הִיא וִיסקִי,
 אוֹי כְּמוֹ יַיִן אָדָם.
 רוֹצֵה לְהִיּוֹת מְאֻשֶּׁר?
 אִזְ תֵּאָהֵב וְתֵאָהֵב כָּל הַיּוֹם.

אֲנִי יַעֲלֶה לְמַגְדֵּל -
 הוּא גְבִיָּה כְּמוֹ עֵץ גְּדוֹל.
 אֲנִי יַעֲלֶה לְמַגְדֵּל -
 הוּא גְבִיָּה כְּמוֹ עֵץ גְּדוֹל.
 אֲנִי יִחְשֵׁב שֵׁם עַל הָאִישׁ שְׁלִי
 וְיִתֵּן לְגוֹף שְׁלִי לְפַל.

ג'ורג' אופן (1908-1984)

צורות האהבה

חוננים בשדות
 כל הלילה,
 לפני שנים,
 ראינו,
 כשעלה הירח,
 אגם לידנו.
 אני זוכר

איך יצאנו יחד מהמכונית העתיקה
 ההיא. זוכר
 איך עמדנו לצדה בעשב
 הלבן. גששנו
 את דרכנו יחד
 במורד הגבעה באור
 הבהיר המפלא

מתחילים לתהות
 אם מה שראינו
 זה אגם
 או ערפל. ראשינו
 מצטלצללים תחת הכוכבים, פסענו
 למקום שרגלינו היו צריכות להרטב
 לו היו שם מים.

ג'ק גילברט (1925 -)

חוצים את האי בדרך הביתה

בדרך הביתה חוצים את המישור בחשך.
ולנגדה בוכה. שוב באנו
למקום שאני מטיח בה מלים והיא סובלת והירח
לא עולה. יש לנו רק זה את זה,
אבל אני צועק בגשם
והיא בוכה כמו חיה פצועה,
יודעת שאין לאן לפנות. קשה
להכין איך הביאה אותנו לכאן האהבה.

והיא מחכה

תמיד פחדתי
מן הרגע הזה:
מן החזרה לאהבה
בפרספקטיבה.

אני רואה את השדים האלה
עם השאר.
אני נוגע בפה הזה
ובשאר.
אני שולט בלב הזה
כמו בשאר.
אני יודע בדיוק
מה לומר.

התם הלך
ממני.
השיר.
השיר, פתאם, הלך
ממני.

רוברט קרילי (1926-2005)

האהבה באה חרש

הַאֲהָבָה בָּאָה חֲרָשׁ,
לְבִסּוֹף, רוֹעֶפֶת
סְבִיבִי, עָלִי,
כְּמוֹ מַעוֹלָם.

מֵה יִדְעֵתִי
אִז כְּשֶׁחֲשַׁבְתִּי
שְׂאוּכַל לָלֶכֶת
לְבִדִי בְּעוֹלָם.

מאיה אנג'לו (1928 -)

גברים

כְּשֶׁהֵיְתִי צְעִירָה, הֵיְתִי
מִסְתַּכֶּלֶת מֵאַחֲזֵרֵי הַוִּילּוֹן
בְּגַבְרִים שֶׁפָּסְעוּ הֵנָּה וְהֵנָּה בְּרַחוּב. גְּבָרִים שְׂכוֹרִים, זְקֵנִים.
גְּבָרִים צְעִירִים חֲרִיפִים כְּמוֹ חֲרָדֵל.
רוֹאֶה אוֹתָם. גְּבָרִים הוֹלְכִים
תְּמִיד לְאַנְשָׁהוּ.
הֵם יִדְעוּ שְׂאֲנִי שָׁם. בַּת
חֲמִשְׁעָשְׂרֵה וּמֵתָה עָלֶיָּהֶם.
תַּחַת חֲלוֹנִי הָיוּ נִעְצָרִים,
כְּתִפֵּיהֶם מְזֻדְקוֹת כְּמוֹ
שְׂדֵי נִעְרָה.
זָנַב הַזְּקָט מִצְלִיף
עַל הַתַּחַת,
גְּבָרִים.

יום אחד הם אוֹחֲזִים בְּךָ
בכפות שְׁלֵהֶם, בְּעֲדִינֹת, כְּאִלוֹ הָיִיתָ
הַבִּיצָה הַטְּרִיָּה הָאֲחֵרוֹנָה בְּעוֹלָם. אַחֲר־כֵּן
הַדּוֹק. טִיפ-טְפָה.
הַמְעִיכָה הָרֵאשׁוֹנָה נְעִימָה. גִּפּוֹף מְהִיר.
מִפְקֶרֶת לְרֶךְ. טְפָה
יֹתֵר. מִתְחִיל הַכָּאב. הַקּוֹיֵצִי הַחוּצָה
חֵיוֹן שִׁיחְלִיק סְבִיב הַפֶּחֶד.
כְּשֶׁאוֹזֵל הָאוֹיֵר,
מִתְפַּצֵּץ בְּרֵאשׁ, פְּצוּץ עוֹ, קְצָרְצָר,
כְּמוֹ רֵאשׁ גְּפֻרֵר. מִנְתָּצָת.
הַמִּיץ שֶׁלֶךָ הוּא
שְׁמֵטְפֵטֵף לָהֶם לְאֶרֶץ הָרְגָלִים. מְכַתִּים לָהֶם אֶת הַנְּעֻלִים.
כְּשֶׁהָעוֹלָם שָׁב וּמְתִישָׁב
וְהַטַּעַם מְנַסֶּה לְחֹזֵר לְלִשׁוֹן,
הַגּוֹף נִסְגָּר לְךָ בְּמִכָּה. לְתַמִּיד.
מִפְתַּחֹת אֵין.

וְאֵן נִסְגָּר לְךָ חֵלוֹן
בְּרֵאשׁ. שָׁם, מְאַחֲזֵרִי
נִפְנוֹף הַיִּלּוֹנוֹת, פּוֹסְעִים גְּבָרִים.
יֹדְעִים מְשֻׁהוּ.
הוֹלְכִים לְאַנְשָׁהוּ.
אֶבֶל הַפַּעַם פְּשוֹט
אֶעֱמֵד וְאֶסְתַּכַּל.

אוֹלִי.

לואיז גליק (1943 -)

המכתבים

עֲכָשׁוּ לַיְלָה בַּפְּעַם הָאַחֲרוֹנָה.
בַּפְּעַם הָאַחֲרוֹנָה יִדְרֹךְ
נְאֻסָּפוֹת עַל גּוֹפִי.

מִחֵר יִהְיֶה סְתוֹ.
יָשָׁב יַחַד עַל הַמְרַפֶּסֶת
וְנָכִיט בְּעֵלִים הַיְכֻשִׁים הַנִּסְחָפִים עַל פְּנֵי הַכֶּפֶר
כְּמוֹ הַמְּכַתְּבִים שְׁנֹשֶׁרֶף,
אֶחָד אַחֵד, בְּבַתִּינוּ הַנִּפְרָדִים.

לַיְלָה שָׁקֵט כָּל כָּךְ.
רַק קוֹלֶךְ מְמַלְמֵל
אֶת רְטֹבָה, אֶת רוֹצֵה לְ
וְהַיֶּלֶד
יֵשֵׁן כְּמוֹ טָרָם נוֹלֵד.

בְּבִקְרֵי יִהְיֶה סְתוֹ.
נִפְסַע יַחַד בְּגֵז הַקֶּטָן
בֵּין סִפְסָלֵי אֶבֶן וְהַשִּׁיחִים
הָעֲטוּפִים עֲרֶפֶל עֲרִין
כְּרֵהִיטִים שְׁנַעֲזוּבוּ זֶה כְּבָר.

רְאֵה אֵיךְ הָעֵלִים נִגְרָפִים בַּחֲשֻׁכָה.
שָׂרְפָנוּ
כָּל מָה שֶׁהָיָה כְּתוּב עֲלֵיהֶם.

מאנגלית שמעון זנדבנק

אלגיה ללילה קצר

א.

(הנערה, החדר, חבל הטבור, החמנייה והאם)

עירומה יצאה מחדר הרחצה ונעמדה מהוססת, העבירה משקל מרגל לרגל. בחלון התנופף וילון כותנה, אור חדר דרכו, שפך פנימה שלולית אדמדמה. על המיטה, בערבוכיה, ערימה: חולצות טריקו, מכנסי ג'ינס, תחתונים משומשים, כל שעשוי בד ונגע מתישהו בגופה. למרגלות המיטה פתוחים לרווחה ספרי לימוד, מחברות, פנקס, יומן בכריכה כחולה וסימנייה בלויה אחת. פתאום עלה בה חשק לאסוף הכל ולהשליך לאשפה, להיפרד, להציץ מהחלון בעוכרים הגוררים את הפח עד שפת הכביש, ומגישים אותו לשיניים האימתניות בגב משאית הזבל, אל תוך הצחנה והריקבון, שלום עליכם.

שלום עליכם ושלום על כולם.

היא לבשה את מכנסי הג'ינס המשופשפים ואת חולצת בית הספר התכולה, רכסה את כל הכפתורים, שלום על כולם. לא שקלה להיפרד ממישהו, ולו מהסיבה שאין לה ממי להיפרד. חיך עוברים עליך מתוך תשוקה להיפרד ממישהו אליו אתה כבול, אבל מה קורה כשאין אתה כבול אלא אל עצמך, לאן תוליך את תשוקתך? ועוד קודם, חשבה, אדם בא לעולם וחבל טבור קושר אותו אל אמו, אילן יוחסין, דם זורם, נתונים גנטיים. בדמיונה עלה קול חיתוך-

(שמלווה את האדם כל ימיו מזכיר לו את היותו רחוי בלי נקודת אחיזה לא למעלה לא למטה מיטלטל בין רצונו להיות שייך ובין רצונו לקרוע בשיניו במקום הזה היכן שתשוקתו של אדם נאבקת במקום הזה היכן שלחיי אין פתרון רק זכות השאלה היא האיתנה במקום הזה היכן שהוא עומד מתעקש לתשובה על החיים ועל המוות ועל המוות בחיים היכן שהוא עומד

במקום הזה

הצליל מחליף את המלה)

ניערה את שיערה הרטוב פעם ועוד פעם, התיזה מים על המצעים ועל המחברות הפתוחות, דרכה על אחד הספרים, התבססה עליו בשתי רגליים, גבוהה, כמה

גבוהה, אספה אט־אט את שיערה בגומייה, יצאה מן החדר ומצאה את אמה חותכת גבעולי חמניות ומציבה אותן באגרטל זכוכית רחב, רק ראשיהן הפורחים ביצבצור.

"הנה את. כבר חשבתי מתי אראה אותך", אמה לבשה שמלה שחורה צמודה שהבליטה את רזונה, והרכיבה משקפי שמש גדולים שכיסו לגמרי את עיניה. כפות רגליה יחפות, והבת בחנה את עצמות אגודליה הכולטות.

"משהו קרה להם, את רואה?" האם קירבה אליה חמנייה. "תסתכלי."

"אני לא רואה שום דבר."

"תסתכלי טוב־טוב", קירבה את הפרח עוד יותר. "רואה? הנקודות האלה:

שחורות, איומות."

"אולי נוותר הפעם, עוד מעט חושך ואני עייפתי מהשיטוטים האלה", כמעט

לחשה, הביטה באמה, חיפשה את עיניה, חיפשה משהו. "אולי תלכי לבר..."

"אתמול הכל היה בסדר, והיום, משהו קרה היום. שחורות. אני לא מבינה

את זה", מילמלה אמה, והחזירה את החמנייה לאגרטל. "הם יפים, לא? כמו בני

דודים של השמש."

ניגשה למטבח, מזגה לעצמה מים, לגמה. עקבה במבטה אחר אמה שהמשיכה

להסתובב ברגליים יחפות על המרצפות החשופות של הסלון, אספה את

המספריים, את הגבעולים, סירקה את שערה, ענדה שעון פלסטיק אדום על

פרק ידה, את כל אלה עשתה ומשקפיה על עיניה. אז גם הקשיבה כשהאם

אמרה, אני מוכנה, אני רק נועלת נעליים ואני מוכנה. אנחנו לא נאחר. למקומות

כאלה אנחנו צריכות להגיע בזמן, לא להכעיס, תמיד להגיע בזמן ולעזוב בזמן.

זה הדבר החשוב. שפכה את תכולת המים אל תוך הכיור, והניחה את הכוס על

הדלפק. נאנחה. הלילה עוד עמד ארוך ושחור לפנייה, והיא ביקשה להסיט אותו

הצידה ממנה, אולי לקפוץ מעליו, אבל ידעה שגם אם תנסה חזק, תיפול הישר

אל לועו.

ב.

(המסע, המחילות, הבחור והעקידה)

יצאו אל הרחוב ומשך דקות ארוכות הלכו שקטות. היא הביטה במרצפות

המוכתמות בשחור וחום, חריצים עמוקים סדקו בהן שתי וערב, כאילו שירטטו

מפה סודית של העיר, והיא חשה התרגשות גדולה. עקבה אחר החריצים שנדמו

לה כמחילות בהן חיו לפני אלפי שנים אנשים בגפיים ארוכים ואפי בולבוסיים,

נעו בתוכן מעבירים בשר-ציד, ריפדו את מקום משכבם בעורות, ציירו בגירי אדמה חיות וסימנים אחרים, הסתתרו. הסתתרו. מפני מה הסתתרו, תהתה, כרוכים זה בזה, רועדים, אוזניהם כרויות מעלה, החוצה, ומה יש בחוץ, מה יש שם שמאיים עלינו כל-יך. בקבוקי פלסטיק התגוללו ברעש על המדרכה, התנגשו זה בזה. שני נערים בכובעי בייסבול שחורים וסקייטבורד נוצץ חצו במהירות את דרכן, הפרידו בינה לבין אמה. אופנוען בקסדה כסופה רכב בשולי הדרך, האט, ירק כיח על הכביש והמשיך בדרכו. הכיח הזה מכיל את כל מה שהוא - חשבה. ריכוז הדנ"א של האדם למהות אחת, צהובה, סמיכה, שהותזה בהרף רגע אל מה שהוא תופס כמובן מאליו הקשית: האדמה תחתיו. קולות קידוח עלו ובאו מאחד הבניינים. תריס הוגף. מישהו נשף מאחוריהן, מילמל, כולכם אותו דבר. כולכם אותו דבר. אף אחד לא באמת. לא ראתה את פניו, רק את עורפו שקוצות שיער ארוכות, כהות, היטלטלו עליו.

"אני רוצה כבר להגיע", אמרה והשחילה את ידה בזרוע אמה. "אני לא אוהבת את המקום הזה, ולא את החשיכה שיורדת. אני לא סומכת על השמש שתחזור לכאן מחר, ואם כן, ייתכן שלא יפציע אור מתוכה. האמת שהייתי רוצה להסתובב עם פנס בכיס." שתקה כמה רגעים. "כן, אולי ביום אחר הייתי קוטפת חתיכה מהאור..."

"תיכף נגיע לשם. תראי", קטעה אותה אמה, הרימה את שרוול שמלתה: על פנים זרועה היתה כתובת בדיו כחולה. תחתיה ניתן היה לראות עוד כתובות, שרוטות, דהויות. "את רואה, את יכולה לסמוך עלי, כי על מי תסמכי? במקרה אני יודעת שגם האוטובוסים כבר לא מסיעים בני אדם לתחנות הנכוונות, אולי הם טועים בדרכים, אולי הם עייפים, ואני מכירה אותך, אני מכירה." עצרו, אמה נשענה על כתפה, סידרה את רצועת הקרסול בנעלה. בינתיים הביטה בשתי נשים גדולות, דוממות, דחוסות בתוך מכונית כחולה חוננה: שתיהן בחולצה פרחונית, שפתותיהן חתומות.

הן המשיכו במעלה הרחוב, חלפו על פני הבחור בשיער הארוך, עמד כעת לצד חנות למוצרי אלקטרוניקה, בהה בכותרות סיום של סרט שהוקרן על מסך טלוויזיה רחב בחזית חלון הראווה. פתאום תפס בידה, הביט אל תוך עיניה ואמר: "את בטח מנחשת מי אני."

פיו היה קרוב לפניה, ריח אלכוהול נדף ממנו, התפשט באוויר, כמה התפשט, ענן לבן עכור שציירה ילדה על דף נייר, ילדה שעומדת לבדה במרכז כביש דו-מסלולי סואן, כובע מסתיר את עיניה, ממתנה. למה היא ממתנה, לאור ירוק, לאביה, לאמה, למחווה, למישהו, למישהו שימחק ממנה את זיכרון העקידה -

"כן, אני מנחשת מי אתה."

אמה אחזה בידה האחרת, תבעה ממנה להמשיך.

"אני יודע שאת רוצה לשאול אותי משהו, אז הנה. את יכולה לשאול אותי כל שאלה שאת רוצה", שיחרר את אחיזתו בה.

"למה הוא לא רצה אותי", אמרה, ונבהלה מקולה-שלה. היא לא ידעה מנין צצה השאלה, אבל זה היה הדבר הראשון שעלה בה: למה הוא לא רצה אותי. היא גם לא היתה בטוחה שהיא יודעת למי התכוונה באומרה 'הוא'.

הבחור פשט את חולצתו, והפנה אליה את גבו. "תסתכלי", אמר.

היה לו גב רחב, מפתיע ביחס למראהו הדקיק, מקועקע: Evolution Overdrive.

"זה הכל", הסתובב אליה ושפתיו נמתחו למעין חיוך. "את מבינה את זה?"
 "כן, Evolution Overdrive", חזרה לאיטה, לא באמת הבינה. היו עוד דברים שלא הבינה, למשל: מדוע אי אפשר להתקרב אל הכוכבים כשפוסעים בתוך נוף רחב ידיים? מדוע, כשמושכים את הגרב מעל לברך, מקבלת הרגל צורה של לטאה קדמונית? מדוע מראהו של קולב עירום מבגדים מעורר בה בכי? מעולם לא העזה לשאול אודותם.

הוא הוסיף: "גברים ייפלו לרגלייך, את עוד תראי."

"אני לא זקוקה", אמרה, התחרטה, וסיימה "אחד."

"מה זה האחד? הנה, עכשיו עלי להמשיך בדרכי ועלייך להמשיך בדרכך. היצמדי לדרכך", הוא לבש שוב את חולצתו והביט בה. אז ירד אל הכביש הסואן, פילס לעצמו דרך בין המכוניות, הניח לנהגים לצפור בעצבנות.
 "בואי נלך מכאן", משכה אותה אמה, והן התרחקו מהמקום. "בסוף אתפרק אל תוך הייאוש שלך. תפסיקי להתמסר ככה לזרים ברחוב."
 הערב ירד, ובני אדם נעלו את חנויותיהם במנעולים כפולים. מאבטחים סיימו את משמרתם, אקדחים תקועים בחגורותיהם, הלכו בחבורות, בעייפות, בשפה אחרת.

"חמניות מבקשות את השמש, ידעת את זה?" שאלה אמה. "כשהייתי קטנה קיבלנו חמנייה גדולה-גדולה ואני התיישבתי על רצפת המטבח ותלשתי ממנה את הגרעינים אחד-אחד..."

"אמרת לי שזיכרונות מעלים בך צרבת."

"ובכל זאת, לפעמים אני מוצאת את עצמי מסתכלת בשעון הילדותי שלי לא כדי לדעת מה השעה אלא כדי להיזכר. השעון שלי מעלה בי תמונות מהילדות...", אמה הפשילה שוב את שרוול שמלתה, ויראה את הכתובת.

הן חצו את הכביש, פנו אל הרחוב מימינן, נכנסו לשכונת מגורים שוממה. בניינים בני שבע ושמונה קומות, מרפסות צרות נעוצות בויגזג על החזיתות, אדניות ענק, דלתות זכוכית כבדות במבואות.

"הגענו, לא נאחר", האם הובילה אותה אל שביל הגישה לאחד הבניינים. לחצה על כפתור פעמון מוזהב, הביטה מעלה אל עין מצלמה, היטיבה את תסרוקתה, והדלת נפתחה כמו מעצמה. "זכרי למה אנחנו כאן", סרקה באצבעותיה את שערה, והיא עצמה את עיניה, שמעה את אמה אומרת, ואל תלכי לי לאיבוד, תזכרי שלקחת ממני את כל הזעם שהיה בתוכי ואת מובילה אותו עכשיו בתעלות הוורידים שלך, אני יכולה לשמוע אותך נאנחת, אוי, נאנחת, מי את? תגידי לי. מי את?

היא פקחה את עיניה, מבטה פגש באמה.

ג.

(הדירה, הבחורים, גלידת וניל ודנ"א מאכל את הכל)

"הלילה שלנו קצר", הוא עמד במבוא הדירה וחיבק את מותני אמה. כתפיו מילאו את נפח החולצה הוורודה שלבש, ולרגליו מכנסיים חומים, פס גיהוץ לאורכם, אפו בהק מזיעה. "הכנו לכבודכם הכל, כל מה שיכולתם לבקש. נוכל להתחיל את הערב כאן ואחר כך, מי יודע, אחר כך נלך לאכול משהו, אתם רעבות? בטח שאתם רעבות, אני רואה את זה על הפנים שלכם." הביט באחר שעמד מאחוריו. "גם אנחנו רעבים, נכון?" ציחקק, אצבעותיו הצמידו את גוף האם אליו. "ואת מי הבאת איתך? אחותך? רק אל תגידי לי שזאת הבת שלך. רק לא זה."

"היא אמא שלך? הבייביסיטר שלך? אני יונתן, אבל את יכולה לקרוא לי יוני. כן, כן. אז זאת חברה שלך? קשה להאמין. היא נראית צעירה כל-כך, אבל אני יכול לראות את הדמיון ביניכם. מה אתה אומר?"

האחר, לבוש סרבל עבודה כחול ששרווליו מגולגלים עד בית השחי, הביט בהן ולא אמר דבר. היא חיפשה אחר הדפס של חברת מים או תעופה או תעשיית נשק כלשהי, אבל הסרבל היה ריק. חשבה שהוא נראה דכאוני, בגבו הכפוף וזרועותיו הדקיקות, אולי זו השפעת האלכוהול, אולי המלים שלא הודפסו.

נכנסה לסלון, התיישבה על ספת עור שחורה, אמה לידה. ברקע נשמעה מוזיקה מתקתקה. על שולחן זכוכית אליפטי עמדו בקבוקי בירה, בקבוק ברנדי, כמה כוסות. על הקיר כרזה ממוסגרת ומכונית משנות החמישים, גג פתוח, בחורה במכנסיים קצרצרים ותסרוקת בהירה תפוחה נשענה על דלתה. הבחורים התיישבו על כורסאות עור אדומות משני צדי הספה, נבלעו בתוכן, רגליהם

וזרועותיהם גלשו, כחיות אורכות לטרף. משך רגע ארוך ישבו דוממים, ציפו למשהו שיקרה.

"אתה יודע שהיצור החד תאי הראשון הופיע על כדור הארץ לפני שלושה וחצי מיליארדי שנים?"

"כן, כן. רוצה גלידה? אני חושב שילדות כמוך אוהבות וניל, נכון? בטח ילדות בתלבושת אחידה." יונתן יצא למטבח, הגביר את קולו: "יש לי אפילו סירופ שוקולד, את תוכלי לדמיין שאת נמצאת בגלידריה אמיתית. רק סוכריות צבעוניות אין לי, זה לא נורא, נכון?"

"אבל עבר זמן רב עד שהתפתח היצור הרב תאי הראשון. אתה חושב שאנחנו תוצר שלו? תגיד לי", פנתה לאחר. "מי האב הקדמון שלך?"

"תפסיקי", ביקשה אותה אמה, והתנצלה: "ככה זה בגיל ההתבגרות." יונתן חזר. "אנחנו אוהבים את גיל ההתבגרות, לא?" נתן לה קערית גלידת וניל טובעת בסירופ שוקולד. "תטעמי, תטעמי. אנחנו אפילו מעודדים את הגיל הזה, כאלה אנחנו." טיפטף פנימה כמה טיפות ברנדי. "לחיי השיפור. אנחנו גם משתפרים כל הזמן, לא?"

"ומי האמא הקדמונית שלך?" פנה אליה האחר.

"אני יתומה. אפשר לומר שהגעתי לכאן הישר מן המבול הגדול. תלוי איך אתה מסתכל על זה, כמובן. אם אתה מצד האבולוציה או מהצד השני." "לחיי הלילה!" יונתן מזג ברנדי לכוסות והגיש להם.

"אפילו הדנ"א שלי מוכיח את מה שאני: יתומה. אולי נרצחתי כשהייתי קטנה, אולי אבא שלי מכר אותי תמורת הון אותו יכול לממש באחת מהמדינות האירופאיות המדויקות האלה. זה החטא של אבי", אמרה. "אבל לא זה העניין. העניין הוא מה החטא של אמי."

"על מה היא מדברת? תגידי לה שתהיה בשקט כי הדיבור שלה גדול עלי." אז נעץ בה מבט בעודה מלקקת את הווניל. "שמת לב שיש את אלה שאוכלים בכיסים את הגלידה שלהם, ויש את אלה שתמיד ילקקו?" שאל את האחר. "אולי אפשר לראות בי ממזרה, שילוב לא חוקי בין אמי לגבר לא ידוע, איש קרקס נודד", המשיכה.

"אנחנו צריכים לעשות עם זה משהו." יונתן שיחק בכוסות, העביר אותן מצד אחד של השולחן לצדו האחר.

"והדנ"א הוא בסך הכל חומצה", הוסיפה, דמיינה חומצה זולגת, מבעבעת, מאכלת את הכל, את השמש הכוכבים העצים, את הטווסים הברווזים הלטאות, את הכל.

"נגיד", המשיך, מתעלם ממנה. "אלה שאוהבים גלידת וניל ואלה ששונאים, לא, אלה שמשאירים ביס אחרון, לא גומרים מהצלחת, ואלה שגומרים הכל, אפילו אוכלים מצלחת של אחרים. עכשיו, כמה חלקים יש לנו, מה נעשה איתם? נתאים להם סגנון לבוש, תכנית טלוויזיה, משהו שקשור למין, לאוכל, לרכוש, ובסוף נפרוט את כל זה למטבעות -"

"ואז שקט יעטוף את הכל", אמרה. "אתם יכולים לדמיין את השקט הזה בראשכם? לא? כי אני כן. לשקט יש צליל מיוחד-"

יונתן התרומם. "יש לך פה גדול, גדול מאוד", התיישב בינה לבין אמה, הטח את גופו אליה, ופסק באצבעותיו את שפתיה. "אבל אני אוהב פה כזה." דחף אצבע אל תוך פיה.

היא נשארה קפואה במקומה, הניחה לגלידת הווניל לנזול משפתיה. "אני אוהב ילדות עם פה גדול", מילמל ומרח את שפתיו על פיה, דחף את לשונו עמוק לתוכו.

עצמה את עיניה, הרגישה את לשונו הדקה מחטטת בתוך פיה, מזהמת אותו באלכוהול, ברוק, בשפה, מה אם אהדק בעוצמה את לסתותי, אהדק את שיני, אהדק אנשוך אקרע-

הוא שיחרר את אחיזתו והיא פקחה את עיניה, ראתה אותו גוהר כעת על אמה. האחר עמד מעליה, סרבלו השתרבב סביב קרסוליו, תחתוניו חשופים, פטמותיו ורודות. שלח את ידו אל פניה, כמעט ומעך את לחיה, באבחה אחת הוריד את מכנסיה, והיא נאבקה בו רק למשך רגעים ספורים.

ד.

(המסע ממשיך, הג'פ, האשה, האב, החוק וזיכרון העצים)

ירדו לחניון הבניין, האם לחצה שוב ושוב על השלט, עברה ממכונת למכונת עד שנשמע קול צפצוף ופנסי ג'יפ שחור היכהבו. מיהרה, גררה את הבת אחריה, פתחה את הדלת, עזרה לה להתיישב, הידקה את חגורת המושב, והתיישבה בעצמה במושב הנהג.

"יש לנו רק כמה דקות עד שהם ירגישו שחסר להם משהו. בסוף תמיד הם מרגישים שחסר להם", אמרה נהגה. יצאו אל הכביש.

"אני כבר עייפה מהלילות האלה, אמא." הרגישה כאב ושיתוק לסירוגין. ורזיף דם ירד משפתיה, ליקקה אותו.

"עוד מעט יתחיל החורף, נהיה יחד בחורף, את ואני, לבד, בכובעי צמר."
 "ואחר כך שוב, אחר כך שוב, את ואני, בדרכים, כלילות, עם אנשים זרים,

בדירות מסוימות, ואז לוקחות מהם, מה עוד ניקח מהם", לחשה.
 "בואי נחשוב על הלילה. אין מחר. רק הלילה הקצר שלנו", ביקשה אמה.

"לאן?"

השעינה את מצחה על החלון, הביטה החוצה. "לים, לא, לאוקיינוס, לאוקיינוס
 השקט."

אמה פתחה את תא הכפפות, הסיטה את מבטה מהכביש, ידה האחרת רעדה
 על ההגה. "תברקי מה יש לו כאן", לא חיכתה, שלפה משם מפיות נייר, צרור
 מפתחות, מסמכים, את הכל זרקה אל המושב האחורי, משכה מעומק התא חפץ
 עטוף בכר שחור. "תראי."

אקדח שחור, נוצץ. הבת סובבה, מיששה בשתי ידיה, ואחר כך טמנה אותו
 מתחת למושב.

"עכשיו הוא שלי."

חלצה את נעליה, פשטה את גרביה, פתחה את החלון ושירכבה את ראשה,
 הרגישה את האוויר הקר מכה בפניה, הופך בשערה. הביטה אל השמים משובצי
 הכוכבים, ייחלה להושיט יד ולגרפם אחד-אחד, לא, רק ללפטם, לסמן במגע.
 היא חשבה לעצמה: אם פעם ארצה לברוח, אם פעם ארצה, הכוכבים יובילו
 אותי, ביקשה לעצמה, מה ביקשה, ביקשה לעצמה -

בבת אחת בלמה האם את הג'יפ. דמות כהה במעיל רחב במרכז הכביש, מכסה
 על עיניה מפני הפנסים, קרבה אליהן, גררה אחריה עגלה ובה טלוויזיה, מסך
 מנופץ. הגיעה סמוך לחלון: אשה בשיער דליל וסיכות ראש צבעוניות, הייתה
 ראשה שמאלה, כאילו הקשיבה למשהו, ושאלה:

"אולי אתם יודות איזה סרט יש טלוויזיה היום?"

היא נדה בראשה, כעת תבקש זו מטבעות, תבקש להצטרף אליהן, איפה
 יושיבו אותה, במושב האחורי, הקדמי, היא תפנה לה את מקומה, ומה יעשו
 בטלוויזיה, יכניסו מאחור, ישאירו על שפת הכביש, ידרדרו במורד הדרך, ומה
 תספר לה בשעה שייטלטלו יחדיו בג'יפ -

"אמרו סרט צחוק", אמרה האשה וראשה התנדנד על צווארה, מאיים להיתלש
 ולהתגלגל לשמאלה. "וכאן כלום, חושק." הצביעה על הטלוויזיה. "כל הזמן
 חושק, כל הזמן."

המשיכו לנסוע, נבלעו בכביש השחור.

"עכשיו תשאלי אותי משהו", אמרה האם.

"למה כשמושכים את הגרב מעל לברך מקבלת הרגל צורה של לטאה
 קדמונית?"

"לא יודעת. אני לא מבינה בלטאות. אבל מעולם לא שאלת אותי על האב."
"את, את צוחקת או בוכה?"

"נודדת, זה מה שאני", אמרה אמה והניחה את ידה על ברכה, והיא חשה בחום המציף אותה. "אנחנו יכולות לנסוע לאן שאנחנו רוצות, כמה רחוק שרק נרצה. תמיד חלמנו על זה, לא? הטנק מלא, ויש לנו כל הלילה."
"אם לא ירדפו אחרינו. את יודעת שהמבול סחף הכל, אפילו את העצים והשורשים?" לפתע אחזה בה חרדה, והיא סובבה את ראשה לאחור, אל שובל הכביש שהותירו מאחוריהן. תמיד יכול החוק להיכנס לכאן, חשבה, גמיש גולש חודר לכל מקום, מה זה בשבילו להגיע לכאן, לקבוע נהלים, הנחיות לרגשות, לאסור תמונות מסוימות ולהתיר אחרות, מה זה בשבילו. שמעה את קול הניידת הבאה בעקבותיהן, טימאה את האוויר ברעש צורמני של סדר וכפייה -

(שמלווה את האדם כל ימיו מזכיר לו את היותו דחוי בלי נקודת אחיזה לא למעלה לא למטה מיטלטל בין רצונו להיות שייך ובין רצונו לקרוע בשיניו במקום הזה היכן שתשוקתו של אדם נאבקת במקום הזה היכן שלחיי אין פתרון רק זכות השאלה היא האיתנה במקום הזה היכן שהוא עומד מתעקש לתשובה על החיים ועל המוות ועל המוות בחיים היכן שהוא עומד במקום הזה הצליל מחליף את המלה)

היא לפתה בחוזקה את המושב, נוכחה לגלות שאמה לחצה בכל כוחה על דוושת הגז.

"את דוהרת ואין לך סוס", צחקה. "אני אוהבת את זה, אבל רגע, אני רוצה לספר לך משהו."

הניידת קרבה אליהן מימין, והיא הכיטה במראה הצדית: שני שוטרים בכובעים ומדים. אמה הרפתה מדוושת הגז, הניחה לג'יפ להאט.
"ספרי."

"פעם כשהייתי קטנה-קטנה, עמדתי לבד ברחוב שלנו. זו היתה שעת דמדומים ואני הבטתי בעצי הפיקוס בקצה הרחוב. פתאום נעלמה השמש לתוך החשיכה, וכבת-אחת העצים הפכו להרים גבוהים, מפלצתיים."
הניידת חלפה על פניהן, נבלעה אל תוך הכביש, והן נשארו לבד, נסעו כברת דרך נוספת, סטו לדרך עפר, ובלמו.

ה.

(החול, הירח והיא החייבת להמשיך)

היא רצה במעלה הדרך, נאנחה, טיפסה על גבעה לבנה, אמה בעקבותיה, אפילו שמעה אותה אומרת לה, חכי, אל תרוצי, חכי, לא יהיה לי כוח להרים אותך אם תפלי.

"אני בסדר", צעקה.

פתאום קרסה אל תוך החול הלבן. שניות אחדות התגוללה במורד הגבעה, טמנה את פניה בחול, גרגרים מילאו את עיניה, את אוזניה, את פיה. אמה הגיעה סמוך אליה, יחפה.

הן הביטו שותקות זו בזו.

התרוממה מעט וחיבקה את רגליה של אמה, הצמידה את חזה חזק אל הרגליים האלה. גרגרי חול הציקו לעיניה, לפיה, כמה הציקו, ביקשה לעצום, לפקוח, לעצום, לא יכלה.

"מה קורה לך?" שאלה אמה.

"אני לא רואה את האוקיינוס-"

"הירח עומד מלא ובהיר מעלינו, אמה התכופפה וליטפה את שערה, גרגרים לבנים זלגו ממנו ארצה.

היא נשכבה על גבה, התבוננה, שקטה. ההליכה לצד, בצד, בשקט, בלי שורשים, להביט רק בציפורני רגלי, ללכת לאן שישאוני, בלי בית, לא לבקש אחיזה, לא למעלה לא למטה, כל ישותי נישאת על ציפורני רגלי-

"יש לי עוד כמה דברים לעשות", לחשה, כמה לחשה, כמעט לא שמעה את קולה-שלה.

גלית סליקטר

גלויה לקהיר

אינני רואה אותך עכשו.
את רטט עירך הרחוקה אני מנחשת
בקו הטלפון המשבש,
קולך משתכשר בזכרון כבהמת
יאור.

אהוב שלי,
בגלל שבז ממריא מן הכרית הריקה
לדאות אחריה, אתה הצועד אטי
ומטשטש מהחדר במרעשלי
אל דוכן המיצים ברחוב העשירים
וששה ביולי,
בגלל שביער המטה
טיגריס טורף את שנתך
לא אחכה לך

הנה, בקצה בשרי
היד כבר בוזזת את הגעגוע

נמרוד

איך אספר לך נמרד
שהלב הוא דג עור
המנמר כנגד זרם הדם.

במטבח של אחותי

לשרון

בְּלִי סֶכֶר, בְּלִי לְעֶרְבָב אֶת הַמִּשְׁקֶע
 הֵן שׁוֹתוֹת אֶת הַקֶּפֶה הַעֲשִׂירִי, שׁוֹלְפוֹת
 סִיגָרִיּוֹת תּוֹצֵרֶת הָאָרֶץ, אַחַת מִקְפֹּסֶת
 הַשְּׁנֵיָה, מִצְלִיכוֹת מִצְתִּים, אִמָּא מְדַבֶּרֶת
 אַחוֹתִי פּוֹתַחַת אֶת הַחֲלוֹן אֶל מִגְרֵשׁ הַחֲנִיָּה
 "אֵל תַּעֲלֹכִי אִמָּא, אֲבָל הָרֵאשׁ שְׁלִי בְּמָקוֹם
 אַחֵר". בְּמִגְרֵשׁ מְשֻׁלְכִים צַעְצוּעִים. עַל גַּג
 הָאֶסְבֶּסֶט מְכָה שְׁמֵשׁ צְהָרִים. הַיְלָדִים
 שְׁלָה בְּחֶדְרָם הַקָּרִיר, יִשְׁנִים, גְּלָמִים
 בְּמִשֵּׁי עֲצָמָם. אַחֲרֵי גְרוּשִׁיָּה שׁוֹאֵלֶת
 אַחוֹתִי: "לָמָּה כָּל זֶה קוֹרָה לִּי? אֲנִי לֹא
 עוֹמְדַת תַּחַת הַשְּׁמֶשׁ הַנִּכְבֹּנָה?"

אמא

אִמָּא פִּקְעָה בְּשָׁנָה שְׁעֵבְרָה,
 שׁוֹקֵלֶת כֶּכֶר אַרְבָּעִים קִילוֹ, הַחֲלָל
 בֵּין עֲצָמוֹתֶיהָ לְבִגְדִים הַיִּשְׁנִים מִתְמַלֵּא
 בְּעֵשֶׂן רַךְ, סִיגָרִיָּה אַחֵר סִיגָרִיָּה
 כְּמוֹ מַלִּים נִרְדָּפוֹת, אִמָּא מִתְרַחֶקֶת
 לְמָקוֹם אַחֵר.

הוא

בְּחֶדְרָה הַסְמוּךְ יִשְׁנָה הַיְלָדָה שְׁלוֹ. הוּא רוֹכֵן מֵעַל הַכִּיּוֹר וְשׁוֹטֵף אֶת פָּנָיו בְּמִים
 קָרִים, מְסִיט אֶת מַחְשְׁבוֹתָיו כְּאִלוֹ שִׁיכוֹת לְפָרָא אַחֵר. בַּחוּץ שָׁחַר, תְּרַנְגוּלוֹת
 הַשְּׂכָנִים מְקַרְקְרוֹת. הוּא דוֹרֵךְ עַל הַטֵּל וּמְסַלֵּק מְדַרְכוֹ עֲנָף פְּרוּעַ שֶׁל קֶלְמֵנְטִינָה.
 נִכְנֵס לְמִינִימִינֵר וְנוֹסֵעַ אֶל הָעִיר, לְעֵבֹדָה. אִשְׁתּוֹ עֹדֵן בְּמִטָּה, נוֹשְׂמַת סְדִינִים
 מִפְחָמִים, אוֹיֵר אֶפֶר נִשָּׂא בְּתוֹכָהּ, דְּרָכוֹ יְלָדִיהָ מְפֹלְסִים דְּרֹךְ לְעוֹלָם.

חברון

בשמונה בבוקר היה חורף, טיפות שטפו מרזבים מתוצרת המקרה, אבן חורגת מכותל, גגון אזבסט גלי לפתח חנות ירקות קטנה, יריעת ברזנט רועדת על מוטות ברז, מחסה לשני החיילים המאבטחים את המקום: הללו ונוספים מטפטים מים על מרצפות הרחוב. השמים צרים באזור הסמטאות.

בלילה חלמתי על אמא. אולי הייתי בכיתת כוננות א' או ב' וישנתי, מוכן להקפצה במדים ובנעליים צבאיות, הנשק מתחת למזון והסדין מוזח מן הקצה, שלא יתלכך מהסוליות של חברון, ואולי ישנתי נקי לכבוד געגועי וביתי, רחוק, בתחתונים ובסדין מתוח. הלילה לא היה רחב, כמו כל לילה שם, קצר, וכל כך נוטף, והעירו אותי בחמש לשמירה של שש, לצאת אל העיר, חיילים בבוקר העולה, אל מכת הריח בגשם, אל פרסות הסוסים הרזים הסוחבים בעול בכל עגלות ותיפוף פרסות, משתדלים, לא מצליחים, לעלות את העלייה הזאת, חיילים יוצאים אל הקפה השחור, המתבשל בכל פינה, שהשחר נובט בה ומדליק אחריו את פתיליית גזיית תנוריית מדוריית הבוקר של אש, יוצאים, מקום צר ועמוק, דלתות ברזל ירוקות כשתי ידיים פרושות החוצה, יוצאים אל הירק הפורח יוצאים אל העגבנייה בנדורה אני לא יודע עוד שמות של ירקות בערבית עָבֵל עֵיבֵר עֶשְׂפָה שלי עוא שומע רועע וכבר יודע עֵיךְ עומרים עמוק מילים ארגזים באים בסוסים הרזים הם מביאים הסוסים ילד דופק עם ענף שוט ארוך ודק שורק באוויר על עורפם המתלהט לפתע כשריפה וארגזי פלסטיק סגולים בגשם הכל דָּהָה נוטף נושרים מעגלת העץ עם מלפפונים עגבניות תפוח אדמה בצל שורשים לימון בטטה קפה חסה עפר נשפך מסדקים בדפנות מלא פלאחים בעפר עשן עולים באובך השדות סביב ברוב ההר חברון אבל עזוב עזוב, אני אומר לך, בן אדם עזוב, יש שם תירס חם, כדורי פלאפל בשמן רותח מתבשלים כולם בעגלות מתכת ניידות רבועות ירוקות עם בלון גז קטן למטה וגגון עץ למעלה, שני גלגלים אחורה ואחד קדימה רץ ונשען ובאמצע סיר מותש כי טעון זיו חיים והן רבות נעות ומאחוריהן דוחפים מוכרים רזים עלוכים מְזִי חולצה משובצת חום לבן מרופטת ומכנסיים חומים עולים את העלייה.

ובכן, כשהעירו ונפנפו לקום היה זה אחרי ארבע שעות שינה מכוכבות ומהירות, שקדמו להן סיכום ארוך של משמרת קודמת וארוחה טובה ארוכה

ונעימה, אהבתי, דימוי אמא, מישהו נותן לך אוכל ושטיפת כלים ארוכה ועייפה במטבח.

ער ניצבתי ספוג לילה לא שלי, לילה עקום חלוד נתקע נשבר ונתחב אל מעי וקדימה לצחצח שיניים. אז כן, אז זה היה לילה קצר שצחצחתי בסופו, כמו כתר לראשו, את השיניים ולפני שהלכתי לאבטח את המקום שהוא תחת היריעה הרטובה חלמתי בלילה על אמא. המולת התיקים של רון סבאן עמיר פיטוסי וקובי, ארבע מיטות, מתכת קרה בהירה באמצע הרצפה והתקרה הגבוהה שהיתה פעם קטע בגג הארוך של התחנה המרכזית לאוטובוסים ערבים ישנים, צפירות, ויכוח, בעיר הערבית חברון, בלילותיה דלוקי הפלורסצנטים, אספה ופלטת אותי אל הקור. אז חלמתי בלילה עלי, על אמא שלי, עסקתי בפעילות חתרנית כל אותו לילה כמו בכל לילה גשום. לא הייתי מבוגר, לא הייתי משרת סדיר, לא הייתי איש עם, הייתי רזה, מזה לב בין הסדין לשק"ש.

כמו שני חיילים מאבטחים את המקום יצאתי בגשם לאסוף, לעמוד, ללבוש את המעיל, לבלוע ביצה, עדיין חשוך, נץ השחר פותח עין צהובה ועין תכולה עלי, תדריך, לדרוך ולנצור את הנשק, להרים את כריכת הזמן האפל ולהכניס צהוב בעיר, לבשל את השחר בבטן על טיפות, דובון ומ.ק מטרטור חלש כהתרסקות הגשמים.

היתה לנו יריעת ברזנט חאקי מתנופפת על מוטות דקים בעמדה ליד הקיר ליד פתחי החנויות. מעלינו בכתה האבן מכותל הבית. אנחנו בצומת טי. אחר כך פנינו מנקודת הצומת אל רגל הטי, בגבינו כותל האבנים שעליו רצות חנויות דלות ממוצעות מוכרות ודווקא מישירות ארגזים לפנים או קבוצות השש-בש והקפה העקשניות או רק עיניים מביטות מפירות מכוכים, קבועות, לא נפעלות מהסביבה. עדים.

עמדנו. היינו רון החבר ואני. חברים לא עד כלות הימים, רק ההרהורים שלי והוא כבר מופתע ממני. הוא רזה מאוד וגבוה, משקפיים, פני טוב גמלוני ושרירי. חצי שעה עמדנו. רק באנו. שמונה שעות יש לעוף בטי לראות בטי אולי יבואו בנות מתנחלים, באה זאת עם הכלבה הזאבית ברצועה, לאקי, והיה משהו, והלכה. תופפה וטפטפה, שלוליות שחוק, אצילית, יפתה והלכה. טיול שחר.

שבת. לא, לא שבת, אבל הכל נדמה עכשיו בזיכרון שבת הכל שקט והנה הנה זה קורה הנה הילדים באים. הילדים יוצאים, לא היהודים, היהודים יוצאים בואן הבלתי חדיר לכדורי מכות הריח אף על פי שאי אפשר לא להיות חדיר, אוספת חברון את הנפש, מרביצה בה, יושבת עליה. יהודייהוד, יהודייהוד. ירום הודו ויסוט מעט אנא כי פתע יצאו הילדים.

הם היו שניים. ללא מגן מן הטיפות החורשות באוויר, בלשונם, צוחקים, על הגב ילקוטי בית ספר. אני מביט בהם. יפנו שמאלה שלהם, ימין שלי. ילד חולם. בלילה שלי. על מי חולמות המדוזות הארוכות, בלילה, ביגון הים, במים עומדים ומדאיגים?

הילדים באו בגשם. היו לבושים דהוי. קראתי. פנו. שני חיילים בכומות אדומות של גבורת הצבא - חרטום לה, לכומתה, והיא מפלחת בגשם האדום ים אויב - שני ילדים נמוכים, קטני קומה, דהויים גוף-בגד-ילקוט. גוף-בגד-ילקוט פנים חומות שיער שחחרחר אין לו יש עיניים. אני מולו. אני קורא לו. הוא לבוש מכנסי ג'ינס כחולים דהויים וחולצת טריקו כחולה, גופו חום, לילקוט כתפיות עבות. בערך בשמונה בבוקר. בערך בן תשע. חברו וחברי מוזחים לצדרים מפני ההיסטוריה בכפות ידיים כבדות של הקורא והרואה ממרחקים.

כל הזירה היפה חברון מלאה פיג'ו, רחובותיה נשטפים פיג'ו, כיכר גרוס היא פרסומת טלוויזיה לדגמים הישנים של פיג'ו 404, 304, כחולים, דהים, לבנים, בורדרו-חציל פיג'ואים קצרים וארוכים במבט נמרז, מרימים גבה, מעגלים את העין, נוסעים עלי, נעלמים. באותו רגע אף אחד לא היה שם. לחבר רון לא אכפת. הוא נשאר לבד, בעמדה, אנטנה רזה וגבוהה, קולב למדים, גוף תלוי בארון תחת הברזנט המתנופף ליד הכותל מאבנים ומים. לא מכין בעניינים שלי.

עליך לכבד, ילקוט נמוך. קראתי לך, ילקוט נמוך. אני רוצה שתכבד אותי, ילקוט נמוך. קראתי לך כי חברך ואתה הבטתם בי ובחברי וצחקתם. קיללתם. אמרתם משהו. אני מכין פָּפְנִים, ראיתי, אמרתם לחש נגד, לחש דחייה, רחש לעג. וזה מפריע מאוד. ראיתי אותך ואמרת לי שיש לך קנים שלופים ובקבוקי תבערה ואבני אקדח וכלוקים וזממים ורשף בלילה. ואמרת לי שאם כך, אם כך, אקח אותך ואגע כך ולא ארפה, ולא אביט בריח החדיר, לסוסים הרזים אסמן מקום, אפתח את הפיג'ו העבה הגועה ואחטט לו אשים אותו הפוך אלמד את בניו סדר. זה או אני או אתה וחייבים לשים כללים. חייבים שכל מה שחייל אומר יעשו ויפחדו במדויק.

אז הוא צחק ולא כיבד, הילקוט הנמוך, וקראתי לו, והוא המשיך ללכת. קראתי לו והוא לא התייחס אלי. לא אכפת לי, מצידו, אבל אמרתי לי, אתה לבוש וטעון ואתה מפתח משמעות למלים וגם הקטן צריך לדעת לספוג בילדותו מי הם חיילים.

פתאום נפל מסך של גשם על ראשי וחצה לי את המוח. אני ממשיך להרים את הקול, לא בא לי, רצתי והיה לח מטפטופים ותפסתי לילקוט נמוך בתיק

הילקוט, העפתי אותו עם הילקוט, הוא לא הספיק לברוח וגם נבהל, גררתי אותו לעמדה עם הילקוט. מה אמרתי לילקוט? מלמלתי, עברית, כלום. סוכבתי אותו עם הגב אלי. בכף יד רזה חִפַּת חאקי וכפתור החפת משכתי את לשון הרוכסן מן הקצה השמאלי ולמעלה. הילקוט נפתח באחת. ירו עלי מבפנים. מחברת בעטיפת ניילון צהובה ירתה, מחברת בלי עטיפה ירתה, אמא הכינה שתי פרוסות עטופות במשהו. קלמר, עט. אינני זוכר. ירו בי, חיה צהובה עפה לתוך ליבי, עטה עלי, התאדטה. במחברת בעטיפת הניילון הצהובה הכל נכתב. קראתי בה אחר כך שמונה שעות. הגשם עמד ושמר עלי. שחררתי את הילד, הוא הלך. סתם ילד. השעה 2 בצהריים. הגשם מתחזק. המשמרות מתחלפות.

מרגו פארן

שני שירים

גרגר מלח שיש לי

כְּמוֹ שֹׁדָה
 אֶצֶל עוֹפוֹת
 הַיָּם
 יֵשׁ לִי
 גִּרְגֵר מֶלַח
 וּבִסְפָר אֶחָד מְצֵאתִי:
 "בְּעוֹפוֹת מַיִם
 יִמְיִים יֵשׁ
 בְּאֶזְרוֹר הַנְּחִירִים
 גְּבִישֵׁי מֶלַח"
 כִּךְ גַּם
 לְאֶלְבָּטְרוֹס
 שְׁחִי
 מֵעַל הַיָּם
 בְּלִי
 לְהִתְקַרֵּב
 אֶל הַיְבֻשָּׁה
 הַרְבֵּה זְמַנִּים
 וְאֵז הוּא
 שׁוֹתֵה
 מִמֵּי הַיָּם
 וְגַם הַכְּרִית
 בְּזִמְנֵי הַשָּׁנָה
 הַמְּתוּקָה
 נִמְצָאת
 עַל מַצְעַע
 שֵׁישׁ בּוֹ

מֶלֶח
וּכְבֹּד לֹא הִתְקַרְבְּתִי
כְּמַעֲט
אֶל
יְבִשְׁתִּי.

אדלה

גַּם הִיא רִצְתָה
לְהַעֲזֹב
וּלְהִשָּׁכַח
וְהִתְגַּלְגַּלָּה
בֵּין פֹּה לְשָׁם
וְחָנְתָה
בְּבֵיתָהּ הַסְּגוּר
וּמְדֵי פַעַם הִגִּיחָה
כְּדֵי לְקַבֵּל
קֶצֶת אֶכֶל מִבָּשָׂל
וְתַכּוֹף אַחֲרֵי-כֵן
מִכָּה
שְׂאֵחֲרִיָּה יֵשׁ
שֹׁבֵל שֶׁל
רוּחַ וְעֵשֶׂן
אֲבָל הִיא
הִיטָה זוּנָה
הֵם לְקַחוּ
אוֹתָהּ לְהִיּוֹת
שָׁם
יִלְדֶה-זוּנָה.

השרפרף

כך הציג את עצמו עובדיה:

בשיקגו קראו לי אוֹ-בְּאֵדִי־יָהּ. לא עשיתי כלום ומזה הסתבכתי. אחרי שהסתבכתי הייתי צייר. בחלון הגדול ראיתי מנופים. ציירתי רק מנופים. לא מכרתי אפילו ציור אחד. אחר-כך נעשיתי מתאגרף מקצועי ואז, אחרי קרב אומלל נגד פרנצ'סקו גומרסקי, יהודי שרירי ומעצבן מנאפולי שגמר את עמוד השרדה שלי הושיבו אותי בכיסא גלגלים. נחשבתי בלתי כשיר לכל עבודה, פרט לציור. לא ציירתי. הליטאית הזקנה, אמי, כלומר, סוזן-גולדה מִנְגוֹלְד, ארזה אותי ועשתה לי aliya מכל המקומות דווקא לנהריה שבה גרנו, הליטאית האשמאית ואני, בבית קטן שעמד באמצע שדה-קוצים, קרוב לים. הבית היה מורם על בלוקים להגנה מפני צפעים. אחד מהם - רק אחד היה דרוש - הקיש סופסוף את מנגולד. בעשר הדקות של גסיסתה התייסרה במרוכז על כל הייסורים שהביאה עלי. אז יכולתי למכור את החורבה ולעבור עם אשת השכן שלי, גייגר, שעכשיו היתה שלי, ג'ואן שמה, בשבילי - אן, להתגורר בדיוק מול הבניין שהיום הוא בית-ציוני אמריקה בתל-אביב. זהו.

בשנת 1953 הייתי בן 39, בעל הון קטן, רזה, אתלטי ומאושר יחסית. בלוויה של אמי, סוזן מנגולד, צערתני בנעלי ספורט אדומות. אן לבשה חולצה צהובה וג'ינס, השיער שלה היה פזור והיא חיכתה לי בקונוורטיבל. גייגר, בעלה, ושלושת הבנים הניחו פרחים על קברה של סוזן והתנשקו ברעש עם כל המשפחה, מלבדי.

אן ואני נראינו מה שהיינו; לא שייכים ולא מוכי אסון. עוררנו שאט נפש כללי. לא ברור אם בגלל שכך נחשף הטריק הקטן שלי בענין הכיסא, או אולי גם חשבו שארגנתי את הצפע בעצמי. ייתכן שהנעליים האדומות שכרו אותם ובגללן עלתה הבעה אחידה כזו של בוז גלוי על פניה של משפחה שלמה ממוצא רוסי-אמריקאי. דודה אחת זרקה לי, עם אחד כמוך לא מקימים מדינה, חשבנו שאתה נכה אמיתי.

מצפוני לא העיק עלי. סוזן מעולם לא חשדה. סוזן חפצה להחזיק בי, לשמור עלי, לעצמה. כיסא הגלגלים היה אידיאלי, בשבילה. היא גילגלה אותי בחוצות נהריה, האכילה אותי וכיבסה בשבילי. אני אף פעם לא אהבתי לעבוד. היה לנו

דיל מושלם. היא קיבלה כל מה שרצתה: לא הייתי צייר ולא הייתי מתאגרף, והיא משלה בי. סוזן ישנה מצוין ואן ערכה זמן רב את ביקורי החסד לשכן הנכה והבודד. איש לא חשד בנו, וגייגר היה בטוח שמצא את הפטנט המושלם לשמור על אשתו. הוא תמיד ידע איפה היא.

בבוקר ה-12 במרץ בשנת 1936 ישב אוסקר שְלֶמֶר אמן הבאוהאוס, ובמשך זמן מה גם רוחו של המוסד, על כיסא חדיש מתוכנן היטב, אפילו נוח, ובהה אל דגם גיאומטרי מתעתע בפיסת טקסטיל מקופלת כמעטפה, 'מגוהצת לנצח' כמו שאמרה תות אשתו, תחת לוח הזכוכית עליו היתה פתוחה מחברתו בדף חדש. הקלסיציזם, כתב אוסקר שלמר, נופל כמו פרי בשל מעץ הבארוק ומן הגותיקה ומרגיש כנשימה שקטה, כאותה מנוחה שלווה, שבאה בתום הקרייזש של מחלה. הוא חשב על תות אשתו. הוא היה חולה. מחשבותיו היו בהירות ודגם הטקסטיל, עליו הביט, היה מרהיב. כל צבע היה בו חוץ מן הצבע הירוק. אלזה תכננה אותו. מוזר, חשב, לאהוב כך את תות ואת אלזה ולהיות רחוק משתיהן מרחק אינסופי. אלזה היתה אלזה ותות היתה תות. אף פעם לא אלזי ותותי.

ב-4 בספטמבר שנת 1910, בברלין, ב-10:00 בבוקר ישב אוסקר שלמר בזהירות על שרפרף עץ רוסי נמוך בעל שלוש רגליים שאחת מהן קצרה מרעותיה, בן מאה שנה או שנה, אי אפשר היה לדעת, אולי רק אתמול נחטב וגולף, למעשה נחצב, ממש, כמעט כולו, מבול עץ אחד. זה היה חפץ מגושם ובעיקר גס. למען האמת, הוא היה מכוער בתכלית.

כל רואיו היללו אותו: המיסטיקה בעצמה פורצת מתוך הצורה הטוטלית, אמרו; אלף מכות בעץ, ומן האדמה עצמה נוצרים השמים! ראו בו מודל, גילום של תושיה, זיהו בו את הפונקציונלי, את המרחב. קינאו דרכו באחדותה של הנפש. גם את קרבתו הראויה לרצפה שיבחו והיללו, ובאותו האופן קבעו כי גובהו המדויק מעל פני הקרקע הוא זהה לגילום של החיבור למולדת. עוד המשיכו והמשיכו, ולבסוף קבעו פה אחד כי השרפרף הרוסי מגלם את האינסוף.

אז נשמעה המלה 'מולדת' אחרת. אז גם יכלו לעבור בקלות כזו מן המולדת לאינסוף. איש לא העלה בדמיונו את תווי פניו הרעים וסרי ההבעה של איוואן פוגאצ'וב, יוצרו של השרפרף, האיכר שאוזלת ידו להשיב אליו את האשה שברחה מביתו בעיצומה של סופת שלגים הפכה אותו סתום לתמיד. ידו עם המפסלת ומעליה ידו השנייה האוחזת בפטיש עלו וירדו במקצב אחיד, כבד ורווי, שהרתיע וריתק לרבעם את עשרת הכלבים סביבו. הם לא עפעפו כנגד שבבי העץ הנוחתים עליהם.

מיומנותו של איוואן היתה עיוורת וסתומה מזו של כל פועל עתידי מעל לפס הייצור שלו, גם אומללה ממנה; העולם היה העולם, האיכרים - איכרים, והפועלים היו הפועלים. האשה ברחה. לא היה לו עם מי להתאחד. כדירותו היתה אילמת כמו שהיתה מוחלטת. השרפרף יצא תחת ידיו תוך שעתים. בסיום חרט לב עקום על אחת מרגליו העבות, זו שהיתה קצרה מעט מאחיותיה, והשליכו לעבר הבבושקה, אמו הזקנה, שרכצה אף היא בין הכלבים.

הבבושקה ידעה לספור לא רע. היא פנתה לאיוואן ואמרה לו 'זהו שרפרף שבע מאות המכות'. המספר הנכון היה אחר; לפחות אלף מכות היכה איוואן. ובכל אופן זו היתה עבודה פשוטה, גסה, וכל מהלכיה משוללי הדמיון ניתנים היו לכיול מדויק. אלף מכות בעץ. משהו כזה.

טפו, בבושקה ירקה חומר לעיסה שזהותו מפוקפקת מעט ולאחר שבחנה את השרפרף המכוער העירה: עוד אף אחד לא האשים יהודי בעבודת כפיים הגונה. בבושקה שברה ביצה על קרש, זרתה עליה מעט פיגמנט אדום, ערבבה בזרת עבה ותחבה את אצבעה בתוך חריץ הלב, מוכילה אותה לאט בתוך ליחת העץ שספגה את הצבע מיד. זה היה פיגמנט אדום אמיתי. בבושקה ידעה לערבב פיגמנט בביצה וביכרה את המתכון הזה על פני האדום הרווח, סֶלֶק בשתן פרה. שמה היה גולדה פוגאצ'וב ולכתה, אחותו של איוואן, סוזן-גולדה-פוגאץ', בעתיד - מנגולד, קצבה בבושקה גורל שונה בתכלית מאשר לבנה; אמריקאי, עירוני, בשיקגו. איוואן שכל חייו ומעשיו חרון חסר כיוון וטעם נקבר. מעט המיטלטלין וביניהם שרפרפו של איוואן נמכרו בפרוטות לסוחר נודד, ובבושקה ובתה היגרו לאמריקה.

את השם 'גולדה' שמרו לדוקומנטים בלבד. מפוגאצ'וב שמטו סופסוף את הסיומת 'צ'וב' וכך נגאלה סוזן מאותה תדמית פראית, קוזאקית, שדבקה בה בשל פוגאצ'וב האחר, ההיסטורי, האמיתי, יְמִילְיָן מאוראל, מנהיגו של מרד האיכרים הגדול, שכשל אמנם כישלון חרוץ אך אותה בכל דרך אפשרית אל עבר המהפכה הממשמשת ובאה.

עוד בליטא, בין הכלבים, וביתר שאת בשיקגו, התנגדה גולדה האם בכל כוחה לסיומת 'צ'וב'. סוזן הוכרחה לטופף על רצפת פרקט עוד לפני שלמדה אנגלית. ציור ואגרוף, לעומת זאת, אסרה הבבושקה באיסור ה'צ'וב', ואולי בגלל איוואן. על כל פנים, סוזן, אמו של עובדיה, זכרה ושמרה את מצוותה: לא ציור ולא איגרוף, הורתה לבנה.

על כן פנה עובדיה, חברי, תחילה אל הציור ואז אל האיגרוף, ואף נכשל בשניהם כדין הגורל.

אבל הרווח הגורלי שבין פוגאצ'וב היהודי הליטאי לבין פוגאצ'וב הקוזאק המשחרר מאוראל, וכן כל הפרטים האחרים התוחמים קו ברור כל כך בין אנשי ה'קולטורה' לאנשי ה'יִרְדוּרָה', כל אלה נעלמו כליל מידיעתם של אוסקר ובאי ביתו, בברלין. הללו העריצו את השרפרף הרוסי שנתגלגל לידיהם והיללו אותו פעם אחר פעם ללא לאות. במיוחד הלב האדום, זה שהיה תקוע כחור סתמי ברגל הקצרה והעבה של השרפרף, הוא זכה לקילוסים נפרדים. ואיזה קילוסים: ...O', Simplicité du coeur, Coeur pur, profond, Le pulpe d'un fruit

כולם ידעו צרפתית פתאם. מי יכול היה לעמוד בכך, בהתפעלות מאותו עיטור מעוקם שרק גרמנים עירוניים תאבי קלאסיקה, או צרפתים עירוניים תאבי קלאסיקה יכולים להגיר את נשמתם עליו. זה היה טקס, טקס הכניסה לחדר העבודה בברלין.

הטקס צריך היה להתקיים בסמוך לדלת הכניסה, במבוא הדירה, בדיוק מעל לשרפרפו של איוואן, דודו האיום ונורא, מבריך הנשים, של עובדיה. השרפרף הועמד כנגד הקיר כדי שיספוג את האור הרך הנופל מן החלון הצר והארוך הנפתח אל חצר הבית האחורי. כלומר, היה צורך להציג את המסתורין שבו. השרפרף עמד תמיד ליד החלון הצר הזה, שתאורתו קבועה כמעט במשך היום כולו ושגם חילופי העונות כמעט לא השפיעו עליה. ועד שנמצא המקום להעמיד בו את החפץ המיוחד הזה! שלמר רב עם תות, ושלמר רב עם אלזה, ולבסוף, בעמל אינקן שהחריב כמעט את האיזונים הדקים בין שלמר ונשותיו, הוכרע העניין.

מעתה, בטקס שנערך מעל לשרפרף האפלולי התקדשו דרך קבע כל הנכנסים בברית המודרניות הקלאסית.

אור גנוז ומעוכב; כמו בכל טקס משהו קלוש עמד באוויר. בעיקרו של דבר הרי כל אחד מבין במה אמורים הדברים: המודרניות, כמו כל אמונה אחרת, פרצה מתוך געגוע, מתוך געגוע, געגוע בלתי נשלט אל משהו, אל הבלתי נשלט. לא, אינני יודע.

אבל אני יודע בבירור כי איוואן פוגאצ'וב היה נערך כליל חוש דמיון. הוא גם היה מסֵבֵן ידוע; יהודי ליטאי בעל שתי ידיים שמאליות, שלומיאל גמור שאשתו קירננה אותו ואף חיסלה אותו כליל. אולי מסיבות אלה התחבב כל־כך שרפרפו על שלמר? לא, אינני יודע. לעזאזל, מה היה בעצם סוד קסמו של הרהיט הפשוט הזה?

הכל היה ונשאר חידתי: איך לאחר שיקול דעת גדול, זהיר, הוצב שרפרפו

של איוואן כנגד הקיר, אל מול החלון הצר המשקיף אל חצר הבית האחורי כדי שיפול עליו האור הרך שחדר מריבוע השמים חסר הצבע מעל לארובה הבנויה של החצר האחורית. בין הקירות הגבוהים אבד לאור החיזור הכושר לציין שעה או עונה. מוחלט, שאוב מכל הזמנים, כך זימן שלמר את האור אל תוך המבוא הקטן בסטודיו הברלינאי: מעין דוק לח, עמום ומהבהב, עמד סביב כל אחת משלוש רגליו העבות של הרהיט הפרימיטיבי.

תשומת ליבו של אוסקר שלמר הוענקה כמעט תמיד לצללים לכדם. הוא חיבב אותם יותר מאשר את החפצים שהטילו אותם. דבר זה הוברר מעל לכל ספק כאשר יום אחד, לאחר שהשתהינו כבר למעלה ממחצית השעה מעל לשרפרף הרוסי מונים בפעם המי יודע כמה את כל סגולות עוצמתו הראשונית, הקמאית, שלה אוסקר תמונה מחוצפת מערמת הניירות שעל מכתבתו והצביע לפני על שלולית צל דלוחה מתחת לשמלותיה המופשלות של איכרה כורעת, משתינה בשדה, רק כפות רגליה היחפות, הכעורות להביך, וזרזיף השתן שלה מוארים מעט. זה היה תחריט לא מאוד נודע מאת רמברנדט, צייר שאוסקאר אף פעם לא התעניין בו במיוחד. לשם הוא הביט - רמברנדט - אמר לי אוסקר בקול היותר מכונס שלו. וזה הענין עצמו, הוסיף. הוא הניח את אצבעו במרכזו של הכתם העכור, תחת שמלותיה של האיכרה.

הסתכלתי אפוא גם אני על האיכרה של רמברנדט. היא דמתה להפליא לשרפרף של איוואן, זה שעשה כמו ידיו דודו הליטאי האיום והמסכן של עובדיה, חברי ההולל משיקגו ושהיה רכושו החוקי של אוסקר שלמר בברלין.

עמדתי על יד שלמר והנהנתי בראשי; אהה השרפרף, אהה האיכרה...

אך לא איוואן, לא השרפרף וגם לא האיכרה של רמברנדט היו חשובים. לשלמר היו חשובים הצללים, הצללים שתוכננו בקפידה, ריב שפער תהומות של השקפות בינו לבין כל אחת מנשותיו. היו אלה הצללים שראה, ואלה שחשב ותיכנן בכל מה שהביט בו, אלה שצייר, אלה שתכנן עבור הבמה, ומאוחר יותר עבור הבניינים, עבור הערים, וכן, גם עבור השרפרף של איוואן.

שלמר אהב רק את מה שניתן היה להשיג באופן מלאכותי ושיטתי. הוא אהב את הצללים שלו בתבניות מדורגות כבמסדר דתי או צבאי; אַכְלוֹן אחד, אַכְלוֹן שניים, אַכְלוֹן שלוש, היה לאוסקר מושג ברור על היחס הראוי אל הטבע. "הטבע?" נהג לומר לי, "נאמנות לטבע זה לא מספיק!"

הטקס הקטן שערך שלמר לתלמידיו ולמעריציו התרחש תמיד בעומקו הצר והדחוק של מבוא הדירה נעדרת הקישוטים שבברלין. אני חושב עתה מחדש על הקפדנות בה שקל את המקום המדויק בו יוצב שרפרפו של איוואן כך שהאור

הנופל מן החלון האחורי על חמוקיו המחוספסים יעניק להם את הלחות הזוהרת הזו וייראה כאילו בקע מתוכם.

אלזה ותות עברו את הטקס הזה, בסופו של התהליך, מריבות אידיאולוגיות אינספור, בהצלחה מסחררת. גם אני עברתי אותו, אם כי רק בהצלחה יחסית, גנובה, עלי להודות. לא תפשתי אז לאשורו את עניין הצללים. גמגום ירד עלי באותו יום, גם כעס, אולי אפילו מרירות מסוימת; ככל שהיה השרפרף הזה אטום, אילם במהותו, קהה וגס כיוצרו, כך אמורים היינו, אנחנו, עמיתיו של שְׁלֵמֶר, לנווט עצמנו בדקדקנות מהוקצעת, ברישום ברור, אל עבר הבהירים שברקיעים, אל עבר המתאר הזורם, הנקי של צורות פשוטות, נחרצות, אידיאליות וטוטליות, חפות מקישוטים, חדשות מכל שנראה עד כה וישנות נושנות בה במידה, אלה שיתוו את הריהוט, את הבתים, את הרחובות, את הערים, ואת כל ציורי הנפש של העתיד.

גם בפלשתינה. אהה, גם בפלשתינה.

היה עלי להפיק את הנאום הזה. לא רציתי להפיק אותו. בכלל, לקנות את עולמי בעגה המבוקשת - לא רציתי. גם לשלוף את תרשימי מול החלון, מעל לשרפרף, לא רציתי. 'מבחן השרפרף' קראנו אז לכל התרחיש הזה.

בגיל עשרים ושתיים כבר היתה לשלמר הסמכות המלאה שלו. חשתי בה, אך סירבתי להודות בה בפה מלא. התמרדתי. הייתי בן תשע-עשרה.

מכאן השרפרף, מכאן האיכרה האפלה של רמברנדט. בקצרה, מצאתי מסלול חליפי לאותו טקס חניכה; אוננתי באורח תיאטרלי מעל לשרפרף. אימצתי את פני בהעוויות מיותרות וגלגלתי את עיני מעבר לכל צורך, ומרחתי בנוסף, מחיתי וניגבתי את מה שנפלט ממני כביכול על אדן החלון, הווילון, דש הבגד, ועל השרפרף עצמו. ידוע כי אמנים מוקירים חוצפה פשוטה באותה יראת קודש תפלה שבה הם סוגדים לרצינות מופרזת, כך שצלחתי את טקס החניכה למרות שזילזלתי כה בגלוי ברליגיוזיות של שלמר, של החבורה כולה, ובחפץ העלוב הזה, השרפרף, שכל ברלין דיברה בו.

זה היה המצב בשנת 1910 בברלין, ארבע שנים לפני שנולד עובדיה בשיקגו, וארבע שנים לפני מלחמת העולם הראשונה.

אוסקר ישב על השרפרף הרוסי שלו מחזיק את מחברתו על ברכיו וכתב את החלום שחלם בין השלשה והארבעה בספטמבר:

"אני הולך לאורכו של יוֹאֲכִים-שְׁטְאָלֶר-שְׁטְרַאָסֶה המואר היטב, באמצע הרחוב, צורח מבלי דעת - אני מחפש חבר שאיתו אוכל לדבר ושאותו אוכל לאהוב. עוברים ושבים על שתי גדות הרחוב מגיבים בחיוכים ספוגי לעג. הד

מלותי מתרומם מעל לבתים, מהדהד מרחוב לרחוב.

פתגם רוסי אומר: היש בנמצא, רחוק, הרחק ככל שיהיה, אדם?
אינני יודע מדוע בתום רישום החלום שלו נזכר שלִמֶר מכל הדברים שבעולם
דווקא בפתגם רוסי.

ב-1914 הייתי בן 23. גויסתי לחיל הרגלים. הכרתי צרפתייה נחמדה ונפצעתי
מיד. זה היה צפוי. עם כל אותן גיחות מסוכנות. איבדתי יד, רגל ועין, וגם את
הצרפתייה שלי. ב-1920 בגיל 29 כבר גרתי בחיפה, לבדי, מסולק מכל המקומות
ומכל הזמנים, בטל ומבוטל. את עובדיה פגשתי באקראי ב-1953 בתל-אביב.
הוא היה בן 39 ואני אז בן 62. הוא נעל נעלי ספורט אדומות. היו לו עיניים
פיקחיות קטנטנות, חומות, שיניים מרווחות, ואפו היה מעוך ומוטה שמאלה,
זכר לאותו קרב מכריע עם גומרסקי. עובדיה דחף אותי בין שני שולחנות בבית
קפה והתנצל כג'נטלמן מושלם. ללא ספק היה לו יחס עדין ומיוחד במינו לנכים.
חיבבתי אותו מיד. התחברנו. לא היה לנו דבר אחד משותף ועל כן הדבק בינינו
היה דבק טוב. יום אחד צנח עובדיה במגרש הגולף בקיסריה ולא קם יותר.
שלִמֶר התפגר עשורים קודם, ב-1943. הוא לא עמד יפה בלחצים. מהפכה ושתי
מלחמות עולם היו קצת יותר מדי עבור מי שעוד ב-1935 גירש לעד את הצבע
הירוק מן הפלטה שלו בעודו מתקדש לאפרוֹרִי כְבוֹץ אשר מתחת לשמלותיה
של איכרה משתינה, וכל ליבו, בה במידה, מכוון אל חקר חוקיהן הנצחיים של
צורות ברורות, מושלמות.

לאחר מותו שלחה לי תות את השרפרף הרוסי למזכרת. "כי אוננת עליו",
היא כתבה לי, "ולא אשכח זאת לעולמי עולמים. באהבה, לזכר ימים גדולים,
תות." בשולי מכתבה העתיקה תות את השורות המסיימות משירו של הַלְדֶרְלִין
'לזִכֶר':

..אֵךְ מִן הַיָּם
הַזְכֵּרוֹן בָּא וְלֵים הוּא שָׁב,
וְהָאֵהָבָה מְקַבֵּעַת אֶת הַמִּבְטֵי אֵיתָן,
אֵךְ אֶת הָעוֹמֵד וְקִים מְכוֹנֵן הַמְשׁוֹרֵר.

מה שראיתי בכניסתי לדירתו של עובדיה היה שרפרף עץ כהה בעל לב אדום,
עקום, חרות על אחת מרגליו העבות, זהה לשרפרף שלי.

ספטמבר 2002 - יולי 2007

ורד ריבקין

ששה שירים

בטיול אטי

יהיה שיטוטי ערבה:
 לא יפירני עוד
 זה אשר בזעה רכשתי
 את אהבתי. תהא
 לשוני הרחוקה מלשונו
 האבוד עצמו.
 יהא האבוד עדות:
 פדיתי מלבי את רגש הקרבה;
 את מקרבי שתלתי עמק
 מכדי לצמח.

שנותי המקדמות:
 אני מדלגת על הסף,
 גם על התהום אליה הוא מוביל.
 השעה מאחרת ויש להתאמץ לישן;
 האבוד אוהז בידי ובטיול אטי
 משכיח את היות הכל
 הכל בדיה.

צעדים

שקטים ותקיפים הצעדים
 אל ילדוטי; הנחפז מכלם
 הוא הצעד המקנה.
 הבקר שכיר-יום מצחצח
 גם את הפשוטות שבתוגות:

גבו מִבְּקֶשׁ שֶׁיִּדְבְּרוּ אֵלָיו בְּשׁוֹט.
הִבְקֵר כֶּסֶה עֵינַי עוֹרוֹן.
לֹא יִדְעֵתִי לְאֵן לְצֹאת, כָּל הַמְקוֹמוֹת מְכָרִים.
כִּשְׁהוּא בּוֹרַח אֲנִי נִרְדַּמְת לְשׁוֹא.

קרוב

בְּיָמִים עוֹרֵי נוֹכַר בְּמִשְׁכָּנֵנו;
הַלִּילוֹת מוֹצִיאִים אוֹתוֹ אֶל הַמְּגָע
כְּמוֹ בַחֲמָה
הוּא יְכַל רַק עֵת מְכֻסָּה עֲלָיו הַגָּג.
וְאֶלְמֵלֵא הַגּוֹף מוֹחֵשׁ וְאֶלְמֵלֵא
הָאִישׁוֹן מִתַּחַת לְעַפְעַף הַיּוֹרֵד
לְגוֹנֵן עֲלָיו, הֵייתִי שְׂמַחָה.

בְּרִדְתָּם עָלַי
הַגָּג וְכָרִית הָעוֹר,
מְתָרוֹת יָדֵי (מְצַדֵּי שִׁישׁ־אֶלוֹ
מָה אֲנִי מְגוֹיְמָה). דְּבַרְתִּי
אֶל עוֹרֵי וְהִבְטַחְתִּי שֶׁהָעוֹלָם
קָרוֹב מְאֹד אֵלַינִי, כִּכְחָד־
מְזַדְּדָה עִם אַחוֹתָהּ

מישהו הקפיד

הָהָרִים מִתְפַּלְלִים אֶל הַבוֹרוֹת
שֶׁיִּהְיֶה עִמָּקָם אֵת הָהָר לְאֶפֶק
הָהָר. הַגְּבֵה מִתּוֹכָהּ עִם הַטְּבִיעָה:
הֵם לֹא רוֹצִים בִּי, בְּלִתִּי־מִתְאַיְמָה.
בֵּין הוֹרֵי הַמִּתְיַתְמִים וְנִעְלֵי הַקְּלוֹת
מִדֵּי פְרוֹשׁ מִישׁוֹר מְמַתִּין, מְחַשָּׁב.
אֶפְשָׁר לְהַרְגֵעַ לְגוֹן מְלֹאכְתּוֹ
שֶׁל מִי שֶׁהֵמִית; מִי־שֶׁהוּ הַקָּפִיד
לְהַפְשִׁיט אֵת מְכַנְסָיו.

גדול כבית

הַמְסֹתֵרִין גְּדוֹל כְּבֵית
 וְקָטָן כְּמוֹתוֹ. וְאִם בְּרַחֲמֵי
 לְבֵית הַבִּינָה, דַּע כִּי בְּרַחֲמֵי;
 דַּע כִּי כְּלֵה חֲלוֹנוֹת וְשֹׁנְאָה.
 הֲרָקִיעַ מְכַשֵּׁר לְהִגֵּן עַל נְתִיבָיו
 וּמִתְפַּתָּה לְהִתְעַנֵּג עַל בְּדִידוֹתָיו
 עַד כִּי נִשְׁכָּחִים הָעֲנָנִים.

הַאֲכַפֵּת מִתְפֹּרֵר וּמֵאֲחֹרֵי הַיּוֹלֵן
 נִחְמוֹת כְּנִמְלִים

גשם ממש

לְאַסֵּף מַחְוֹת קֶרֶבָה
 כְּלִגְרֵף מְטַבְּעוֹת מְשֻׁלָּחֵן.
 בְּצִלְצוּלָן אֵין סְכוּם
 רַק הַפְּזוֹן הַמוֹחֵק אֶת הַיּוֹם
 מִהַזְמַן.

לְשׁוֹנֵי הַמִּיגַעַת מְשַׁנֵּי הַפֶּה
 וְהַרְצוֹן הַמְאָמֵן בְּמִלְאֲכָתוֹ;
 הַתְּקַצֵּר כָּל מַה שְׁבִקְשָׁתִי לְהֵאָרֵךְ
 וְהַתְּאָבֵךְ הַזְכָּרוֹן כְּצֵל.

בְּדִידוֹתַי לֹא מְרוּחַ נִנְשָׁפֶת
 אֶלָּא מְגִשֵּׁם מִמֶּשׁ:
 יֵשׁ אָדָם שֶׁמְכֶסֶה רֹאשׁוֹ מִפְּנֵי
 וַיֵּשׁ אָדָם שֶׁמִּתְפַּלֵּל לְבוֹאֵי.

אין דבר כזה אדונית

להיות במרכז העולם: נתן זך ומאיר ויזלטיר מול דליה רביקוביץ

"אדם אף פעם איננו אדם.
על כורחו, הוא תמיד,
במהותו, או ארון או עבר"
(קנ"ב, "הרצאות על הפנומנולוגיה של הרוח")

הדיון על הנוף ה"מקומי" בשירה עדיין איננו מעניין, משום שהוא מציב את ה"מקומי" רק מול ה"אוניברסלי".¹ קל לנו, כמובן, עם יהודה עמיחי, ובימין-משה שלו אי אפשר לטעות, גם לא בתל אביב של משה דור, או של מאיר ויזלטיר, אבל הדיון על הנופים, ובעיקר הסימפטום של העמדת נוף "מקומי" מול נוף "אוניברסלי" מסגירים עניין אחד שעדיין לא נדון, לכטח לא בתחומי הדיון על השירה העברית: איפה המקום של השירה הזאת? מהו 'כאן' בשירה העברית החדשה? האם ה'כאן' הזה בהיר לקורא ולכותב? לפיכך חשוב לראות את התפקיד שיש ל"חוץ-לארץ" בשירה העברית החדשה, אף שכרגע אני מוותר על דיון במוטיב "הנסיעה לחוץ-לארץ", משום שבמצב הידע התיאורטי של ספרות-עברית יהפוך ה"מוטיב" הזה לדיון בפסיכולוגיה קיבוצית מגושמת ("כולנו רצינו לנסוע לחו"ל")². אסתפק, אם כן, רק במוטיב הנוף הזר בשירה העברית.

נתן זך והנוף הזר

אבידן לא רצה לכתוב על תל אביב הקטנה, בה גדל ופעל, לא רצה להתלהב מילידיותו. העניין הזה דורש פירוט רב יותר (שיבוא במסה הבאה, על השירה ו"השיח של הארון"). מכל מקום, לצורך הרחקת הדימוי, או קירוב הקורא אל מקום השיר, במערב, עשה אבידן שימוש בדימויים קולנועיים. הקולנוע מילא אצל אבידן תפקיד כפול: דימויים ישירים מ'שם' (כלומר דימויים של התרחשויות כמו-קולנועיות, גבריות מאוד), ובה-בעת גם דימויים של צריכת קולנוע 'כאן', בארץ, כלומר רחוק למדי מ'שם', בעיקר מתוך בעיטה ב'קולטורה', בהקשר הלשוני בו פעל המשורר.

שונה הנוכחות הזאת בדמיונו הקולנועי המובהק של נתן זך. ב"שירים שונים" מתגלים דימויי מרחק, דימויי נופים, שאינם "מכאן", ואף כי זך לא נולד כאן, אף כי היגר לכאן, אף כי עשה דרך ארוכה לכאן, הנה אין ספק שמוצאם של הדימויים הללו - בקולנוע. בשיר "איך חלפו הימים" הוא אומר:

אֲנִי שׁוֹמֵעַ כְּכֹר אֶת הַפְּרָשִׁים דוֹהְרִים
בְּפִרְרִיה. אֲמִי! אֲמִי! צֶעֶק הַנְּעֵר, אֲנִי רֹאֶה כְּכֹר אֶת
פְּרִסוֹת סוֹסִיָּהִם. ("שירים שונים", עמ' 25)

בנוסף לרמיזה ל"שר היער" מאת גתה, ומעבר להחלפת האם ב"אב המקורי",³ ראוי לשים לב כיצד הופכים סוס בודד ואב, שילד חולה בזרועותיו (אצל גתה), לילד הקורא לאמו מפחד שורה של סוסים, לא ביער, כי אם ב"פרריה". שימו-נא לב לסדר הקולנועי של המטונימיה, מנקודות הראות של הילד הצופה ב"סרט": תחילה פרשים, אחר כך פרסות, נקודת ראות הבאה מ"למטה". וכאילו רישומו של אותו סרט קולנוע נחרת בתודעה של המשורר, חוזרים הפרשים גם בשיר אחר:

כְּשֶׁהַפְּרָשִׁים הֶאֱחָרוּנִים יַעֲלְמוּ בְּאֶפֶק
וְאֶפְלוּ הָאֵבֶק שֶׁל סוֹסִיָּהֶם לֹא יִתְמַר עוֹד
אֲדַע בְּבִרוֹר שֶׁהַגִּיעָה הַשְּׂעָה לְנַעַל אֶת הַשְּׂעָר (עמ' 105)

ומאוחר יותר, בתוך המחזור "השיר על הזמיר", שוב דוהרים "אותם" פרשים:

הָאִוִּיר נַעֲשֶׂה קְרִיר. הַפְּרָשִׁים הֶרְחִיקוּ לְכַת. בְּעֵינַיִם עֲצוּמוֹת
יְכַלֵּת לְרֹאוֹת חֶלֶק נֶפֶר מְאָרֶץ נַחֲלַתְךָ... (עמ' 114)

לא ברור לי איזה סרט קולנוע ראה זך, שכה חזק היה רישומו, אבל לא בזה העניין, אלא בחשיבות שיש לפאתוס בשיר, בהיותו קשור למקום, שאין לו מסומן "בנוף שלנו" ובכל זאת הוא נבנה כנוף 'ריאלי' (של הקורא והכותב). בעזרת בחירה של דימויים, מצביע זך לעבר קושי של ממש: הפאתוס של הקיום, געגוע אל האם, סיטואציות של זרות, בדידות וסוף - כל אלה נזקקים לנופים רחוקים. עד כמה נשענת הבחירה הזאת על מראות-אמת או על סרטי קולנוע? אין לכך כל חשיבות בבואנו לקרוא את היופי בשירים הללו. די לנו אם נאמר שהממד הטראגי בשיריו של זך, בראשית דרכו, נזקק להרחקה.

פְּרִינְדָה הִיא דְּבַר קָשָׁה. הוּא חִיל בְּאוֹסְטְרָלְיָה וְהִיא
אָחוֹת הַמְּשֻׁרְתֵת בֵּינוֹ. זוּ הַפְּעַם הָרִאשׁוֹנָה שֶׁנִּפְרְדוּ
[...]

הַיָּם הַמְּלוּחַ נִשָּׂא עִמּוֹ לֹא רַק אֶת הָאֲנִיּוֹת אֶלָּא גַם אֶת
הַמְּרַחֵק הַבְּלִתֵי-נֶרוֹשׁ בֵּין שְׁנֵי אַנְשִׁים בְּדֶרֶךְ אֶל הָאֶהָבָה... (עמ' 45)

העולם רחב, אבל יש לו מרכז: המקום שממנו מדבר המשורר, המסמן את הגבולות. הנה, כאשר מגיע זך לתיאור הפרידה, הוא מתחיל דימוי ארוך של ים, מראה קולנועי של ים (כמטאפורה לפרידה):

וְכֵן הַפְּרִידָה מִתְבַּצֵּעַת. הַיָּם מִתְקָרֵב, מְקִיף וּמְזַרְזֵ: הַגִּיעָה
הַשְּׁעָה. אִם אֵין נַעֲנִים לוֹ הוּא מִתְקַצֵּף, הַגָּאוֹת
נִכְנָסֶת לַפְּעֵלָה, מִתְפַּשֵּׁטֶת עַל פְּנֵי כָּל אֲדַמַּת הַחֹל הַפְּרוּרֵי
שֶׁל הָאֶהָבָה. אַחֲרֶיהָ יוֹרְדִים הַשְּׁפָל וְהַלִּילָה עַל הָרְצִיפִים.

הבה נאמר בקצרה, הממשי של זך מצוי בפרידה. שוב ושוב הוא חוזר לפרידה של גבר מאשה, שוב ושוב נרמזת הליכתה של אשה. ואולם, בשיר "אלדוראדו", הפותח את המחזור "שלושה שירים מן האנציקלופדיה" (בספרו הבא), זך כבר אירוני:

פְּמָה קָסֶם בְּשֵׁם עֲצָמוֹ: פְּמַעַט נִתֵן
לְרֵאוֹת מְשׁוֹרֵר רְכוּב עַל סוּסוֹ. אֶלְדוֹרָדוֹ -
וְעוֹד בְּסִפְרֵדִית... ("כל החלב והרבש", עמ' 44)

מה פירוש אירוני בהקשר הזה? ובכן, הוא מביט על דימוי הסוסים ה"נמוך" (הקולנועי), מגובה השירה, זו האירוניה האדנותית שזך, אחרי "שירים שונים", מסגל לעצמו לפעמים. אבל זה איננו העיקר. המקומות היחידים שבהם מודה זך בתלותו במקור קודם לדימויים שלו - לא קולנוע, הלילה, אלא "אנציקלופדיה" - הם המקומות המוקדשים לתיאורים של עולם אקזוטי, רחוק. איך רחוק? רחוק מהמרכז? מה פירוש? רחוק מהמערב. איים נידחים וצבעוניים, ופרשים דוברי ספרדית וגיבונים, ורשמי תכנית רדיו של הבייבי-סי (אקזוטיקה בתיווך רדיו אירופי). התרבות אצל זך ממלאת תפקיד משמעותי.

אז איפה העולם?

הממד הקומי יכול להסתפק במקום הזה, ישראל. לשם כך, נשוב לרגע אל ההכרזה המפורסמת של זך:

אֲנִי אֶזְרַח הָעוֹלָם,
אִם לֹא הֵייתִי בְּכָל מְקוֹם
אֵין זֹאת אֲשַׁמְתִּי. ("שירים שונים" עמ' 88)

יכול להיות שההכרזה הזאת מבטאת אמת לא אירונית, וזך אכן סבור כי הוא אזרח העולם, שלא כמו קוראיו, או דווקא כן כמו קוראיו (ובמקרה כזה הם נקראים לתפוש את עצמם כבני דמותו של המשורר). יכול להיות שזך מתריס את הדברים הללו כלפי חלק מקוראיו, שאינם רואים בעצמם "אזרחי העולם". יכול גם להיות ש"אזרח העולם" מוצב אל מול הביטוי "פועלי [כל] העולם". או-אז צריך לקרוא את המלה 'אזרח', על רקע השימוש השגור שלה בעברית, עד שנות הששים המוקדמות, ומשמעה 'בורגני' (כמו בגרמנית). מכל מקום, הכאב הגדול בשיר זוכה לטיפול עוקף:

אני אזרח העולם.
 הספרים שאני מזמין
 מגיעים דרך הים.
 האם חשבתם פעם
 על הדרך שעושים ספרים פים.

והרי יש כאן כאב: במקומות אחרים בעולם, המקומות הנמצאים באמת בעולם, מגיעים הספרים אל חנויות הספרים במשאיות, נפרקים, מוצבים על המדפים, בחלונות הראווה, ואזרח העולם האמיתי יכול לחלוף בין חלון ראווה למשנהו, להיכנס לחנות, למשש, להריח וגם לקנות. כאן, במקום שהשיר נכתב ונקרא, על המשורר (כמו גם על הקורא המבין לליבו) להמתין רחוק מזירת ההתרחשות הממשית. המשורר הוא אזרח העולם, אבל הארץ שבה הוא כותב איננה חלק ממשי של העולם. המשורר מצוי בגלות, כאן, בארץ. כך או כך, אזרחותו של זך נזקקת לספרים שהוא קורא, הספרים מגיעים משם, זו המטונימיה של התרבות, כלומר התרבות המערבית.⁴ יש בשיר הזה הרבה כאב: כאב ההימצאות הרחק מאהבותיך הגדולות, ממולדתך - חנויות ספרים, שם, במערב. ואכן, זך קורא את היותו כאן, בארץ, על רקע קיום אחר, רחוק מכאן.

כאשר מדבר זך על נוף ממשי, נוף הארץ, העניין מקבל תפנית, תפנית קומית. הנה כך בא זך חשבון עם עקרון המציאות שמציעה הפטריוטיות, כלומר נוף הארץ הרגיל לגמרי, ב"ששה שירים ממטולה":

לא הוד
 קדומים, לא ירושלים, אבל יפה
 מאד ... ("כל החלב והרפש" עמ' 8).

ובשיר החמישי של אותו מחזור כבר מתפרץ עניין אירופה, המערב, התרבות המערבית:

וְנוֹס לֹא עֲלֶתָהּ
כִּי מִן הַיָּמִים (אֵין יָם).
אֲנִתְאוּס לֹא כִּי הַתְּגוּשׁוּשׁ

...

מִיתוּלוֹגִיּוֹת לֹא צָמְחוּ
בְּגִבְעָה הַזֹּאת

...

אֲכַל עָרֵב עָרֵב רוֹאִים
טְלִבְיָזָה מְלִכְנוּן. וְאֲנִדְמִיּוֹן
כִּי הָעוֹלָה כִּי אֲדָם
מֵעַל הָרֵי סוּרְיָה

לֹא הִדְיַח גַּם בְּיָנוּ הַעֲתִיקָה. (עמ' 10)

מה שמוצע לנפש הוא "עקרון מציאות", הסתפקות כמועט, מרירות קלה, ויתור על שחר התרבות המערבית, יוון והמיתולוגיה שלה. מצד אחד אין כאן הדבר המעיק הזה של "ארץ מקראית", כמו ירושלים, ומצד שני כאן לא אירופה. באירופה היתה מיתולוגיה, כאן היופי מפוקפק, וגם הוא מצוי, באורח אירוני, רק מעבר לגבול ואי אפשר להגיע אליו. אסור לזלזל באירוניה האנטי פטריוטית של זך. היא כוללת בתוכה הרבה דברים שמשוררים צעירים ממנו לא העזו עוד שנים רבות. ואולם, כל כמה שזך מלגלג על הוד הקדומים של ירושלים, יש במחזור הזה ציות לממד חשוב של האידיאולוגיה הישראלית: המערביות שלנו. על כן חשוב לומר כי גלומה באירוניה הזאת קריאה כפולה. אחת נוגעת להבדל בין הנאת-מטולה של המשורר (ושל אלו מקוראיו המזדהים איתו, כמובן) לבין הנאת-מטולה של זולתו, שאינו מזדהה איתו (ואינו מכיר אפילו את השיר). זך מכיר את מטולה וגם את שלילתה, את מה שמטולה איננה. לעומתם יש המסוגלים ליהנות ממטולה, בלי לדעת אפילו שאין במטולה מיתולוגיה יוונית, ושאפשר ליהנות בה 'רק' מטלוויזיה (ערבית). כל ה'אחרים' הללו מתגלמים בדמותה של פקידה "לא תרבותית".

הַקְּטָנִית אוֹמֶרֶת: אֵיזָה חַיִּים,

כִּמָּה נוֹרָא שָׁם

בְּכַנְיָן הַנּוֹעֵד הַפּוֹעֵל שֶׁל הַהִסְתַּדְּרוֹת

נכנס ויזלטר

זה המקום לפנות אל מאיר ויזלטר, שהאירוניה שלו אינה שונה בהרבה מזו של זך, וצריך לקרוא את שירתו כנעה בין המיינסטרים של זך לזה של אבירן. גם בכל

מה שקשור למקום של השירה, לגלות שלה מן המרכז, וליצירת האשליה, כאילו מחזיק המשורר במפתח לקולטורה, כלומר למקום, ממנו מושלכת האירוניה על המקום הזה, המרוחק, גם כאן נקט ויזלטיר באותה אירוניה של "שיח האדון":

אִמְהוּת מְחַמְצָנוֹת־שֶׁעַר
אֶצֶל עֶרֶשׂ הַפְּלִסְטִיק מִן הַדָּגָם הָאֲחֵרוֹן סִפְרָנָה
לִילְדָכֵן הֵנָּם אֶל תוֹךְ חִלּוּמוֹתָיו הַנְּגוּעִים
עַל קוֹשׁוּלִינ' ("קיצור שנות הששים" עמ' 37).

ואם לא די בדרמה המרירה על המציאות העלובה, שבה אפילו השיער איננו כאמת בלונדי, הנה, בהמשך, מצוטט שיר הערש של האם עצמה, ואף היא מבקשת בשביל בנה פנטזיה, ממש ברוח הפנטזיה של המשורר, המאוכזב מהגלות שמחוץ לקולטורה:

"בְּנֵי הַנֶּם, בְּבֶקֶר מְחֻכָּה
לְךָ הָאוֹטוֹבוּס מִסְפָּר 5
אֶבֶל חֲרָבוֹ שֶׁל קוֹשׁוּלִינ' עַל הַגְּלִים".

מה ההבדל בין המשורר לאם המחומצנת? המשורר לועג למציאות. האם לא לועגת. היא חולמת, חיה כאן, כמו הקוראים הלוקחים קו 5. היא ראויה לאהבת המשורר, בסופו של דבר, או להצלפה מידו (האדון נע בין שתי העמדות הללו, נדנדת הסופר-אגו). ברוח הזאת יש לקרוא גם את ההתגרריות של ויזלטיר בקוראיו מהשמאל הציוני:

פְּלוֹטְרָכּוּס הִיָּה קְבוּצָנִיק.
הוּא יָשַׁב בְּמִשְׁק דֶּלְפִי.
בְּחֵדְרוֹ הִיָּה אֲרוֹן סִפְרִים אֲשֶׁר אָסַף בְּעֶמֶל רַב
מִטֵּר עַל שָׁנִים... (עמ' 115)

בהמשך, הלעג גדול עוד יותר

הוא התפעל מגדולות וקטנות חיייהם של אישים
שְׁעוּלָלוּ מַעַלְלֵיהֶם בְּעָרִים הַגְּדוּלוֹת, הֶרְחוּקוֹת

...

וּלְאוֹרָם הוּא הִתְהַלֵּךְ

יוֹמָם בְּמַפְסְעֵי הַמְּדוּרִים

בֵּין הַמְּקָרֶשׁ, חֲדַר־הָאֶכֶל וּמְחִסֵּן הַבְּגָדִים

כיוון שאין מדובר באשה, האכזריות האירונית יותר חר משמעית, אין חמלה,

רק הצלפה. ואולם, מאוחר יותר מאבידן או מזך, מריר יותר משניהם, ביקורתית יותר מהם, בנה ויזלטיר את זרותו לסביבה באמצעות הקולטורה: המיתולוגיה היוונית, השירים ההומריים, פלוטרכוס, נופים מהספרות (מקבת המזדקן באחווה כפריית), או דמותו של דוסטויבסקי. ככלל, ויזלטיר בונה את קולו השירי מתוך השתוקקות להיות חלק מהקולטורה, כלומר המערב, וגם מתוך אכזבה מרה שאין סיכוי לכך, בגלל הקולקטיב שלו. וגם לו, כמו לזך במטולה, יש פקידה עלובה, גילום של החיים כאן:

לְשֵׁנָא אֶת הַחַיִּים כָּל בְּקָר מְחַדָּשׁ.
 הִיא אוֹמֶרֶת וְשׁוֹקֶלֶת אֶת שְׂדֵיהָ בְּרֵאִי:
 מִיּוֹם לַיּוֹם הֵם מְדַלְדְּלִים
 שְׁעָרָה עֲלֵתָה בְּפִטְמָה הַיִּמְנִית:
 מִי שָׁאֵהָב אוֹתָם כְּבָר נְשׁוּי.
 יֵשׁ לוֹ שְׁתֵּי בָנוֹת וְחִיּוֹךְ כְּפוּי. (עמ' 63)

ובהמשך

אוֹלֵי יְבוֹא יוֹם וַיְהִי לִי
 לֵב לְזֶרֶק לְזִכַּל מַחְבְּרוֹת
 מִכְתָּה ר' ז' ח' וְהִלְאָה.
 ...
 וְאֵת הַדְּרָכֹן שְׁטִילְתִּי
 אֶתוֹ לִיָּן וּלְצִרְפֵּת.
 וְאֵת הַשְּׁנוֹת־טוֹבוֹת כָּלָן.
 וְאֵת הַגְּלוּיּוֹת מִכָּל קְצוֹת הָעוֹלָם
 שְׁשָׁלְחוּ לִי וְשִׁקְנִיתִי... (עמ' 14)

הממשות היא ההסתפקות בגלויות משם, כלומר מהמרכז. 'כאן' הוא המקום בו חיינו מאוסים משום שאיננו שם. מי מגלם את המיאוס הזה? זו מהוועד-הפועל אצל זך במטולה, או הפקידה ששערה צמחה לה כבר בפטמה אצל ויזלטיר. שנים עברו. ויזלטיר המשיך לדבר מתוך הפרסונה השירית שלו, כאיש המודרנה המערבית. חלק גדול משירתו צריך להיקרא על רקע המודרנה הזאת כולל הבעייתיות של העמדה הזאת. מכל מקום, באנתולוגיה דו-לשונית של שירה ישראלית, אשר ראתה אור בתחילת השנה באיטליה, בתרגומו ובעריכתו של אריאל רטהאוז, התפרסמו שירים של ויזלטיר, חלקם נפלאים, כולם טרם התפרסמו בארץ. יש לעניין זה סיבות רבות, חלקן מעוררות כבוד. אחת מהן, לא

הטובה שבהן, יכולה לסייע לנו לראות עד כמה עמדה זו של "שותפות במערב" מקנה למשורר נוכחות אדנותית, או במקרה הזה נציגות אירופה בעברית (ואין זה בלתי שייך לעניין, שאת השיר הזה ביקש המשורר לפרסם באירופה):⁵

לְהַקְטוֹר נְעֻשָׁה
מֵה שְׁעָשׂוֹ לְחֵיל אַמְרִיקָאֵי בְּחֻצוֹת מוֹגְרִישׁוֹ.

גִּוְיָה לְכַנְּה מַחְלָלָת
נְגַרְרַת עִירָם וְעָרְיָה
מְקַרְטַעַת
בְּדֶרֶךְ הַעֶפֶר אַחֲרֵי הָרֶכֶב

הָאֵם פְּרוֹשׁוֹ
שֶׁהַקְטוֹר הוּא WASP? לֹא
אוּ לְפַחוֹת אֲנָגְלוֹ-קְתוּלִי? לֹא.
שֶׁהַקְטוֹר חֵי וּמַת ב־CNN?
שְׁאַרְצוֹת הַבְּרִית שֶׁל אַמְרִיקָה
הִיא אַחוֹתוֹ שֶׁל הוֹמְרוֹס?
לֹא. (Poeti israeliani, עמ' 170)

כאמור, השיר הזה פחות חזק משירי האהבה היפים במחזור ולכן אין זה צודק לתת לו לייצג את המשורר. השיר הזה גם פחות חזק משירי הלעג לקיבוצניק. אולי משום שהנוסחה האידיאולוגית הזאת עייפה כבר את המשורר מקץ 45 שנים. אבל לבטח השיר הזה חלש יותר גם משום שהשיר נכתב ממקום "אוניברסלי". כאן באמת מדובר ב"אזרח העולם", בלי שום אירוניה: חזית התרבות המערבית נגד ארצות הברית וה-CNN. אנחנו, בני תרבות המערב, יודעים שהמערב הזה אינו קיים יותר, בגלל אמריקה, ולפיכך המערב הזה מתקיים אולי רק בשיר, בשיר שלי, כותב עברית, מישראל.

כל מה שביקשתי להצביע עליו באמצעות הדוגמאות הללו היה סוג של קשר בין "שיח האדון" הישראלי, הנמצא בבית, כלומר בבית כמו שרואה אותו האידיאולוגיה הישראלית - במערב, דווקא בעזרת העברית, המחזירה אותנו להיסטוריה (אם להשתמש בלשון הציונות), כלומר הופכת אותנו לחלק מה"עולם" שאינו אלא מערב. יכולתי כמובן לצטט בהרחבה משירתו של ישראל פנקס, אצלו השימוש במטאפורה המערבית כמעט אינפלציוני, ומצד שני גם המטאפורה של הג'ונגל האקזוטי, על קופיו, אף היא בולטת מאוד, ובכל זאת, ביקשתי לעשות שימוש בדוגמאות משיריהם של שני משוררים חשובים, שאינם

מזדהים באופן פשוט עם שיח האדון הישראלי ושירתם נחשפת לחולשה הזאת, כחלק מהסתירות הבונות את רובנו, כותבים וקוראים, כמפנטזים מערכיות.

אבל דליה רביקוביץ לא

בשירים המוקדמים של דליה רביקוביץ (עד "הספר השלישי"), הארצות הרחוקות, הנופים שהיא מתארת, בונים אופן אחר של "טיול": בניגוד לגבר - ה"מגלה לנו את אמריקה", כלומר לקוראים, שטרם היינו שם - האשה-המשוררת, אם מותר לקרוא כך לפנטזיה של רביקוביץ, מחפשת לעצמה מקום בטוח בעולם הרחב.

אֵשֶׁה קִטְנָה עֲשֵׂתָהּ לָהּ לְעֶרֶשׁ
אֶת כְּדוֹר הָאָרֶץ
הַכְּדוֹר הַגָּדוֹל.
וְלֹא נֵעֵלֶם מִכְּדוֹר הָאָרֶץ
כִּי אֵשֶׁה קִטְנָה
נָחָה עַל גִּבָּהּ.

...

כְּדוֹר הָאָרֶץ - עֶרֶשׁ שְׁלִי,
כְּדוֹר הָאָרֶץ - פְּלָגִים וְנַחְלִים
וְיָמִים גּוֹעֲשִׁים וְאֶף גַּם אֲנִי;
הִנֵּה אֲנִי שֹׁטָה כֹּבֶת סַפְּנִים

(כְּדוֹר הָאָרֶץ הִנֵּה לִי סִיָּה ("כל השירים עד כה", עמ' 45)

לכאורה, זה הכל. אין עניין גדול בשיר היפה הזה. הרמויות והדימויים לקוחים מאגדות, מסיפורים, אולי משירי ילדים. אבל עניין הספנים, למשל, אינו מרפה משיריה המוקדמים. הנה סיום של שיר על 'תיירות' כזאת של פנטזיה בעולם:

בִּימֹת הַחֲמִסִּין הָיִיתִי מִפְּלִיגָה
עַד עִיר בִּירְתָם שֶׁל הַלְוִיִּתַּיִם.
הָיִיתִי מְלֵאָה הַפְּקָרוֹת מְאֻשְׁרֹת.
לֹא רָצִיתִי לָשׁוּב כָּל עוֹד בִּי רוּחַ,

אוּלָּם בְּשׁוֹבֵי הָיִיתִי כְּעוֹרֵב
שֶׁנִּקְטָו בוֹ הָעוֹרְבִים (עמ' 88)

השיר כולו עוסק בבדידות הילדה, ובמתח בין ממשותם של החמסינים לבין התשוקה אל הצפון. הפנטזיה הנורדית מופיעה שוב:

קַח אוֹתִי אֶל יַרְכְּתֵי צְפוֹן,

קח אותי אל האוקיינוס האטלנטי,
הנח אותי בין אנשים אחרים,
שלא פגשתי כמותם עד הנה,
שם אכל מאפה תותים מיצר
ואדהר ברפכת בסקנדינביה (עמ' 94)

היא לא עוצרת במקום הזה ועד מהרה מגיעה הפנטזיה שלה לניגוד שהמשוררים הזכריים לא הרשו לעצמם.

הבא אותי אל הנהרות הבוכים
ואל החופים הנמקים בעני,
שם קנגורו ירדף קנגורו
ושניהם לבושים כתנת פסים. (עמ' 95)

קוראי השירים לא הבחינו כלל בהבדלים בין העונג לבין הסבל במקומות השונים. טל פרנקל אלרואי הפנתה כבר את תשומת הלב אל המהירות שבה קראו המבקרים את דליה רביקוביץ, ואף ציטטה כמה מהם:

הפנייה לעולם אקזוטי, מדיף ניחוחות של מרחקים, נתפסת לרוב כשיריה של רביקוביץ כפנייה אל פנטזיה, כמענה ל"עמעום הכאב" ..., כחיפוש אחר "מקום בריחה" ... אחר "מחוזות חפץ הזויים, נחלמים ורחוקים, שאפילו איזכור שמותיהם הוא בבחינת פיצוי [...] למצוקת המציאות ספוגת הסבל. הונג-קונג, מנצ'וריה, צ'אד, זנזיבר, קאמרון, סין, אוטרליה, מדגסקר, אפריקה [...] כל אלה ועוד הם אותם מקומות ואתרים המפיקים ומדיפים ניחוחות של מרחקים קסומים, מסתוריים ומפתים, בהם הדוברת המיוסרת מחפשת מחסה ומקלט.⁶

פרנקל אלרואי לא אהבה את הסיכומים הללו:

תיאורים אלו כמובן אינם נכונים לעולם שכאן: לא האקזוטי או הפנטסטי נחוצים לשיר, לא עמעום הכאב, אלא דווקא הריאליזם האיום, הבורר סממנים של "עולם שלישי": החמולה שגרה יחדיו, הילד השותף בנטל העבודה, השור המושך בעגלה, החצר המזונחת, החום הכבד, העזובה, ומעל כולם: החיים כקיום מתמשך בצילו המאיים של אסון טבע מחזורי ובלתי נמנע בארצות שחיי אזרחיהן ותושביהן - הפקר. (שם)

את עיקר הדיון שלה הקדישה לאירוניה של רביקוביץ בשיר המאוחר "אחרי המונסון". פרנקל אלרואי אומרת:

חוסר ההבחנה או ההתעלמות מן הממד האירוני אינם ייחודיים לשירת רביקוביץ, אבל בולטים בה במיוחד: לעומת משוררים בני דורה, כדוגמת נתן זך, יהודה עמיחי

ודוד אבידן, שהממד האירוני הגורף בשירתם זכה להכרה במידה זו או אחרת, שירת רביקוביץ נקראה תמיד באופן ליטראלי וברצינות גמורה, מתוך עמדה אמהית או אבהית של החוקרת, המבקש לגונן על הילדה ה"נעלבת" וה"פגועה". (עמ' 20)

האירוניה של העבד

מדוע לא הבחינו באירוניה של רביקוביץ, שואלת פרנקל אלרואי, אבל זו איננה השאלה הנכונה, לטעמי. יש לשאול: איך זה שהמבקרים והחוקרים לא הבחינו במוקד הזדהותה השונה ממוקד הזדהותם שלהם? הדבר הכי פשוט – וקל לראותו באמצעות ההקדמה שהוקדשה למשוררים הגבריים בעמודים האחרונים – הוא להניח ששיח האדון הישראלי לא הצליח אף פעם להקשיב באמת למה שלא בא מתוכו. ככה נלמדת האירוניה באוניברסיטה. אפילו פרנקל אלרואי לא מבחינה בין אירוניה לאירוניה. 'אירוניה' משמשת בקוד האקדמי של לימודי ספרות, בערך כמו 'מטאפורה' או 'מטונימיה'. כך יכול/ה הפרופסור/ית לעקוף בקלות את ההבדל התהומי בינו ובין חרדותיו שלו (עלייה בדרגה, טיפוח מקורבים, מסעות לכנסים) לבין המשוררת, פחדיה, סבלה, יכולתה הנדירה לזהות סבל של אחרים.

התשובה יכולה להתנסח גם במונחים תיאורטיים מקובלים. כדי לאתר אירוניה עלינו לחפש מה (בשיר) איננו אירוני, כלומר מהו הגרעין ה"ציב", שמשמעותו איננה מתהפכת למרות האירוניה, או דווקא הודות לאירוניה. גם העניין הזה היה חלש מאוד בדיונים האינטלקטואליים בשיח הקרוי ספרות עברית, או ספרות כללית, אבל כאן בוודאי מדובר במגבלות האינטלקטואליות של השיח "ספרות כללית".

קל מאוד לראות כיצד הזדהו קוראיה האקדמיים של רביקוביץ עם הכאב שלה, וצימצמו אותו לכדי "הכאב של [האשה/ילדה] דליה רביקוביץ", עמדה נוחה למדי ביחס למשוררת כליכך פגיעה. אבל רביקוביץ חיפשה את ייצוג הכאב במקום אחר. היא הרחיבה את הזדהותה עם קרבנות אחרים. לקרבנות הללו יש מכנה משותף בחלק גדול משיריה וההזדהות הזאת לא החלה עם מלחמת לבנון, או עם השירה הפוליטית של שנות השמונים.

אני מבקש לפתור את הקושי ("איפה האירוניה?") בעזרת הבחנה בין אירוניה מצד 'שיח האדון' לאירוניה מצד העבד. אם תרצו, זהו היעד של המאמר הזה. ודאי שאירוניה מצד 'שיח האדון' מוכרת יותר לחוקרי האקדמיה, משום שרובם כותבים בתחומי השיח הזה, והאירוניה מטעם השיח הזה נפוצה יותר בתרבות. בתוך מבטה אנחנו חיים, היא המאיימת עלינו תכופות, לא רק בעוברנו ברחוב,

כאשר מכונית מפוארת מתיזה עלינו מתוך השלולית, האירוניה של הארון מאיימת עלינו במראָה שלנו, השונה מן האופן שעלינו להיראות - לא רק נשים, גם גברים; זוהי האירוניה של הפרופסורים המנהלים את ענייני המינוי והפסקת המינוי של זוטריהם; של מנהל בית הספר בשיחותיו על המורות, או עם המורות על התלמידים; זוהי האירוניה של השופט, המלגלג ביחד עם עורכי הדין על הנאשם, או העד; זוהי האירוניה של המדען, היודע את כל התשובות האובייקטיביות; זוהי האירוניה של האוריינטליסט, היודע הכל על הערבים; זוהי האירוניה של התליין, של האב.

כאשר זוהי אירוניה של שיח הארון בשירה, מביטה עלינו התרבות, המסורת השירית, ההיכרות עם דנטה, עם הומרוס, או לפחות המשורר המצטט את המיתולוגיה, זה שקרא את כל מה שצריך לקרוא, זה היודע כי חיינו כאן אינם החיים, וכי הוא שייך, כמו התרבות שבשמה הוא מדבר, למקומות אחרים: העברית שלו מדויקת יותר, בעוד שפתו של העבד גרועה, מגמגמת. כאשר האירוניה בשיר היא האירוניה מצד 'שיח הארון' בשדה התרבות, אזי המשורר משוחח עם הקהילה הפרשנית, הלומדת אותו בלי להסתכן. (כאן, בדיוק במקום הזה, ביכולת לקרוא אחרת את השיח של הארון, צומחת חשיבותם של לימודי המגדר, אם גם יש בהם חולשה מבנית מעצם היותם פְּרֹפְמֵרִיה בחצר השיח של הארון, הארון המזיע מרוב מאמץ לבנות לעצמו טירה). והעיקר, זוהי האירוניה שכבר זכתה לביסוס וידע תיאורטי, בעיקר באקדמיה, ולפיכך אינה צריכה פירוט, מעבר לאמירה הפשוטה: "יש כאן אירוניה". המספר של הנרי ג'יימס? אירוני. אליוט? אירוני. איזו אירוניה? אירוניה. כאילו האירוניה, כמו המטאפורה, כמו המטונימיה, הן ישויות שצריך לזהותן ככאלה, כחלק מהזהויה הפוזיטיביסטי של חוקר הספרות, כחלק מהשאלונים שהוא מחלק לסטודנטים בניסוי, כחלק מהאמיתות על הקוגניציה וכו' וכו'. וכל זה לא נועד אלא כדי להכשיר דור של סטודנטים, מורים לספרות, חוקרים מטעם השיח של הארון.

בדיוק כך מגורשת האירוניה של העבד מן התרבות. היא איננה חלק משיח. אין שיח של העבד. האירוניה של העבד היא תמיד חד פעמית. היא קיימת בבדיחות, בגידופים, במגרשי הכדורגל, במשלים, בהומור של מיעוטים וכמובן בספרות הטובה. אלא שהיא מגורשת מן התרבות, גם בעזרת קריאה מעוותת. ואם לשוב אל שאלת המקום, הנה שאלתה של רביקוביץ 'איפה אני' הופכת אצלה לשאלה 'איפה אנחנו', והתשובה - 'מקום הסבל', הסבל של העבד. ההזדהות היא הזדהות עם הקרבן, וזו השאלה המרכזית שלא נשאלה ביחס לעולמה של רביקוביץ. השיר על הרחיפה בגובה נמוך שימש מבקרים כדי לתקוף את השירה

הפוליטית שנכתבה במלחמת לבנון (למרות שהשיר נכתב לפני מלחמת לבנון), ומתוך חוסר יכולת לראות כמה הרבה הזדהות עם הילדה הערכיה היתה בו. אף זו דרכו של שיח הארון.⁷ הוא מאמץ אל ראייתו ההגמונית כל טקסט שאפשר לאמץ. אפילו את "רחיפה" של רביקוביץ אימצו כדי לנגח את השירה הפוליטית משמאל. אבל זו בדיוק השאלה הפשוטה שהתשובה עליה פשוטה עוד יותר: איך זה שכל כך הרבה מבקרים הכלילו בתוך אותה אינטרפרטציה את כל הבקשות ל"מחסה ומפלט", את התותים של סקנדינביה ואת הנהרות הבוכים, ואת החופים הנמקים בעוני? מתוך השירים הללו לא מבצבץ האקזוטי, אלא הממשי הקולוניאלי של ישראל, ולכך לא היו מסוגלים המבקרים, ולפיכך העדיפו לתייג את רביקוביץ, אם גם בלשון עדינה, כסובלת, או מוטב כדיכאונית. הנה כך כותבת האשה המשוררת את הפנטזיות שלה:

הַנַּח אוֹתִי בֵּין סַפְּנִים נוֹצְרִים,
הִבֵּא אוֹתִי אֶל חוֹפֵי נוֹרְכֵינָה,
הִבֵּא אוֹתִי אֶל מְדַבְּרֵי אוֹסְטְרֵלְיָה
הָאֲמֵלֶל מִכָּל מְדַבְּרוֹת הָעוֹלָם
אֲנִי אֶלְמַד אֶת הַקְּנֵגוֹרוֹ קְרֵא וְכַתֵּב, תַּנְּךְ וְחֶשְׁבוֹן,
מִסֵּד לְאֲנָשִׁים הַזְּרִים
שְׂאֲנִי אָבוּא אֲלֵיהֶם בְּקָרוֹב. ("כל השירים עד כה", עמ' 95)

לא קשה להבחין בין שני הקטבים אליהם רוצה המשוררת להגיע בעזרת גבר שייקח אותה. לא קשה להבחין שהקנגורו הוא דימוי ליליד ולילד, וכי המשוררת מוכנה להפוך את עצמה למיסיונרית, וכי אף אחד מכל אלה, שאליהם היא משתוקקת להגיע איננו באמת מְשֻׁלָּה, לא הספנים, אותם היא מכנה בפירוש 'נוצרים', וודאי שלא הקנגורו. לפני שנפתור את שאלת האי־שייכות, נאמר רק כי רעבונה של רביקוביץ אל המזרח איננו רעב לאקזוטיקה, אלא התמודדות עם מי שאומרים עליהם כי האיום מגיע מ'מקומם', מ'העולם האקזוטי', הלא־מערבי (והרי השיח של האיבה אל המזרח, היה תמיד שיח חזק מאוד בישראל של שנות החמישים, שלא לדבר על שנות הששים המאוחרות ואילך):

אֲנִי בְּהוֹנֵג קוֹנֵג
יֵשׁ שֵׁם לְשׁוֹן נֶהָר שׁוֹרְצֵת נְחָשִׁים.
יֵשׁ יְיָנִים, סִינִים וְכוּשִׁים.
עַל יָד פְּנִסֵי הַנֶּהָר פּוֹעְרִים אֶת פִּיהֶם
תַּנְיָנִים שֶׁל קַרְנָכֶל.
מִי אָמַר לְךָ שְׁטוֹרְפִים פֹּה? (עמ' 119)

מהו היופי הזה בהונג קונג, מעבר ל"חוויה קולנועית", העומדת מן הסתם מעבר לשיר הזה כחומר גלם? איפה הפצע השותת של השיר הזה? ובכן, הפצע מיוצג בכאב הזונות של הונג קונג:

רק הזונות הקטנות עוד מקבלות את אורחיהן
בבגדי משי מכתמים,
בקבות קטנות מלאות פנסים.
אחרות מהן מתיפחות בבקר
על בשרן המרקיב. (עמ' 120)

והשורות חוזרות, בהשפעת "אופרה בגרוש" (או השירים ה"הודיים" של ברכת מ"אדם הוא אדם")

ואם נהרג מישהו הן שואלות:
הו-הו סיני או פושי?
המסכן, הלואי שלא מת ביסורים.

כאן מצויה ההזדהות של הדוברת עם נקודת המבט של האשה הפצועה, במזרח. המבט המערבי נבחן, נבדק ונזנח, לטובת הזונות של הונג קונג. אין כאן אקזוטיקה. נכון, יש ניסיון לבלום את הכאב, ברוח האסתטיקה ה"אליוטית", כמו שהובנה כאן, אבל החזרה על ה"פזמון הברכטיאני" אינה מסווה את מוקד ההזדהות, את הממשי של דליה רביקוביץ:

וכבר בפעם הדמדומים מגיעים ראשוני האורחים
כמו קוץ בבשר החי.

עכשיו אני שב אל ההתחבטות בין ספנים "נוצרים" לקנגורו באוסטרליה: ההזיה היתה משל. הנמשל הוא מקום בקצה העולם - לא בדרום ולא בצפון, מין שטח הפקר, מקום-לא-מקום שרביקוביץ חוזרת אליו, כמטאפורה לחייה כאן, לחיינו-שלנו כאן.

אני בהונג-קונג
והונג-קונג על האוקיינוס,
תלויה כפנס צבעוני על נו בקצה העולם.
אולי הדרך
יעטפנה במשי אדם
וישמטנה
אל תהום הכוכבים. (עמ' 121-120)

ושוב חוזר הממשי המחופש בצבעים מטאפוריים

וְרַק הַזֹּנוֹת הַקְּטָנוֹת תִּתִּיפְחָה בְּתוֹךְ הַמָּשִׁי
שֶׁהַגְּבָרִים עֲבִין
עֲבִין
צוֹבְטִים אוֹתָן בְּבִטָּנָן (עמ' 121)

והנה סוף השיר. אקזוטיקה? לא! פוליטיקה:

אֲנִי לֹא בְּהוֹנֵג-קוֹנֵג
וְהוֹנֵג-קוֹנֵג לֹא בְּעוֹלָם.

יכול מאוד להיות שבשביל לכתוב על הסבל האנושי ולהיזקק לייצוגו הקולוניאלי צריכה היתה לבוא לשירה העברית אשה. אבל גם התשובה הזאת איננה מספקת, לפי שמשוררות רבות לא בחרו בסבל הלא-מערבי כדימוי לסבלן שלהן, והרי גם אגני משעול אשה ואי אפשר שהביקורת הפמיניסטית תעקוף את ה"קושי" הזעיר בורגני הזה.⁸ יתר על כן, הפוליטי יכול מדי פעם לבוא משירה שעיקרה נכתב בתחומי השיח של האדון. אלא שכאן הפוליטי מתרסק בדרך כלל והופך למשהו אחר לגמרי (אין כמו ויזלטיר להדגים את הפתלתלות הזאת). האם אשה יכולה לכתוב שירה מתוך השיח של האדון? אני לא יודע, אני לא בטוח. מכל מקום, השיח של האדון הנכתב עברית שרוי בתוך השיח הקולוניאלי של המערב (וכל כולו פעיל בחזית הכפולה של השיח הזה בישראל, החוצה ופנימה, ערכים מלכר ומזרחים וחרדים מלגו). וגם אם רביקוביץ השתמשה כדימויים קולוניאליים, הרי האירוניה שלה לגביהם בולטת מאוד (ללמד חשבון ותנ"ך את שני הקנגורו). ומכל מקום, הכי חשוב: היא לא מצאה בנופים האקזוטיים דבר אחר זולת "סצינה אחרת", לא-מערבית, של סבל.

אני חושב ש"קל יותר" לקול של רביקוביץ למצוא את מקומו בתוך העולם הלא-מערבי. אף תיאור מתיאורי האקזוטיקה אצלה אינו נעדר את המתח בין האדם הלבן לנתינים, גם לא בשיר "מלחמה בזנזיבר". ואולם, אחרי תיאור ארוך של מלחמה באותו אי אפריקאי, מתברר לנו שהילידים אינם שחורים כלל, וכמו הונג קונג, גם זנזיבר איננה זנזיבר:

בְּתוֹךְ בְּקָתוֹת הַשַּׁחַת
גָּרְדוּ הַנְּעָרִים אֶת עוֹרֵם הַלְּבָן,
בְּזִנְזִיבֵר, בְּשׂוֹדֵה הַשְּׁלֶף,
יוֹמָם חָשַׁךְ עֲלֵיהֶם פְּתָאוֹם. (עמ' 101)

קרני חיטין

וכל זה לא נאמר אלא כדי להגיע אל השיר הפוליטי החשוב ביותר של רביקוביץ, "קרני חיטין". השיר כולו מתאר את מפלת הצלבנים, שליטיה האירופים של הארץ משך מאתיים שנות "הגשמה של תכנית אלוהית", בתבוסתם בקרני חיטין:

עם בְּקָר צָפוּ בַיָּם סְפִינֹת מוֹזְרוֹת
חֲרָטוֹם וְיִרְכָּתַיִם בְּטַעַם קֶן מוֹנֵי
בְּמֵאָה ה-11 הִפְלִיגוּ אֲרָחוֹת צִלְבָּנִים
מִלְכִים וְעָרַב רַב.

...

יִצְאָה נִפְשָׁם לְבִיזוּנְטִיוֹם.

פָּחַד אֵין מְצָרִים נָפַל עַל הַכְּפָרִיִּים
אֶת בְּנוֹתֵיהֶם לְקָחוּ מֵהֶם
נִכְדִים כְּחֹלֵי עֵינַי הוֹלִידוּ לָהֶם
בְּחֶרֶף.
לֹא חָסוּ עַל כְּבוֹדָם. (עמ' 133)

תיאורי הזוועה של מעשי הצלבנים אחרי הכיבוש של הארץ מגיעים לשיאם בתיאורי האונס של הנשים:

אֵיךְ זָהְמוּ בְרִיר אֶת זַקְנָם
בְּמִשְׁכָּם אֶל הַסֶּבֶךְ אֶת הַנָּשִׁים.

רק אז עובר השיר לנקודת תצפית אחרת, זו של המתנחלים, על מגדליהם, מול הכפרים:

הֲרֵבָה מְגִדְלֵי צִלְפִּים וְחוֹמוֹת בְּזֻלַּת
מָאֵד הַשְּׁתָאוּ לָהֶם בְּכְפָרִים
מִמְזוֹרֵיהֶם שְׁגָדְלוּ.

של מי העיניים הניבטות מהכפרים? כמו לבני העור בכפרים של זנויבר, כמו הונג קונג שאיננה הונג קונג, כך גם כאן, וביתר בהירות, ממזרי הארץ הזאת, מי שאינם צלבנים, אלא צאצאיהם המתנכרים. כמה זהירות הופגנה תמיד בקריאה של נבואת החורבן הזאת, כמה עיוורון נוכח עמדתה הברורה לגמרי: אתם, אבותינו, צלבנים, אני כבר אינני צלבנית, אני אשה ואני חלק מהארץ וילידיה. אין שום "רחיפה בגובה נמוך" ושום "גובה עיניים" בבניית השיר. הצלבנים

מבחיילים. עם הכפריות מזדהה המשוררת האנטי־קולוניאליסטית. שוב ושוב היא חוזרת לספוק כפיים בתיאורי השוד של הצלבנים, "כמה תמימים" האדונים הללו, היא כותבת.

יאמר החוקר: והרי הכתיבה על הצלבנים נעשית מאות שנים מאוחר יותר, והם, הגברים המתוארים בכל כוחם, ישבו כאן מאתיים שנים ולא הבינו את מה שהמשוררת ממרחק מאות שנים מבינה: שהם היו הרבה יותר גרועים מ"תמימים". אכן, זה בדיוק המקום ממנו שרה רביקוביץ את "שירה של ג'ני" מ"אופרה בגרוש" ("וכאשר הראש נופל / אני אומרת... הופֶּלָה"), אם מותר למתוח את ההשוואה הקודמת. התענוג של המשוררת הוא תענוג "האירוניה של העבד", העבד שאינו יכול אלא לצפות לכוחו הנופל של האדון, העבד היודע כמה זקוק האדון להכרה שלו והוא אינו מעניק לו את ההכרה הזאת. מי שמחפש את הפמיניזם של רביקוביץ לא צריך לעשות זאת באמצעות הפגיעות שלה, אלא קודם כל בעזרת האירוניה הארסית שלה, המכוונת לגמרי מול האדון, נגדו. ומכל מקום, כך מתואר יום הדין מטעם המשוררת והנשים הנאנסות והכפריים של הארץ הזאת:

במֵאָה ה-12 כְּהֵתָה עֵינֵי שֶׁל הַמְרָקִיז מִמוֹנְפֹרְט
רוחות הגליל שָׂרְקוּ עַל מִבְצָרוֹ הָעֵגְמוּמִי.
רִמַח עֵקֶם פָּרַץ מִמְזֶרַח כְּמִטָּה לִיְצָנִים
סֶלַח-א-דִין לְבוֹשׁ צִבְעוֹנִין בָּא מִן הַמְזֶרַח.
בְּקֶרְנֵי רֶאֶם נִגַח אוֹתָם שׁוֹק עַל יַד הַכּוֹפֵר הַקָּלֵב
דִין הוּא עֹשֶׂה לָהֶם דִין
בְּקֶרְנֵי חֲשִׁין. (עמ' 134)

השימוש במלה 'דין', המשנה קצת את משמעותה בכואה מהערבית לעברית ('דת', או מוטב 'דת האסלאם') מסיימת את השיר במעין חגיגת ניצחון גדולה של המוסלמים, של חיילי סלח-א-דין. אבל רביקוביץ אינה מסיימת את השיר בקול אחד. היא עוברת לקול אחר, זה הקול השמח-לאיד, בנעימה המתקתקה, האכזרית, המביאה את ה"כמה תמימים היו" אל הסיגור הרועם שלו:

מִמְלָכָה לֹא הִיְתָה לָהֶם עוֹד.
לֹא חֲיֵי עוֹלָם וְלֹא יְרוּשָׁלַיִם.
כְּמָה אֲכֹזְרִים וְתַמִּימִים הָיוּ הַצִּלְבָּנִים.
הַכֵּל שְׁדָדוּ.

לא היה זה מאמר על הנוף, אלא על התשוקה ועל המקום כמושא שלה.

אין זה מאמר על תיירות אלא על מושג הארון ביחס לנוף. אין זה מאמר על אירופה או אמריקה, אלא מאמר על הניסיון לכתוב על 'היות כאן' כחלק מן ההיסטוריה החסרה. יותר מכל זהו ניסיון להסביר את המקור לכוח הפוליטי בשירת רביקוביץ (וגם הומאז' לביקורת הפמיניסטית).

8.3.2008

1 השימוש המופקר ב"אוניברסלי" כברירה של הסופר היא אחד הדברים המגוחכים ביותר בביקורת האקדמית של ישראל, והחרוץ מכולם היה תמיד גרשון שקד. רק חמוטל צמיר בספרה המצוין "בשם הנוף" (כתר, 2006) באה חשבון עם המונחים הללו, אם גם נזהרה מאוד בכבודו של השיח האקדמי.

2 'חוץ לארץ' הוא מונח משמעותי מאוד בתרבות הישראלית, שאינו קיים באנגלית, למשל, ומוצאו הלשוני, כמו הרבה מונחים בעברית החדשה, בגרמנית Ausland. שום מחקר על הספרות העברית אינו יכול לעקוף את המאמץ העצום של המעמד הבינוני בישראל לנסוע אל מעבר לים לחופשות, ללימודים, לביקורים, ולעסקים, משנות החמישים ואילך. שום מחקר על הדימויים, על הנופים, על ה"מקומיות" וה"מרחק", אינו יכול לוותר על הסטטיסטיקות הנוגעות לנסיעות לחו"ל, על הקושי הכלכלי, על הנכונות לשלם מחירים גבוהים כליכך תמורת חופשה באירופה, על הפיכת התיירות האווירית למצרך "עממי" מאז תחילת שנות השבעים, בכל העולם המערבי וגם בישראל. חשוב לציין את מקומו של השיט לחו"ל שהיה עד סוף שנות השישים האמצעי העיקרי לתיור. העניין הזה כמעט והסתלק מן הזירה, וכל כמה שהדיונים על ההגירה לכאן בדרך הים היו לנכסי צאן ברזל של דיונים ציוניים ופוסט-ציוניים, דווקא האופן שבו יצאו מכאן, כל כמה שהציאה היתה קצרה, נמחק, בין אם משום שהנסיעה ל"שם" נמחקה בידי המשורר (שהרי הוא "כאן כמו שם") ובין אם משום ששירה בספרות עברית נחקרת כבר מזמן בארצות הברית והמוקד של הקריאה מתמוסס בתוך הבלבול בין "כאן/שם" של החוקר ל"כאן/שם" של המשורר. די אם נאמר כי בין השנים 1950 ל-1955, השנים בהן התרחשה 'מהפכת זך בשירה', יצאו כ-232 אלף ישראלים לחו"ל מתוך אוכלוסייה שמנתה קצת יותר משני מיליון בני אדם. בין השנים 1960-1964, בהן נכתבו חלק גדול מהדרוגמאות ששימשו את המאמר הזה, יצאו לחו"ל כבר כ-420 אלף ישראלים, בשנים 1965 עד 1969 - יצאו כבר כ-600,000 ישראלים, ובשנות השבעים הראשונות, 1970 עד 1974, שנות צמיחתה של הבורגנות הישראלית, יצאו לחו"ל למעלה ממיליון ישראלים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, השנתון הסטטיסטי לישראל, 23.1.2007).

3 החלפה שמשמעותה זכתה לדיון מבריק במסתה של סיגל נאור פרלמן ב**מַטְעַם 13**, כמו גם בעבודת הדוקטור שלה.

4 כל דיון על תרבות, במשמעות התרגום מן המלה הגרמנית Kultur (או למלה האנגלית Culture), מתייחס רק למה שהמלים הללו במקורן המערבי מתייחסות אליה - לתרבות המערבית. הדיון על רב-תרבותיות לוקה בכך שאינו מניח היררכיה קיימת בין התרבות לבין נתיניה מחוץ למערב, כולל היהודים של ישראל, אשכנזים ומזרחים, הנקראים, בסופו של דבר, לציית לה או לחיות לידה, או לכלול אותה בתוך סדר היום שלהם מתוך קבלת ההיררכיה: מה מן "התרבות שלנו" צריך לנוח לצד "התרבות המערבית". הרי אין דיון על "תרבות", המניח שאפשר לוותר על

- "התרכות המערבית". הריון על "ארון הספרים היהודי" הוא דוגמה טובה לעניין הזה. מכל מקום, אף רב-תרבותי אינו מתכוון לשילוב בין אנימיזם אפריקאי לאסלאם אינדונזי. הכוונה תמיד גם לבלזק, או לכאך.
- 5 אגב, ויזלטיר, בניגוד גמור לא. ב. יהושע, או עמוס עוז, או דוד גרוסמן, מצויד היטב באירוניה של ריחוקנו מהמרכז, ולפחות בשיחות עימו הוא מיטיב להדגים זאת. עצם בחירת השיר לאנתולוגיה איטלקית היא המעניינת.
- 6 טל פרנקל אלרואי "באה - הלכה", **מטעם 6**, יוני 2006, עמ' 18. כל מה שאומר כאן על דליה רביקוביץ דורש קריאה גם במסתה.
- 7 ממש כמעשהו בשירה של רביקוביץ, כדי לנגח משוררים פוליטיים אחרים, עשה נסים קלדרון למאמר של האמנית תמר גטר. הוא ציטט בגסות מגושמת ממאמרה "על תפיסת האחר של בוריס מיכאילינקוב" (סטודיו 116) וגייס אותו (ב"מעריב") כדי להצליף מעמדת האדון ומשרתו, באנשי השמאל, באותו שבוע מחריד, שבו נורה מוחמד א-דורה בורעות אכיו, ברצועת עזה, עם תחילת האינתיפדה השנייה, אוקטובר 2000. כמו בעניין השיר של רביקוביץ מ-1982, נטל המבקר הגולמני מהמאמר של גטר רק את מה ששירת אותו בסניגוריה החרוצה על שיח האדון. גטר, אגב, עסוקה היתה אז בניסיון לגייס אמנים להתנגדות לעמדת "השמאל הנכרך", זו העמדה שהעניקה גיבוי להרג ההמוני.
- 8 מהבחינה הזאת גדולה עוד יותר חשיבות המסה החלוצית של תמי ישראלי ויערה שחורי. הרי יכלו השתיים לכתוב גם על הגנדרנות וההתייפיות אצל אורי ברנשטיין, למשל, ובכל זאת הקפידו להישאר בתחום של שירת נשים, אשר הפכה את הבית הבורגני לדגל פואטי. ראו: תמי ישראלי ויערה שחורי, "אצלי היגיני, אוור כתיבה", על שירת הפנאי העברית", **מטעם 1**, ינואר 2005 (עמ' 63-74).
- 9 הקרב התרחש ב-4 ליולי 1187 וסימן את התמוטטות הממלכה הצלבנית בארץ. הנושא הצלבני לא היה זר לשיח הישראלי. מחקריו של יהושע פראוור הילכו קסם על קוראים רבים. מאוחר יותר התפרסמה גם הנובלה של עמוס עוז "עד מוות" (ובה אפשר לזהות אירוניה שונה לחלוטין מזו של רביקוביץ; עוז לא העז לפנטז צלבנים מחוץ לאירופה).

עלמה סיון

בירושלים

כָּבֶשׂוּ לִי אֵיזָה חֶלֶק בְּתוֹכִי
 הַפֶּךְ אָדָם וְאִיךָ כָּלוּ סָבָב
 סְבִיבִי
 בִּירוּשָׁלַיִם עוֹלָה וּמִתְרַכָּזֶת
 בְּנִקְדָּה כְּלָה וּמִתְעַצָּבֶת
 לְמַחְשָׁבָה עַל אִיךָ נִכְבָּשׁ לֹו חֶלֶק
 בְּתוֹכִי.

בְּלוֹטוֹת יְפוֹת לְנִשְׁיָקָה וְאִין
 חֹזֵר נִכְבָּשֶׁת עוֹד חֶלֶקָה
 עָלוּ מִתוֹכִי וְצָאוּ מִתוֹכִי
 הַשְּׁפָכוּ מִתוֹכִי
 אוֹי אִין חֹזֵר

בִּירוּשָׁלַיִם תּוֹפֶסֶת שְׁאֶפְשֵׁר אָכֵן
 עַל אָכֵן עַל אָכֵן נִבְנוֹת.

בִּירוּשָׁלַיִם אֵת תּוֹפֶסֶת שְׁאֶפְשֵׁר עוֹלָה
 מְשֵׁם מְכָאוֹב יוֹדֵעַ לְסוֹכֵב אוֹתָךְ.
 אַחִים תְּאוֹמִים
 מִתְנַשְׁקִים בְּלֵב הַחֲזָה
 הֶרְאוֹת
 עוֹלוֹת
 כּוֹבְשׁוֹת לִי חֶלֶק בְּתוֹכִי
 בִּירוּשָׁלַיִם.

עקב

עקב

פְּרִי בֶסֶר

עֲצֵלְתִים

טְבִיעַת פֶּאֶר הַיְדִיעָה, הוּא לְמַלְךְ וְאֲנִי נַחַל עֶטוֹר לְבִדְיָה

שְׁמוֹנֵת יְלָדֵי הֵם פֶּאֶר יִצְרֵת הַיָּמִים

וְהַיּוֹם שְׁנוֹסֶף, לְשִׁקְיעָה

שְׁקִיעַת הַבֶּשֶׁר מִבְּקִשְׁתַּי יָד עֲנָפִים

שְׁקִיעַת הַתְּנוּמָה מִבְּקִשְׁתַּי פְּתִיחַ, לְדַעַת אֶת הַשְּׁנוּא

שְׁקִיעַת הַקּוֹל מִבְּקִשְׁתַּי טַעַם מֵר, לְמוֹלְלוֹ

וְשִׁקְיעַת הַרְמוֹן בְּרָמִי, עֶרְבוּל בֵּין רִקְמַת פֶּרֶג פְּצוּעַ

לְרֹצֵף שְׁטוּתִי

בְּעֵצֶם הַפֶּה הַפְּתוּיחַ נִמְצָא הָעֶקֶב

אֲצַבְעוֹת סוּגְרוֹת בְּגָרוֹן, יְדִידָה קְלִשׁוֹן

יְדֵי הַמְּדָה הַטּוֹבָה.

נִתּוֹן: שְׁטוֹן, פְּרִי בֶסֶר, מֵאֲכַל אֱלִים

שְׁקִיעַת הָעוֹלָמוֹת בְּשִׁרְטוּט הַחֶקְקוֹק

בְּקוֹ

שני שירים על התוף

לדנה פ.

1.

מֵעַל רִכְבֹּת תַּחְתִּית בְּעִירָה שׁוֹיִצְרִית סוּלְלִים

זְמַן בּוֹ הַהֲתַנְהָלוֹת הִיא סְפִירָה

וּמִתַּחַת לְעִירָה בְּשׁוֹיִץ אֶף אֶחָד אֵינְנוּ מִשְׁכַּנְעֵ.

רְקוֹד אֲנִגְלִי מֵהוּ

אוּלֵי הַמְּלַחְמָה הִיא

אוּלֵי

הַמְּלַחְמָה הִיא סְפִירַת

שְׁלוּשָׁה רְבָעִים (אוּ רֶגֶשׁ מְטַמְטֵם)

חגיגי

תם סלילת

הברזל נקח רכבת

וספר ומתחת לעירה בשוין יעמד בירוקרט
(רגל מעץ, לבוש) טוניקה רומית עם שרוולים, החלטינות
יאמר

פעמים

¹*Sie sind verrückt geworden*

והפעם השניה תשמע

²*Sie haben zuviel Zucker im Blut*

הוא מגמגם, לא בירוקרטיה

בירוקרטיה, היא תשב על ידי אני אצחצח לה את

הנטורליזם

היא תצחצח לי שנימדיניות היא תאמר ברהט השתגעת
השתגעת

תסגרי את הברז (מה את עושה)

המטרה היא

לגרם לקולות של הטרקטור הסולל

להפך

לשרוך

אל

תכבי את הברז

נוכל (סוףסוף)

להציף בטפטוף את תני הטרקטור.

בשמונים ותשע לא היתה מלחמה על

התנוד בין שוין לתחלת

המלחמה רצנו/אספנו בכחות/

צפרדעים/הפכנו אותם/לחתול לא היה לו מה לומר

1 (גרמנית) "השתגעת".

2 (גרמנית) "יש לך יותר מדי סוכר בדם".

אֶפְלוּ לֹא
הָיָה לוֹ מִבְּטָא זָר
אִמְרַת:
"עָלִי לְרוּץ

³*Ich habe ein süßes Blut*

(לֹא צָרִיךְ לְקוֹם בְּשָׂבִיל
לְרוּץ צָרִיךְ לְרוּץ
בְּשָׂבִיל עָקוֹם)

כָּל הַקִּיץ בְּנִינוּ מַגְדָּלִים מְקַבֵּיּוֹת סָבֵר
וְהַפְּלָנוּ, צָרְכֵנוּ שְׁאֲנָנוֹת עֲשׂוּיָה וְנִיל גִ'ז מִתְּפוֹרֵר
אֲנִי

טְבַעְתִּי בְּמִים הַקָּרִים שֶׁל קִיץ 'מֵאֲחֵר לְבוֹא'
וּלְרִגַע, דֶּרֶךְ

חֲלוֹן הַרְכָּבַת נִדְמָה הָיָה שְׁזוֹ סָנֵט גְּאֵלָן; אָבֵל
לֹא הִיָּתָה זֹו אֵלֶּא אֲגָדָה אוֹרְבָּנִית.

מִתַּחַת לְקִיץ מֵאֲחֵר סָנֵט גְּאֵלָן מִשְׁתַּקְפֶּת עַל
אֶף, אוֹ שְׁמַעַל קוֹ הַיָּם צָפִים בְּקַבּוּקֵי בִּירָה זוֹלָה
הַרְאוֹת

הַשֶּׁמֶשׁ לֹא עֲשׂוּיָה

הַשֶּׁמֶשׁ הִיא זְכוּכִית חוֹמָה

וְהַטְּבִיעָה הִיא מְגִשְׁרַת עַל שְׁפֵתֵי

צְבוּעוֹת

בְּכִסְפִּית שֶׁהַשְּׁלִיכוֹ

וּמִמֶּנָּה עָשׂוּ 'וְרִיאָצִיּוֹת לְמֵלָה מִיָּם'

(וּמָה עִם הַדָּם, מֵתִי - הוּא מֵר דִּיז?) בְּלִבֵּר בְּשִׁתְּחַל

(טְרַנֵּס) פּוֹרְמִצִּית־חֲבוּרָה טְרַקְטוֹר

יְהַפֵּךְ לְמַכְבֵּשׁ יְהַפֵּךְ לְמַכְתֵּשׁ

וְהַמְלַחְמָה תִּהְיֶה לְשִׁירָה נְטוּרְלִיסְטִית (נוֹכַח

זֹאת בִּירוֹקְרַטִיָּה תְּגוּעַ, בְּרֵהֵט)

3 (גרמנית) "יש לי דם מתוק".

הבִּירוֹקְרַט
יִגְמַגֵּם לָנוּ לָמָּה הוּא אֵינוֹ רוֹקֵד , כָּךְ סָלַם דִּיאָטוֹנִי
קוֹלוֹת ט, פ, ט, ו, רָף

סָכָר
הוֹרָה מִטוֹן אֶל
טוֹן

בְּקֶצֶב שֶׁל שְׁלוֹשָׁה רִבְעִים וְאִישׁ מִן הַמַּעֲבָר הֵצֵר יְקוּם
וְיִטְמֵן קְרִיאוֹתָיו עַל הַנוֹף הַחֲדָשׁ:
הַדָּרָךְ בָּהּ מְעוֹטִים קוֹי פָּנֵי אֵינָה מְשַׁקֶּפֶת
הָאֶפֶן שֶׁל יְצִיאַת הָעֶשֶׂן
מִפִּי אוֹ; רִכְבַּת מֵהַתְחַנָּה

רְאוּ עֶשֶׂן זֶה עֶשֶׂן

ד . נ . ר .

הַכֶּנֶר שָׁב עַל קֵנוֹ
מִבְקֵשׁ אֶת הַקְּהָל־עַמֹּד
אֶת הַמְּרַחֵב
לְהַמְשִׁיךְ

.2

(אפילוג)

בְּאוֹקְטוֹבֵר
אֶעֱמֵד אֶת
הַתּוֹךְ
בֵּין שׁוֹיֵץ לַתְּחִלָּת
הַמְּלַחֲמָה/
וְאִמֵּר
"אם אֲשַׁתְּגַע תַּעֲצָרִי
אוֹתִי גְבֵרְתִּי"
תַּעֲצָרִי אוֹתִי גְבֵרְתִּי

נובמבר 2001

חמישה שירים

ומה אומר

ואם השאלה בוערת וגם אני. האם תעני?
 ואם אחזר בקר להוב וצהרי יום לחוד. ערב יוקד ולילה דעוך
 האם תעני? תעני? קומה שניה. דלת שלישית מימין אני.
 קומה שלישית דלת רביעית מימין אני. קומה רביעית
 וחמישית וגג לקפץ אני. התעני? תעלי תרדי? אם אבקש
 כפי שלא בקשתי מעודי?
 עומד בחשכת אתמול. קרה ואבק וערבובית אבי ואמי
 בכל אשר אפנה. מי יאמין לזה.
 ועכשו מבטך. מרעיד גצים, כלומר דברים לא הגיעו
 אל קצם. שביל החלב עדין מקנן.
 ממה עשוי מבטך. במה עוסק. למה חותר. ממה שואב כחו.
 עדין ומדיק כלהב סמוראי, למה חוסם. שומט אורי.
 מה בלעדיך אעשה אם עתיד יבוא.
 ומה אמר לאבי ואמי. מה ימלט מפי.

פרוזודור

אבי ואמי ספינות צופרות נעים מחוף אלי חוף. מטילים עגן. יורדים
 לשוקים. טועמים מכל הבא. מחליפים מלים צוחקות עם סוחרי בד
 ותבלינים. צופרים שלש פעמים לאמר היינו ועכשו הלאה לנמל יפו
 לשמע גם שם על דא והא - טורקים שהיו. אנגלים שהוים ובחמש
 אחר הצהרים אחר שיחליפו בגדיהם. קפה ועוגה לצלילי ולס אנגלי
 ואשכול מוסקט ועם עלות שלושה כוכבים, יצפרו שלש פעמים לאמר
 גם כאן היינו. גם כאן פיפי עשינו ואז קלים על מים, מוחאים כף לחיים
 מבקשים הדרן יחצו שוב אפק, עיניהם חובקות שחקים בם מלאכים
 משחקים מטקות. עד כאן מה שלא היה. להוציא בואם לנמל יפו.
 הו יקום - פרוזודור כמיהה לרחשי לב. לא הבאת אבי ואמי ללחך
 מים חיים בקומם מכלת להביא. לא הבאת בסוד מנוחה שנתם.
 תקוה ב"התקוה". "נוה שאנן" פרשת. גם בליצנות נדרשת מדה.

גם אם סמרטוט

גם אם אתה סמרטוט מדשדש
 ונולדת דמדומים -
 נעור וכבה אחוזים זה בזה.
 גם לך תמצא דלת
 ימצא חלון - זכוכית שקופה שתכניס
 דמותך פנימה.
 גם אתה תאמר -
 שלום רותי. שלום שושנה. שלום סיון.
 שלום יחיאל. שלום עזרא. שלום אלחנן.

שמש לא כהתה

שמש לא כהתה. פרה געתה. תלתן גבה
 כדור הארץ יודע מה עושה. לא טועה לא בוהה.
 אשה ברחוב גאלה אוחות בכף ידה. מלטפת לחיה
 אשה ברחוב גאלה משעינה ראשה על כתפה מחבקת
 גופה. האשה ברחוב גאלה יד אביה אוחות. לחי אמה מלטפת
 על כתף אמה משעינה ראשה. האשה ברחוב גאלה בשר אביה
 ואמה מלטפת מחבקת נושקת.
 אחת לשנה מעסה האשה מרחוב גאלה את אביה ואמה בים המלח.

Scottie my love

הכל כאלו למענה.
 הכל למענה מועד לכשלון. אבל לא היום.
 היום כלו הכחוב. היום הכל צחוקים. שכבות האור מצע לגו
 טפות הגשם מטפסות חוזרות לעננים. ניר חוזר להיות שוב עץ
 חלב פרה לעשב וכו' וכו' ואשר לי, גם אם אחור אני שעון
 קדימה אני רוכן. גם אם לאדמה נשאב. על גלים צף. לא במעשי
 נסים מדבר. כך מדבר. זה מה שאת עושה לחי לדומם ולצומח.
 אמת, כל זה בראשי טעון. אך מה אני ללא ראשי החג דרוך סביבך
 זה מה שמטריף מעצים את דעתי ועם זה הידיעה שהכל לכשלון נועד.
 ההכרה שראיתי שנים שלושה דברים בחיי.

שירה סתיו

איך השארתי אותך

איך השארתי אותך
 עומד במטבח -
 עם הכסא ששברת עלי
 עם המלים "אני שונאת אותך"
 והככי שבפעם הזאת
 מאנתי לבכות
 האם אתה עדין עומד שם
 מבעת

פחדי הגדול: שתמות לפני
 פחדי הגדול עוד יותר: שלא

במטבח -
 מקום הטבח או
 מקום הזבח
 מזבח כסא שבור
 ומה שהרגתי בינינו
 ומה שלא

קברת את זה, כמעט מיד
 נסעת לחוץ לארץ לחדשים
 אחרי שבוע קראו לך לחזור
 לנהל את מבצע החפושים
 (נעלמה: ילדה. כלומר נערה; עלמה; אשה,
 או, מי היא בעצם?)
 כלומר להמצא.
 הספקת לקנות לי מצלמה
 או כך מספרים

מְעוֹלָם לֹא נִתְּתָ לִי אוֹתָהּ

חֵלוֹם בְּעוֹתִים: אֲנִי רוֹאָה אוֹתָךְ אַחֲרֵי שְׁנַיִם וּמִגְלָה שֶׁשְּׁעָרֶךָ הִלְכִין בֶּן לַיְלָה

אֲבָל אַחֲרֵי שְׁנַתִּים רָאִיתִי אוֹתָךְ

בְּמִסְדְּרוֹן בֵּין הַמְּשָׁרְדִים

וּשְׁעָרֶךָ הָיָה אֶפֶר

אֵינְנִי זוֹכֵרֶת

פְּחָדֵי הַגְּדוֹל: שְׁאֲשַׁכַּח.

האשה שעכביש טווה את קוריו בין רגליה

ישנם סיפורים שמוטב לספרם בקיצור נמרץ. כזהו הסיפור אודות האשה שעכביש טווה את קוריו בין רגליה. אותה אשה שכבה זמן ממושך במיטתה, שרועה על גבה, עסוקה במחשבות על שארית חייה.

שכבה זמן ממושך עד כדי כך, שעכביש חום שהזדמן בדרך מקרה אל בין השמיכות, החל לטוות את רשת קוריו בין ירכיה. האשה, מכל מקום, התייחסה אל העניין בשלווה גמורה. נשים אופקיות, דהיינו כאלה הנתונות במיטתן פרק זמן ממושך, נוטות לפתח שוויון נפש כלפי תופעות שברגיל היו מחרידות כל אשה זקופה. שוויון נפש, שיש המבלבלים בינו לבין שלוה. נניח לזאת.

בחלוף הזמן גדלה רשת הקורים ויפתה מאוד. הקורים נרקמו זה לזה בדוגמאות עדינות ומסובכות, ואפילו אור הירח המועט שהורשה לחדור אל החדר פנימה, הספיק על מנת לצבוע את הקורים בזוהר כפור שקוף ומנצנץ. האשה, שבזווית עיניה החלה לעקוב אחר התקדמות הטווייה, אפילו מצאה עצמה מתרגשת מעט. היא הפתיעה את עצמה כשריסקה בשבילו ביסקוויטים לפירורים זעירים. לא עבר זמן רב, והעכביש התרגל לאכול מתוך כף ידה ממש. פעם אחת, אפילו צחקה כמעט בקול רם כשחשה אותו רץ רעבתן על הקורים אל עבר פירור קטן שאחזה.

אבל יום אחד הוא כבר לא היה לכד. העכבישה לא נשאה חן בעיניה למן הרגע הראשון; תמיד נדחפה ראשונה לעבר המזון, ובכלל, היתה גדולה ממנו וגסת הליכות כל-כך. האשה, ככל שניסתה, לא יכלה להתעלם מהתנודות התכופות, העדינות, של הרשת. בוקר אחד בקעו הצאצאים.

היו המונים מהם. הסדין הצחור התמלא אינספור נקודות שחורות, קטנטנות. האשה מעכה אותם בין אצבעותיה אחד אחד, עד לאחרון שבהם, ואז את העכבישה, ואז את העכביש.

אבל הסיפור הזה הוא כאין וכאפס בהשוואה לסיפור על האשה שהדביקה את שפתי ערוותה בדבק נגרים.

שמעון רוזנברג

מסקנות לא מעשיות מביקור באושוויץ השלווה

קדיש ללא קבר

התגדל והתנשא על מרים
 ובלע את אמכם לביאה
 ואת בתך ואת פלה אמה
 לא הפלה למעני, לא פקר,
 וחנוק את חנה, אמך־סבתי,
 וזרה את ליזר בן עשר כאפר
 ולשלימה לא תהא שלמא
 ואת חיימ'קה במות'קה
 בקרונו לחלמנו התהדר,
 ועל גינשה שבעים-ושבעה¹
 ועל זגירסקה² 43/45 לא פסח
 והחריש את תפילת שמעון
 למען פרקנו בזמן קריב,
 ואמר אמן?

מצווה

את תהיי פישועה, יהודיה שלנו,
 וכהנגד העליון יתירך מפל נדרך.
 הוא יחדלך מנשיקות ידים וכפות רגלים,
 ועל הר גלגלתך
 כצדיק יפריח מצחך בקוצי עטרתו

1 בית משפחת אמי בוורשה (כיום רחוב מרדכי אנילביץ), עד מותם.

2 בית משפחת אבי וקרוביו בגטו לודז', עד בוא סופם.

וַיִּזְרַע בְּךָ כְּתָמָר
 וְעַל צְמִיתֵי רִגְלֶיךָ יִפְסַק פְּסוּקוֹ.
 וְאֵת - פִּתְחֵי לוֹ
 בְּלִבּוֹשׁ רוּמִי,
 וַיִּתְקַע יְתָדוֹ בְּגִנֵּה, בְּבֵיתֶךָ, בְּבֵיתֶךָ.
 אֶל תִּכְסֵי חֲלוֹנֵי־עֲרֹתֶךָ,
 וְהִפְנִי לַחֲיֹד־תּוֹדֶתֶךָ,
 וְדוּמִי.

בִּיאָה

אֲנִי אֱהִיָּה יֵשׁוּ הַיְהוּדִיָּה שְׁלֹכֶם,
 עוֹר לְגוֹיִים.
 חֲחֵי צְלָכִים נֶאֱחָזִים
 כְּעֵבְרֵי־שְׂרָץ בְּרַחֲמֵי -
 רַחֲמוֹ, גּוֹיִים, רַחֲמוֹ,
 וְעֹטְרַת רֵאשֵׁי הַנוֹשֶׁרֶת
 קוֹשֶׁרֶת אֶת רִגְלֵי לְמַרְגְּלוֹת מְטוֹתֵיכֶם.
 אֲנִי אֱהִיָּה מְנַחַת הַצּוֹבְאִים
 לְחֶסְדֵי שְׂבִטֵיכֶם הַמֵּתִפְקְדִים לְמְטוֹתֵיכֶם,
 כִּי הִנֵּה יָבֹא מְבַקְרִי, נֶשֶׁר אִירוֹפָּה,
 מְנַקְרֵי בְּשַׁחֲלוֹת,
 כְּשַׁחַל בְּלִי חֵיל יִשְׁחִיל בְּפִי אַחֲוֵרֵי
 וְזִרְמָתוֹ תִּגָּאֵה כְּנֹהַר הַרִּין.
 עוֹד מְעַט עָלַי גּוֹפּוֹ יְנוּחַ, כִּי עַתָּה לְצֵאת
 אֶל שְׂדֵה הַקָּרֵב שֶׁל אֵין־שָׂדֵי.

בַּעֲבָרָה

הִיא תִּהְיֶה לָנוּ כִּיְהוּדִיָּה לָכֶם.
 הִיא תִּשָּׂא עַל לְחֵיָּה הַשְּׁקוּפּוֹת
 אֶת רַחֲמֵינוּ וְנִשְׂרִינוּ, הַטְּהוֹרִים בְּכַנְיָנוּ.
 נִשְׁחַרְרֶם מֵעַלְמָא לְשַׁחַר לְעַלְמָא,

נְלַמְדֵם לְנִסְק מְזוּרְעֵנו הַנְטוּיָה,
 לְבַקְרָהּ, לְנַקְרָהּ, לְטַהֲרָה עַד עֵצָם,
 נְשַׁלֵּיךְ אֶת חֲלוּקֶיהָ מֵעַל מַעְקֵי הַגְּשָׁרִים
 שְׁעַל כָּל הַיּוֹסְלוֹת,
 וְאֵת רֹאשָׁהּ נִנְעֵץ עַל חוֹמוֹתֵינוּ
 וְנִשְׁטֹף אֶת דָּמָהּ בְּאֶסְלוֹת.
 בְּשַׁעְרָהּ - חֲבָלִים, וּבַחֲבִילוֹת בְּטָנָה
 נִקְשֵׁר חֲצוּצְרוֹת,
 הֵן לֹא יִרְעוּ לָהּ עוֹד.

קְדִישׁ עֲרֹבִית

תִּתְגַּדֵּל וְתִתְרוֹמֵם כְּמַגְדָּלִית,
 וּמֵעַל לְכָל צְרִיחַ תְּפִילָּה תִּסְלָסֵל,
 עַת קִסְדָּה לָךְ כְּתֹר מְלִכּוֹתֶיהָ וּפְרָקְנָה.
 וְתִתְחַזַּק וְתִזְדַּקֵּף כְּשׁוֹפֵר מְשִׁיחָה
 וְתִתְקַע עֲטֹרַת שְׂרָפִיד בְּעֲרוֹתַי
 בְּעֲרֹבַת מְעִי, בְּעֲרוֹב דָּמִי,
 בְּעֲרֹב יָמִי, בְּעִירִים שָׁמַי,
 בְּשָׁמִיָּה רַבָּא,
 וְתִפְלֹט אַחֲרַי:

אָמֵן.

8 באוגוסט, 2007

טל ניצן

שני שירים

איגרא רמא

נגמר בלון הגז או מה
 מי זוכר למה עליתי לגג
 בכ"ב באיר התשס"ז
 יום שפרש על פני השמים יריעה
 בגון התפוז החרדל פצצת המימן
 והתשוקה הקשה הממשכת לגשם
 עלתה כמו שועה ממגרשי החנה
 עד צלחות הלון
 שם סבבוני בתי מדות
 מבצרי האדונים בתרוני
 מגדלי צמרת מגדלי
 תל אביב שרתון סיטי טאוואר
 גינדי היטס וצריחי יו
 והפלוס הקט של פיבקו
 ובצל המגדלים
 שמראם כיער מתוחים
 טפריהם נעוצים באדמה הנסוגה
 ומצחיהם השטוחים בצהב השמים
 הרהרתי בדירה שבמורד י"ח המדרגות
 בחסד המתחדש מדי שנה בשנה
 על תנאי בלי אופציה כנגד שטר בשחון
 בתפאורה המשתכללת בשקידה -
 שיום אחד
 בתנועה מימנת חדה
 תמשך כמו שטיח
 תחת רגלי.

היסטוריה קצרה

שוב אין בתוכנו זוכר
 כִּמָּה זְמַן אֲנַחְנוּ מַחֲכִים
 לְגַל לִבֵּן עוֹר שְׂיִמְחֶה אֶת
 מֵה שְׂדֵי בּוֹזְרוֹ הֶקֶם לְתַחֲיָה
 לְלַפֵּת אֶת הַחֲזָה בְּבִקָּר,
 אֶת קִנְיַת הַנְּשִׁימָה בְּעֶרֶב

כי נחילי הנמלים שנהדפו
 שבים להשחיר את בתינו, ורותחין
 מספלי החרסינה מזנקים אל פנינו,
 וסכינים שמאסו בבשר התותים
 מבקשות אצבעות.

מתי ישככו פסות הניר החגות באויר,
 ישקטו באבק
 קרעי הלחש חסר התועלת?

מה שנשמע כמו גשם היה פסלת בנין
 נערמת לסוללות עפר.
 מה שנשמע כמו יבבה היה יבבה.
 זה זמן רב נחויץ לנו אסון חדש
 שיכרית את שארית אסוננו.

בן גרשוביץ

אמא, בן

אמא

הוא תמיד יושב מאחורי הקיר. אני שומעת את הנשימה של המחשב שלו, מקרטעת, ומריחה את עשן הסיגריות (איזה סוג הוא מעשן?). השעה אחת בלילה. אני מורידה את הכבסים מן החבל, קודם התחתונים, החזייה עם הכתפיים הקרועה, גרבי פרוהדוב שלו, השכנה שוב שפכה מים מלמעלה, וכל בגד יש לסחוט, ולגהץ. אני גרה לבד, עם הבן שלי. אני גרה לבד.

אדים עולים מן המגהץ, החום הזה, אני רוצה אותו עלי. אם רק היה לי האומץ, אם רק הייתי יכולה להניח את המתכת הזו על פני, ולהקשיב לעור מאדים ונחרך, ולהרגיש. מחשבות כאלו עולות בי בלילה, כשאני שבה מיום העבודה של ארבע עשרה שעות, נשכבת על ספת הסלון המוצעת, ומניחה לקורי החלום לכבול אותי, ולשחרר, בתנועות חוזרות, אחסון ושליפה של זיכרון.

הדלת נעולה. אני יושבת על הרצפה של המטבח. הוא קרע לי את החזייה, אינני יכולה להתכופף, אני חושבת שהוא שבר לי את הצלע (הייתי צריכה לנקות את הרצפה). רוח פורץ מן החלון הפתוח, מצמרר את העור, ניקודים-ניקודים. קורי אבק מסתחררים מסביבי, ואולי, רק הלמות היד שלו, בקצב הלמות הלב שלי, מכות, דופקות, והבן שלי, הוא שם, בחוץ, משטח ספיגה לזיכרונות האלו. לא סיימתי להכין את ארוחת הערב, השמן מעלה עשן במחבת, ומתיז גיציים. אני נשענת על התנור, הדבר האחרון שאני יודעת, אחרי שהוא פתח את הדלת - הריק מפוצץ-הנימים בעיניו, והיד רוחשת, מנופחת כוויות, במחבת.

עכשיו אני יודעת, חבל הטבור נקרע רק בכוח הזיכרון.

אני, הבן שלי והקיר המפריד בינינו. אינני אמא רעה (לא הוכשרתי לתפקיד, הוא נולד יחד עם בני), אני פשוט לא מבינה גדולה בפריצת מנעולים ופתיחת דלתות. הן תמיד סגורות, ומאחוריהן, תמיד תימצא הכמיהה, בדמות הבן, בדמות האב (שלו, הבועל שלי).

כשאני עוברת בין חללי הבית המופרדים, אני מציצה מעבר לחריץ. לראות אם האור דולק, לשמוע אותו נושם באינקובטור שיצר לעצמו. לא נכנסתי לחדר שלו זמנים רבים, אני מפחדת ממה שאגלה, ממה שאני יודעת, מהקור ששורר

שם. כעת, משלא נותרו מים חמים, אני רוחצת במי-כפור, מדמיינת שהעור הפוך כלפי פנים והדם גודש את דפנות האמבט. אני רוצה להתכונן במקום ממנו הגיע, ממנו חשבתי שלא יהיה קל להינתק. לוקחת את מראת האיפור בידי ומכוונת אל בין הרגליים, כל כך אדום שם, ופעור, ועם זאת קר. מעולם לא העזתי לבחון בדקדוק את מה שהולך שם, קורי השערות, העור הרפוי. אני עוצמת את עיני והחבל משתלשל משם, קושר ולא מרפה ממך (זוכרת שהאזנתי לעולמות השוכנים תחת פתח טבורך), ואני אוחזת, מושכת, בשארית כוחותי, אל מעבר לקיר.

ב

זה היה חם. כמו רוק שמטפטף אני אומרת לך. יכולת לשמוע את הצליל שעשה הילד כשהוא פגע במים. אחר כך אני זוכרת רק את האדום העכור הזה, והאדוות הקשות על דפנות האסלה. כשהשרירים רפויים מספיק, ואת יכולה לקום, לקום ולא להבין את היד המושטת לידית ומרפה, נותנת לזרם לשטוף את העיניים (הירוקות שלך, הירוקות שלו), אך לא את החלל, לא את ואקום צליל השם - בן. רציתי לקרוא לו בן.

זה היה קר. כשהיא מרחח עלי את ג'ל השיקוף. הבטן שלי זהרה באור כחלחל, יכולת לשמוע את ריחוף השפירית בתוכי. עכשיו אני מבינה שזה לא היה קול הריחוף, אלא הלעיסה. ליד מקווה מי השפיר, הפנים שלך השתברו לאלף מראות בתוך עיניה, והיא לעסה.

בתוך הרשתית הסדוקה של המוניטור יכולתי לזהות את גוף הזכר. את רואה, כאן זה המה-שמו (בן), ואלו העיניים. ואני חייכתי, ואחר כך קילפתי תפוז, בסלסולים ארוכים, עד שהליבה התגלתה, מלאת סיבים וכל כך מתוקה. אני זוכרת את הלהט של הבטן התופחת. ואת הלחץ ברקות עד פריקת הדמעה מבין שמורות העין, רותחת. אני תוהה אם הבנת שאינך יכול לחיות מחוצה לי, או אולי העדפת שלא לחיות עימי. אני מבקשת להשמיע את הסיפור שלך (הצעקה שלי המהדהדת ברווח שבין שורה ושורה). בתוך האינקובטור, המחשבות מונשמות.

נוצרת על המלט. הראות לא היתה טובה, וקימורי הגוף שלי (העתיד לכלוא אותך או להרפות) נטבעו בטשטוש על הזפת הרך. חיפשתי כוכבים, את אלו שכורחים מאמא-יקום ומפחדים מפילה, וכל פעם שהתמקדתי בצל החולף של

הירח, הפנים שלו גחנו אלי. איני יכולה לתאר את קווי המתאר של אביך. לא שאיני יכולה, איני רוצה. אתאר את המרחב - הפרדס מאחורי בית אימי, שנעקר, ובמקומו החליטה העירייה להקים אתר בנייה. הייתי בדרכי הביתה, ריח מדורות ל"ג בעומר עמד באוויר. אני אוהבת להביט בלהבה, כשהיא מלטפת את נייד הכסף, עד חריכה, ובתוכו חבוי פרי-אדמה מתוק מעשן.

הלכתי, בצעדי-ריצה, כי היה קר יותר ממה שחשבתי שיהיה, הוא עצר אותי ושאל מה השעה. השבתי: אין לי זמן, והמשכתי במעלה הדרך, את האור שדלק בבית אני זוכרת, אמא כנראה היתה ערה בשעה זו, מביטה במחוגי השעון, מצפה לבואי. הוא רץ לקראתי, ושאל: רוצה לטייל? לא תודה, השבתי, והגברתי את מהירותי.

המטפחת על הפה. הקשירה של הידיים. רעידות קורות העץ, ואורו של הירח, קריעת הג'ינס, הכל הפה, וריח הסיגריות שדבק לשערי, חוסר היכולת לבלוע את הרוק, ולצעוק. לצעוק. המלט כבר הפך קשה. סיבי השערות שלו תחת הציפורניים שלי, שורשים מתים שהתלפפו בתוכי.

את החלל שנותר אני מותירה פעור לצעקה שתהדהד את השם, השם שהוא זיכרון, הנסחט כמו תפוז שליבתו תטפטף, תטפטף על דפנות האסלה, ואני, אני היא זו שמרפה, ומורידה את המים.

טל אזרד

תני לנו מאה

לטלי פחימה

.א.

מָה רְאִינוּ בְּאוֹלָם?
 בְּרִיּוֹת דְּקִיקוֹת קְשׁוּרוֹת לְמַסְעֵדֵי סַפְסְלֵי עֵץ,
 תַּתְּרֵת כּוֹבַע הַקְּלָדְנִית,
 אַחַר כֵּךְ אַתְּ, מוֹבְלֵת פְּנִימָה.
 מִיִּשְׁהוּ מְנוֹפֵף בִּידוֹ:
 חִיוֹכְךָ. שְׂנִיד שְׂכָהוּ מִזֶּה הָעֵשׂוֹן.
 אֶת רוֹכְנֵת קֶצֶת קִדְמָה
 וְשׁוֹמְרֵיךְ מַחְלִיפוֹת מְסָרִים בְּצַג הַפְּלֶאפּוֹן, מְאַחֲרֵי גִבְךָ.
 הֵן שְׂמֵנוֹת, שׁוֹמְרֵיךְ. עֲבוֹת בְּשָׂר.
 וְזֶה עוֹשֶׂה אוֹתְךָ מִתְנַשְׂאֵת יוֹתֵר,
 גְּבַהֵת לֵב יוֹתֵר לְעַמְתֶּם,
 אוֹ לְהֶפֶךְ, "שׁוֹכְבֵת עִם מַחְבְּלִים"
 אוֹ שְׂמָא זֶה אוֹתוֹ דְּבָר?
 הַשׁוֹפֵט מְאוֹד קְשׁוּב, שְׂקוּל.
 אֲבָל גַּם הוּא מְאוֹד שְׂבַע.

וְאֵז בְּסִיּוּם, הָאוֹטוֹ הַזֶּה שְׂבָא לְקַחְתְּךָ,
 אוֹטוֹ מְשַׁטְרָה מְכָרְזוֹ, זוֹל, טַפְשִׁי.
 דְּלִתּוֹ הַצְּדִית נִפְתַּחַת וְאַתְּ נִבְלַעַת לְתוֹכוֹ
 מְדַדְּהָ. שׁוֹמְרֵיךְ מְקַפִּידוֹת עַל פְּרוֹטוֹקוּל הַנְּסִיעָה.

.ב.

שְׁנֵי בֵּין כְּתָלִים אֵלּוּ, בֵּין טְפָרִים אֵלּוּ,
 הִרְדָּמִי.
 תְּנִי לָנוּ מְאָה שָׁנָה וְנִקְיֵץ יַחַד אִתְּךָ,

הסוף כְּבֵר יְדוּעַ:
קוּרֵי שְׁנָה מְסַלְקִים בְּמַחֲוֹת דְּקִיקוֹת
שְׁעַר נְאֻסָּף,
יְדִיּוֹת מְשַׁקְפִים מְצַמְדוֹת מְאַחֲרֵי אֶזְן;
תְּנֵי לָנוּ מְאָה שְׁנָה, אוֹלֵי פְּחוֹת
וְאֵת תְּהֵי מִגְפָּה בְּתוֹכֵנוּ, אִידֵס מְתוֹק.
אֲנַחְנוּ נְהִיָּה אֵת.
תְּנֵי לָנוּ מְאָה,
אוֹלֵי פְּחוֹת.

מה שמותר מותר, ומה שאסור גם כן מותר

על בג"ץ ועל הרטוריקה המטשטשת, המקרה של "נוהל שכן"

באחד מפסקי הדין שניתנו בעת האחרונה בבית המשפט העליון (בג"צ 3799/02, 6.10.2005), בשבתו כבית משפט גבוה לצדק, נאסר השימוש ב"נוהל שכן" ובגרסתו המרוככת - נוהל "אזהרה מוקדמת". אתאר בקצרה את הפרשה. העתירה הוגשה בתאריך 5.5.2002. לטענת העותרים מאלץ הצבא אנשים מקרב האוכלוסיה הפלסטינית האזרחית ללכת לפני הכוח הצבאי, לבצע מטלות צבאיות, לרבות נקישה בדלת ביתו של מי שהצבא מבקש לעצור, ולמעשה משתמש באוכלוסיה אזרחית כ"מגן אנושי" או כבני ערובה. בפסק הדין תיאר הנשיא אהרן ברק את טענת העותרים לגבי המצב בעת הגשת העתירה:

בין השאר תוארו מקרים בהם צה"ל אילץ תושבים פלסטינאים לסרוק בתים שהיה חשש כי הם ממולכדים, וכי הוא הורה להם להיכנס לפני הכוחות הלוחמים לאזורים מסוימים על מנת לחפש בהם מבוקשים; תוארו מקרים בהם עשה הצבא שימוש בתושבים כ"מגן אנושי" שהתלוו לכוחות הלוחמים, כדי שישמשו כמגן מפני התקפה על כוחות אלה. כך, הוצבו תושבים במרפסות בתים בהם שהו חיילים, כדי למנוע ירי על הבתים; עוד תוארו מקרים בהם נשאלו תושבים מקומיים אודות הימצאותם של מבוקשים וחומרי לחימה, תוך איום בחבלה גופנית או במוות אם השאלות לא תענינה. על פי הדיווחים, במקרים מסוימים נלקחו קרובי משפחה כבני ערובה על מנת להבטיח את מעצרים של מבוקשים.

בעקבות העתירה ובטרם הוכרע העניין בבית המשפט, הוציא צה"ל - בלי להודות בנכונות הטענות - פקודה האוסרת שימוש באוכלוסיה המקומית כ"מגן אנושי" או כ"בני ערובה". במקביל, טען הצבא כי שימוש של כוחותיו בפלסטינים כדי להיכנס לבתים של תושבים אחרים אינו מהווה שימוש באזרחים כ"מגן אנושי", וכי התיאור הנכון לפעילות כזו הוא "הסתייעות" באוכלוסיה אזרחית בעת פעילות צבאית. "הסתייעות" זו זכתה לכינוי "נוהל שכן". צה"ל אמנם קבע כי גם ה"הסתייעות" אסורה, ואולם זאת בסייג של שיקול דעת מצד המפקד הצבאי בשטח, היכול להתיר אותה, אם בעיניו אין נשקפת סכנה ל"מסייע". הסיבה

לסייג היא שלטענת הצבא "סיוע" כזה יאפשר לו להימנע מפעולה צבאית, העלולה לפגוע בצורה חמורה יותר בתושבים המקומיים (הכוונה לתושבים שאינם מעורבים ושנקלעו למבנה או לסביבתו), בחיילים וברכוש.

מיותר לציין כי השימוש בנוהל היה תדיר¹ ואף הופעל במקרים בהם נשקפה סכנה ממשית לשכן ה"מסייע". מותו של נדאל אבו מוחסן מטובאס, בעת פעילות צה"ל בעיירה ב-14.8.2002, המחיש באופן טרגי ביותר את הסיכון הגלום ב"הסתייעות". אבו מוחסן נהרג בעת שכוח צה"ל אילץ אותו להשתתף במעצר. הוא נשלח לפני הכוח להקיש בדלת בית, בו נמצא אדם אותו ביקש הצבא לעצור, ואשר הצבא הגדירו כסיכון ביטחוני. כאשר ניגש אל הבית, נורה אבו מוחסן בידי יושביו שסברו, ככל הנראה, כי הוא חייל צה"ל.

לאחר האירוע, החליט צה"ל להנהיג גרסה מרוככת של השיטה, אותה ביקש לכנות "נוהל אזהרה מוקדמת". נוהל זה, שפורסם בתאריך 26.11.2002, קבע כי אין להשתמש בתושבים פלסטינים כ"מגן אנושי" וכי ה"הסתייעות" בהם תלויה ב"הסכמתם" ובהליך של אישור בידי מפקדים בכירים יחסית. הנוהל החדש כלל גם איסור על הסתייעות בנשים [!], ילדים, קשישים או נכים. בנוסף לכך, נאסר על הצבא לצייד את התושב "המסייע" בציוד צבאי, כמו אפוד וקסדה. הנוהל גם הורה למפקדים לבחון אלטרנטיבות בטרם ייעשה שימוש באזרחים, ו"לבקש" מהם להיכנס למבנה רק אם אין אפשרות להזהיר את יושביו מבחוז.

כאשר ב-23.6.2005 הכריע סוף סוף בג"ץ בעתירה, לאחר שההרכב הוחלף פעם אחר פעם בשל פרישת השופטים החברים בו, היה הנוהל המתוקן בתוקף, והוא אשר עמד לדיון. בג"ץ פסל בפסק דינו את הנוהל המרוכך. כדרכו, הסביר הנשיא אהרן ברק כי ההכרעה מחייבת איזון בין שיקולים נוגדים: החובה להגן על חייו וכבודו של התושב המקומי, אשר נשלח למסור את האזהרה; ומצד שני "השמירה על חייה של האוכלוסיה האזרחית ושינוקלעה למבנה או לסביבתו". הדברים אינם מצחיקים כמו שהם נקראים בפעם הראשונה. ברק הוסיף אמנם כי שיקול זה "עולה בקנה אחד עם כוחו של הצבא התופס להגן על חייליו ושלומם", אך דומה כי התייחס ברצינות לטענה כאילו מטרתו העיקרית של הנוהל היא הגנה על חיי האוכלוסיה המקומית, אף על פי שניסיון העבר מלמד כי חיי האוכלוסיה המקומית (להבדיל מחייהם של חיילי צה"ל ואזרחיה היהודים של ישראל) אינם עומדים בראש מעייניו של הצבא.

הנשיא ברק הכריע לטובת החובה להגן על חייו וכבודו של ה"מסייע", כלומר הפלסטיני, נתין הכיבוש. זאת, מאחר שדיני התפיסה הלוחמתית אוסרים על שימוש באזרחים כחלק מן המאמץ המלחמתי של הצבא התופס, ומאחר

שהמשפט ההומניטרי מחייב לעשות הפרדה בין האוכלוסייה האזרחית לבין הפעילות הצבאית. הפרדה זו, על פי הנשיא ברק, תקפה גם אם התושב הסכים לוותר עליה, וגם אם לא נשקפה לו סכנה. קביעה זו נסמכת על שני נימוקים עיקריים: ראשית, לפי אמנת ז'נבה הרביעית, ככלל, התושב המקומי אינו רשאי לוותר על זכויותיו לפי הדין ההומניטרי; שנית, קשה לאמור מתי ניתנה אותה הסכמה באמת מרצון טוב וחופשי ומתי היא נובעת מלחץ גלוי או סמוי. בהקשר זה, קבע הנשיא ברק שפנייה ל"הסכמה" של התושב המקומי אינה סבירה. ברבים מן המקרים הסכמה כזו ממילא לא תהיה אמיתית, ולמעשה מדובר יהיה במעשה הכפוי על אותו מאולץ, ה"מסייע" תחת השפעת הכוח הצבאי, תוך הפרת זכותו, בין היתר, לכבוד, ליחס אנושי, ולחופש מכפייה.

מקריאה ראשונית של פסק הדין מתקבל הרושם כי בית המשפט הוביל לסיום השימוש ב"נוהל שכן", אפילו בגרסתו המרוככת. ואולם, משורה של כתבות ב"הארץ" עולה כי גם לאחר פסק הדין ממשיך השימוש ב"נוהל" להתקיים, כולל "הסתייעות" בילדים.² העדויות שפורסמו באתר האינטרנט של "בצלם" (וניתן להניח כי הן רק קצה הקרחון) מלמדות אף הן שבפועל - הפרקטיקה של "נוהל אזהרה מוקדמת" ממשיכה להתקיים.³

האם משמעות הדבר היא, שהצבא מתעלם מפסיקה ברורה וחד משמעית של בג"ץ?

כדי להבין את התשובה ואת משמעות הפסיקה של בג"ץ בפרשה זו, יש לראות את הרטוריקה של שני פסקי דין "אקטיביסטיים" נוספים של בית המשפט העליון: פסק הדין בעניין העינויים ופסק הדין בנוגע למדיניות החיסולים. בפרשת העינויים נקבע כי לשב"כ אין סמכות לטלטל עצירים ולהחזיק אותם ב"כריעת צפרדע" או ב"תנוחת שבא"ח" (פסק הדין ניתן ב-6.9.99). במקביל, נקבע כי סייג ה"צורך" שבחוק העונשין⁴ אינו יכול לשמש מקור סמכות לשימוש בשיטות חקירה כאלה. בה-בעת, נקבע כי החלטה זו אינה שוללת את האפשרות שסייג ה"צורך" יעמוד לחוקר שב"כ, בין במסגרת שיקול דעתו של היועץ המשפטי לממשלה ובין במסגרת שיקול דעתו של בית המשפט. אם כן, ה"נוסחה" שנקבעה, היא שסייג הצורך אינו עומד מראש ואינו יכול להוות "נוהל" או בסיס ל"שיטה", אך הוא יכול לעמוד בדיעבד במקרה קונקרטי. כלומר, אי אפשר להכשיר את הנוהל כנוהל כללי המתיר את כל הפעולות מראש, אבל אפשר יהיה להכשיר פעולות קונקרטיות ברוח הנוהל - בדיעבד. נוסחה זו ניתנה לכנות - וכך גם עשה בית המשפט בפרשות שונות - נוסחה של "מראש" ו"בדיעבד".

פסק הדין בעניין החיסולים מציע נוסחה דומה. בפסק דינו כתב הנשיא ברק:

"אין בידינו לקבוע כי פגיעה מונעת היא תמיד חוקית כשם שאין בידינו לקבוע כי היא לעולם אינה חוקית." גם הרעיון שעמד בבסיס קביעה זו הוא שאי אפשר להכשיר את החיסולים מראש כמדיניות, אלא יש לבדוק כל מקרה קונקרטי בדיעבד ואז להכריע אם החיסול [פגיעה מונעת] בלשון פסק הדין הוא חוקי או לא.⁵

בשתי פרשות אלו הכלל הוא, לכאורה, איסור על הפעולה הנדונה (עינויים או חיסולים), אבל החריג לכלל זה (למשל, הגנת ה"צורך", בדיעבד) מופיע כבר כחלק מהכלל. במלים אחרות, השימוש בחיסולים או בעינויים – אסור, אלא אם בית המשפט או היועץ המשפטי לממשלה ימצא אותו מוצדק בדיעבד.

רטוריקה כזו והצגה משולבת של הכלל והחריג מעודדות כמוכן שימוש תדיר דווקא בחריג, או לפחות מעודדות את השארת המצב הקיים בעינו, למרות החלטות הבג"ץ, האוסרות כביכול לענות, לחסל, או להוביל שכן אל מותו.

קשה להניח, למשל, כי פסק דין פלילי "רגיל" יאמר בנשימה אחת שרצח אסור, אלא אם יוכח בדיעבד שהתקיים "צורך" לבצעו. הכלל ברור – רצח אסור. הדין בחריג יתקיים רק במקרה קונקרטי, אותו יעורר הנאשם, וברור שהחריג לא יופיע כחלק מן הכלל. הכדל זה אינו סמנטי בלבד והמציאות מוכיחה לנו פעם אחר פעם כי כאשר בית המשפט קובע שעינויים או חיסולים אסורים, אלא אם יוכח "צורך" בדיעבד, הפרקטיקה של פעולות אלה ממשיכה להתקיים באופן נרחב.⁶ גם אם הרטוריקה של בית המשפט אינה מכוונת לחיזוק השימוש בפעולות אלה, אלא נובעת מפחד פוליטי, ומחשש לומר דברים של "דעת הקהל" יהיה קשה לקבל, בית המשפט מעודד בעצם את השימוש בחריג, ושפתו הפתלתלה נראית כעצימת עיניים ואישור סיטוני לפעולות הצבא והשב"כ. בצורה זו, לא רק שבית המשפט מתיר עינויים וחיסולים, אלא אף נותן להם לגיטימציה משפטית ויוצר מראית עין של ביקורת שיפוטית.

אחזור, אם כן, לפסק הדין בעניין "נוהל שכן". השופט חשין, בדעת יחיד, משתמש בפסק הדין במפורש בנוסחה של 'מראש' ו'בדיעבד', כמוסבר לעיל. הוא אמנם מסכים עם עמדת הנשיא ברק אבל מוסיף כי הוא עושה כן לאור הנוסחה שנקבעה בבג"ץ העינויים. חשין הוא היחיד מבין שלושת שופטי ההרכב (השופטת השלישית היא השופטת ביניש) האומר דברים אלה בפסק הדין, במפורש, כתנאי להסכמתו לפסק הדין של הנשיא. ואולם, קריאה חוזרת בפסק דינו של הנשיא ברק מראה כי גישתו בעצם איננה שונה. גם אם הנשיא ברק קובע הפעם בצורה ברורה יותר כי השיקולים האוסרים על הצבא לעשות שימוש בתושבים מקומיים כחלק ממדיניות של "אזהרה מוקדמת" גוברים על

השיקולים המצדיקים שימוש כזה בתושבים, פסקת הסיום של פסק דינו קצת יותר מעורפלת. בלשונו:

שיקולים אלה מביאים אותי למסקנה, כי "נוהל אזהרה מוקדמת" אינו עולה בקנה אחד עם המשפט הבינלאומי. הוא מתקרב יתר על המידה אל "הגרעין" הנורמטיבי האסור, והוא מצוי באזור האפלולי היחסי (ה-punumbra) - הבלתי ראוי. [ההדגשה הוספה]

כלומר, גם כאן בסופו של דבר אוסר הנשיא ברק על נוהל "אזהרה מוקדמת", ואף קובע כי הוא מנוגד למשפט הבין לאומי. כמו בפרשת העינויים ובפרשת החיסולים, מדברת השורה התחתונה על שלילת הנוהל כמקור סמכות גורף. אולם מה קורה במקרה הקונקרטי?

השופט חשין מבין - אולי כמובן-מאליו - כי גם כאן תחול הנוסחה של "מראש" ו"בדיעבד", כלומר ניתן יהיה להכשיר את הפעולה הקונקרטית בדיעבד. דומה שגישתו זו אינה מופרכת וכנראה אף דומה לאופן בו מבין הצבא את פסק הדין. ומה באשר לנשיא ברק?

הנשיא ברק מציין אמנם כי המשפט ההומניטרי מחייב לעשות הפרדה בין האוכלוסיה האזרחית לבין הפעילות הצבאית וכי שימוש בתושבים מקומיים לצורך "אזהרה מוקדמת" נעשה תוך הפרת זכותם, בין השאר, לכבוד, ליחס אנושי, ולחופש מכפייה. ואולם פסק דין זה היה, כזכור, חלק משורה של פסקי דין שכתב הנשיא וכולם עסקו ביחס הצבא לאוכלוסיה הפלסטינית הכבושה. למעשה, הנשיא ברק הוא שקבע בפסקי דין אלה את הנוסחה של "מראש" ו"בדיעבד". לכן, אם הוא מסתייג מן הנוסחה הזאת, היה עליו לומר זאת במפורש, ואף להסתייג מדבריו של השופט חשין, כפי שמקובל לעשות במקרים אחרים. הנשיא ברק אמנם אינו מזכיר את החריג במסגרת פסק הדין הנוכחי, ויש בכך משום שיפור לעומת החלטותיו בעניין החיסולים והעינויים, ואולם, בסופו של דבר אנחנו נשארים שוב עם פסק דין מעורפל, המאפשר לצבא להמשיך במדיניותו, ולבית המשפט להצטייר, בטעות, כמי שמפעיל ביקורת שיפוטית על החלטות הצבא ומגן על זכויות האוכלוסיה הפלסטינית. מראית העין של הביקורת השיפוטית מחריפה את מצבם של הפלסטינים, הנותרים ללא הגנה מבג"ץ, ובמקביל - ללא תלונה לגיטימית מבחינת דעת הקהל הישראלית (ולעתים הבין-לאומית), לאחר שבג"ץ לכאורה הגן עליהם ואיזן בין הגנה זו לבין הגנה על ביטחונה של ישראל. מעבר לכך, צריך לזכור כי ישנן פעולות שהצדקתן, גם בדיעבד, איננה מוסרית ואיננה לגיטימית לפי עקרונות משפטיים. כך, למשל, ישנם סוגים שונים של נשק שהשימוש בהם אסור, ללא חריגים בדיעבד. מסיבות דומות

קשה להניח שבג"ץ היה מעז להכשיר "אזהרה מוקדמת" - כלומר "נוהל שכך" - באמצעות אזרחים ישראלים, מראש או בדיעבד. סביר יותר להניח שהיה שולל מכל-וכל פעולה הפוגעת באופן כה קשה בזכותם לכבוד, ליחס אנושי, ולחופש מכפייה, ואשר מסכנת את חייהם. לא ברור מדוע "שימוש" כזה בפלסטינים יכול להיות לגיטימי, במקרה הקונקרטי, בדיעבד. למעשה, אילו הפעיל בג"ץ ביקורת שיפוטית אמיתית, ולא רק מראית-עין של ביקורת שיפוטית, היה עליו לקבוע במפורש כי כל פעולה ("אזהרה מוקדמת") קונקרטית אסורה, גם בדיעבד.

- 1 ראו, למשל, יהונתן ליס וברוך קרא, "כצה"ל אומרים: גם ברגותי נעצר ב'נוהל שכך", הארץ; 16.8.2002.
- 2 למשל, גדעון לוי, "נוהל בת השכך", "הארץ", 16.3.2007.
- 3 ראו http://www.btselem.org/Hebrew/Human_Shields/Neighbor_Procedure.asp
- 4 לפי סייג זה, "לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שהיה דרוש באופן מיידני להצלת חייו, חירותו, גופו או רכושו, שלו או של זולתו, מסכנה מוחשית של פגיעה חמורה הנובעת ממצב דברים נתון בשעת המעשה, ולא היתה לו דרך אחרת אלא לעשותו."
- 5 וראו את מאמרי "הוואלס האחרון של אהרן ברק", **מַטְעַם 10**, יוני 2007.
- 6 על המשך השימוש בעינויים במסגרת חקירות של פלסטינים, ראו דו"ח שפירסם המוקד להגנת הפרט וארגון "בצלם" במאי 2007:
http://www.btselem.org/hebrew/Publications/Summaries/200705_Utterly_Forbidden.asp
בנוגע למדיניות החיסולים עוד מוקדם להציג דו"ח החוקר את השפעת החלטתו של בג"ץ, אולם רשימת החיסולים המופיעה בוויקיפדיה במסגרת הערך "סיכול ממוקד" (רשימה שאינה בהכרח מלאה, ובכל מקרה אינה כוללת ניסיונות שלא צלחו) מלמדת כי פסק הדין לא שינה בצורה משמעותית את השימוש במדיניות החיסולים.

דנה לובינסקי

מלה ארוכה

חמוד,

נדמה לי ששכחת לקחת את הצפורים
 זה עושה לך מחשבות לא טובות
 על כסף אבא מת אמא חולה גרה אתנו גרה אתך גז
 נשאר פתוח אולי מכונית מקלקלת והרמאים האלה
 במוסף אל תקרא
 במחשב ואפך קרוב מדי אל הצג זה
 מסתיר מעיניך את העקר ומעבר לזה
 הקרינה ברורה הסכנה חם חם
 מישוהו כבר רצח אדם בגלל השמש הרע
 מוצאו מהקוף שום שדים
 לא יצאו מהבבוקים הפתוחים אבל
 הדוקטור אמר
 בינתיים צריך צפורים פעמים ביום בבקשה
 אל תזכיר ילדים במטה כמה
 פעמים אמרתי לך
 האיש האדם ברמזור משגע
 אפלו הכנתי לך כדורי לחם קטנים
 ואני מבטיחה פעמים ביום
 שמים קרים נשבעת
 תוספתן אלהים מלה ארכה
 לדבר מיתר היה לי פעם
 חבר אחר שאף לעברת את הכוס זה זוכר
 איך שתינו יין שחר כמו שקוי אני רוצה
 כמו אז אחרת הדוקטור אמר
 לא נוכל לעשות ילד
 כשאתה קם בלילה עם פני בעתה מחשבות לא טובות
 על כסף אטום בת בצבא אבא מת אמא חולה

תִּרְגַּע תִּרְגַּע אֲנִי לֹא מִצְּלִיחָה
 לְמִצָּא לְךָ חַיָּה לֹא טוֹרֶפֶת לֹא נְטֹרֶפֶת
 אֲבָל אִיךָ נַעֲשֶׂה יֵלֶד אַחֲרַת הִיָּה לִי פַעַם גַּם
 חֶבֶר אַחֵר אַחֵר
 הוּא אָמַר לִי אֲנִי בְּחוֹר עוֹר וְאֲנִי אָמַרְתִּי לוֹ אִזְ מַה
 אִם לֹא הַמְּצִיאֻ עֲדִין אֶת כְּפֹתוֹר הַהָאָרֶה
 פַּעַם בְּשָׁבוּעַ מְדִיטְצִיָּה זֶה לֹא מִסְפִּיק בְּשִׁבְלֶיךָ
 הוּא אָמַר לִי אֲנִי בְּחוֹר עוֹר וְאֲנִי אָמַרְתִּי לוֹ אִזְ מַה
 אִם דְּגָיִם לֹא יְכוּלִים לְחַיּוֹת בְּמַיִם צְלוּלִים מְדִי
 תִּפְסִיק עִם הָאֶלְכוּהוּל
 הוּא אָמַר לִי אֲנִי בְּחוֹר עוֹר וְאֲנִי אָמַרְתִּי לוֹ אִזְ לֹא
 אֲבָל לְךָ אֲנִי
 לֹא יְכוּלָה לֹא יְכוּלָה.

תעלולים נירונאליים

בְּלִילָה מְהוּמָה גְּדוּלָה מְאִימַת לְפָרִץ מִנְחִירֶיהָ
 הִפְיִכָה צְבֹאִית קָמָה לְךָ בְּזָרָג.
 נִיל אֲרַמְסְטוֹרֹנָג נוֹעֵץ לְךָ כּוֹכְבִים וּפְסִים בְּדִיוֹק בְּמִרְכּוּז הַגְּרוּגֶרֶת,
 צ'אוּשְׁסִקוּ אֶלְנָה מְמִינַת עֵקְבִי תִנְיִן לְאֶרֶץ יִרְכִידָה,
 עֵמֶק בְּתַעֲלוֹת אֲזִנִּיךָ וִירְגִינִיָּה וּוּלְךָ צוֹלְלַת אֶל מוֹתָה
 וּמַהֲטָמָה גְּנִדִי שׁוֹבֶת רָעַב בֵּין בְּהוֹנוֹת הַרְגָלִים שֶׁלְךָ.

אֲבָל לְךָ כֹּל זֶה
 לֹא נוֹגֵעַ,
 אֲתָה חוֹלֵם חֲלוֹמוֹת עַל עוֹלָם רִיק
 עוֹלָם בֵּית שְׁמוּשׁ
 שְׁאִפְשֶׁר לְקִרָא בּוֹ בְּשִׁקֵּט
 דְּלֹאֵי לְמָה
 וְאֵת הַסֵּפֶר הַהוּא הֶעֱהֵב שְׁמִצָּאתָ לֵיד הַפְּחִים ("כִּי צַד לְאֶרְגֹן אֶת בֵּיתְךָ
 בַּעֲשָׂרָה צְעָדִים קָלִים").

אל תתבייש מתוק,
 אני מכירה כבר את כל
 התעלולים הנזירונאליים שלך
 להקת בבונים יושבת לך בהיפוקמפוס וצועקת
 הו. הו. הו.
 אדם קדמון מפה לך בנבוט על חוט השדרה
 צלופחים מחשמלים שוחים עגולים עגולים
 אצלך בנוזל המחי.

לפעמים
 אבל רק לפעמים
 דגי מים
 ודגי אויר
 נואקים תקוות מלעך
 אתה חושב וראי
 "אני נחנק",
 אבל זה אחרת אני אומרת
 לך:
 זוג פילים זקנים עושים ברקטום התערכיות על חשבונך
 מי יפח ראשון את נשמתו האחרונה.

(חוץ מזה אהובי,
 לא מצאתי כל דפי בך.)

ג'ורג'ו אגמבן

צורת־חיים

1. ליוונים לא היה מונח יחיד כדי לציין את מה שאנו מכנים חיים. לצורך כך עשו שימוש בשני מושגים שונים לחלוטין מבחינה סמאנטית ומורפולוגית: *zoé*, שציין את עובדת החיים הפשוטה, המשותפת לכל בעלי החיים (חיות, אנשים או אלים), ו-*bios*, שציין צורה או דרך חיים של יחיד או של קבוצה. בשפות מודרניות הפרדה זו נעלמה בהדרגה, וגם היכן שהשתמרה, כמו במלים ביולוגיה וזואולוגיה, אין היא מצביעה עוד על שוני מהותי. כיום, מושג יחיד – אשר עכירותו גדלה ביחס ישיר לקדושה עליה הוא מורה – מצביע על המכנה המשותף העירום, אותו אפשר לבודד תמיד בכל אחת מצורות חיינו הרבות מספור.

לעומת זאת, המושג צורת־חיים נועד להצביע על חיים שאי אפשר להפרידם מצורתם, חיים שבהם אי אפשר עוד לבודד משהו כמו חיים חשופים.

2. חיים שאינם נפרדים מצורתם הם חיים, שבהם עיקרה של דרך החיים הוא החיים עצמם, ועיקרם של החיים הוא דרך החיים. מה מבקש המשפט הזה לומר? הוא מגדיר חיים, חיי אדם, בהם הדרכים, המעשים והתהליכים הייחודיים לחיינו לעולם אינם עובדות פשוטות, אלא הינם תמיד בגדר אפשרויות של חיים, ומעל לכל כוח פוטנציאלי. את ההתנהגויות והצורות של חיי אדם אין מגדירים נטייה ביולוגית כלשהי או אילוץ מסוים. אף שהן נתפשות אצלנו כמנהגים חוזרים על עצמם וכאילוץ חברתיים, חייבות התנהגויות וצורות של חיי בני אדם לשמר תמיד אופי של אפשרות, כך שהחיים עצמם הם תמיד אלה המונחים על כף המאזניים. זו הסיבה לכך שהאדם – כקיום מבוסס על כוח פוטנציאלי, היכול לפעול או לא לפעול, להצליח או להיכשל, לאבד את עצמו או למצוא את עצמו – הוא היצור היחיד אשר חיוו מכוונים לאושר. בשביל אדם, החיים – בלי כפרה ובייסורים גדולים – תמיד מועדים לאושר. אבל בדרך זו הופכת צורת־חיים מיניה וביה לחיים פוליטיים. ("המדינה היא קהילה המבוססת על החיים עצמם והיא מכוונת אל החיים הטובים של האדם בתוכה", *marsilio da padova*,

(defensor pacis v ii

3. לעומת זאת, הכוח הפוליטי שאנו מכירים מתבסס בסופו של דבר על הניתוק של החיים החשופים מתוך ההקשר של צורות החיים. על פי החוק הרומאי, חיים אינם מושג משפטי, אלא מושג המצביע על עובדת החיים הפשוטה או על דרך חיים מסוימת. יש רק מקרה אחד בו זוכה מושג החיים למשמעות משפטית, ההופכת אותו למושג טכני: הביטוי *vitae necisque potestas*, הכוח של האב על חיי בנו ומותו. יאן תומאס הראה איך בביטוי זה אין ה-*que* משמש כאוגד, כך שהמושג חיים הוא בסך הכל תולדה של *nex*, הכוח להרוג. אם כך, החיים מופיעים לראשונה בחוק רק בתור מה שמקביל לכוח המאיים במוות. ואולם, מה שחל על זכות האב על החיים ועל המוות, חל במשנה תוקף על כוח ריבוני (*imperium*), בו האב הוא מושג מכונן. בדרך זו מוגדרים החיים במצב הטבעי אצל הוֹפֵס אך ורק באמצעות היותם נתונים בלא־תנאי לאיום המוות (הזכות הלא־מוגבלת של הכל על הכל). ואולם, החיים הפוליטיים, כלומר החיים בהגנה מצד הלווייתן, אינם חיים אחרים, אלא אותם חיים החשופים תמיד לאותו איום, זה המתרכז עתה רק בידיו של הריבון. הכוח האבסולוטי והנצחי – המגדיר את כוחה של המדינה – אינו מבוסס בסופו של דבר על רצון פוליטי, אלא על חיים חשופים, הזוכים לשמירה ולהגנה, כל עוד הם מקבלים את זכותו של הריבון (או של החוק) על החיים ועל המוות. (זוהי בדיוק משמעותו המקורית של שם התואר 'קדוש' [*isacer*], כאשר הוא מכוון כלפי חיי אדם). מצב החירום, עליו מחליט הריבון בכל פעם, מתרחש כאשר החיים החשופים – אשר במצב רגיל נראים כקשורים לצורות החיים השונות בחברה – מוטלים לפתע בספק, ומוצגים בפירוש בתור הבסיס האולטימטיבי של הכוח הפוליטי. החיים החשופים הם בה־בעת היוצא מן הכלל והכלל של העיר.

4. "המסורת של המדוכאים מלמדת אותנו ש'מצב החירום', בו אנו חיים אינו היוצא מן הכלל, אלא הכלל. אנו חייבים להגיע למושג של היסטוריה אשר מכיר בעובדה זו." אבחנה זו של ולטר בנימין – כיום בת יותר מיובל שנים – לא איבדה דבר מן האקטואליות שלה, לא רק משום שאין היום לכוח הריבוני שום צורה לגיטימית, לכך ממצב החירום, ולא רק משום שכוח זה מחפש אחר מצב החירום בכל מקום ובכל זמן, ואפילו חותר בסתר להבאתו (איך אפשר לא להבין כי למערכת אשר אינה מסוגלת עוד לפעול, אלא על יסוד של מצב חירום, יש אינטרס לשמר אותו בכל מחיר?). חשיבות טענתו של בנימין נובעת, יותר מכל, מכך שהחיים החשופים, אשר היו בעבר היסוד הנסתר של הריבונות, הפכו לצורת החיים הרומינגנטית ביותר. החיים החשופים – החיים במצבם

היוצא-מן-הכלל, אשר שוב איננו יוצא-מן-הכלל - מפרידים בכל מקום בין צורות החיים השונות, ובכך מונעים מהן להתאחד לכדי צורת-חיים. ההפרדה של מרקס בין אדם לאזרח מומרת אפוא בהפרדה בין חיים חשופים - הנשאים האולטימטיביים של הריבונות - לבין צורות החיים השונות, המורכבות על אותם חיים חשופים, ומקנדות באופן מופשט בזהויות משפטיות-חברתיות (הבוחר, הפועל, העיתונאי, הסטודנט, אבל גם נשא האיידס, הקוקסינל, כוכבת הפורנו, הקשיש, ההורה, האשה). (לראות את החיים החשופים מופרדים מצורתם במלוא אומללותם בתור עיקרון עליון - הריבונות או הקדושה - זהו הגבול של מחשבת בטאיי, ולכן איננו משתמשים בה.)

5. התזה של מישל פוקו, על פיה "מה שהיום משנה יותר מכל הם החיים עצמם", ולפיכך פוליטיקה ההופכת לביו-פוליטיקה היא, כמובן זה, מדויקת במהותה. ואולם, חשוב מאוד להבין את משמעות המהפך הזה. מה שנשאר לוט בערפל בוויכוח העכשווי סביב ביו-אתיקה וביו-פוליטיקה, הוא בדיוק מה שראוי להקדים ולפקפק בו, כלומר, התפישה של החיים בתור מושג ביולוגי. פול רבינוב מציע שתי דוגמאות מנוגדות של חיים: מצד אחד, חיים ניסויים, חייו של המדען, החולה בסרטן דם והופך את חייו-שלו למעבדה, בה הוא מבצע מחקרים וניסויים לא-מוגבלים; מצד שני, חייו של האדם המתמרמר בשם קדושתם של החיים על הסתירה בין אתיקה אינדיבידואלית וטכנולוגיה מדעית. הבעיה היא ששתי הדוגמאות הללו נשענות בלי דעת על אותו מושג של החיים החשופים. מושג זה, המוצג היום באצטלה של מונח מדעי, הוא למעשה מושג פוליטי חילוני. (מנקודת מבט מדעית, למושג החיים אין כלל משמעות: "דיונים על המשמעות האמיתית של חיים ומוות", כותבים פיטר וג'יי מראוואר, "מסמנים בכיולוגיה שיח ברמה נמוכה. למלים אלו כשלעצמן אין משמעות, ושום מחקר, עמוק וזהיר ככל שיהיה, לא יוכל להבהירן".)

זהו המקור של האידיאולוגיה הרפואית-מדעית, אשר עם כל פזיזותה ממלאת תפקיד משמעותי במערכת הכוחות בת ימינו, כפי שעולה מן השימוש המתרחב במושגים מדעיים-כביכול לצורכי שליטה פוליטית: בירודם של החיים החשופים, מתוך מאגר של צורות חיים, מתרחש במקרים רבים באופן מאסיבי ויום-יומי, לא באמצעות הריבון אלא באמצעות מערכת ייצוגים כמו-מדעיים של הגוף, של מחלות ושל בריאות. העולם הרפואי משתלט היום על מרחבים גדלים והולכים של החיים, ואפילו של הדמיון האינדיבידואלי שלנו. החיים הביולוגיים - הצורה החילונית של החיים החשופים (בהיות שניהם בלתי ניתנים

לביטויי ובלתי־חדירים) - הופכים את צורות החיים הקיימות לצורות של שרידה, של היותות בחיים. חיים ביולוגיים כאלו נשארים בעכירותם ומוסיפים לגלם אותו איום רחוק העלול להתמש בכל רגע באמצעות מעשה אלים, הדרה, מחלה או תאונה. זהו הריבון הבלתי־נראה המתבונן בנו מבעד למסיכה המטופשת של בעלי השררה, השולטים בנו משמם של אותם חיים ביולוגיים, בין שהם מבינים ובין שאינם מבינים זאת.

6. נהיה מסוגלים לחשוב על חיים פוליטיים, חיים השואפים לאושר, המתלכדים לכדי צורת־חיים, רק משעה שנוכל להשתחרר מאותה הפרדה בסיסית של החיים עצמם, ולצאת, אחת ולתמיד, משיעבודה של כל ריבונות. השאלה בדבר אפשרותה של פוליטיקה, שלא תהיה מבוססת על רעיון המדינה, ראויה אפוא להתגלגל בצורה הבאה: האם אפשר לדמיין היום משהו כמו צורת־חיים, חיים שבהם החיים עצמם הם אלה המונחים על כף המאזניים, חיים של כוח פוטנציאלי?

אנחנו קוראים מחשבה למה שמאחד צורות חיים שונות בהקשר ששוב אינו ניתן להפרדה כצורת־חיים. בכך אין אנו מתכוונים לשימוש האינדיבידואלי באיבר מסוים, או ביכולת נפשית, אלא להתנסות, או לניסוי, שנושאו הוא האופי הפוטנציאלי של החיים והאינטליגנציה האנושית. "לחשוב" אין פירושו להיות מושפע ממושא זה או אחר, מתוכן זה או אחר של מחשבות, אלא להיות מושפע מעצם אפשרותה של המחשבה, להתנסות בפתחותה של כל מחשבה לפוטנציאליות הטורה של המחשבה עצמה. ("המחשבה היא קיום אשר טבעו הוא קיום פוטנציאלי... גם כשהמחשבה תופשת משהו שאפשר לחשוב עליו... היא מוסיפה להתקיים באופן מסוים ככוח פוטנציאלי, ולפיכך היא יכולה לחשוב על עצמה" [אריסטו, "על הנפש" 429a-b]).

רק אם אינני פועל תמיד, ולא רק פועל, אלא גם מתכוון כלפי אפשרות וכלפי כוח פוטנציאלי, רק אם ניסיון החיים והכוונות שלי הם המרכז של כל הניסיון והכוונות שלי - רק אם קיימת, במובן זה, מחשבה - רק אז יכולה צורת חיים להפוך מהיות עובדה, או דבר, להיותה צורת־חיים, לחיים שבהם אי אפשר עוד לבודד משהו כמו חיים חשופים.

7. ההתנסות במחשבה היא תמיד ההתנסות בכוח פוטנציאלי משותף. קהילה וכוח חד הם, משום שהעיקרון הקהילתי הוא האילוץ שכל קהילה תישא אופי פוטנציאלי מסוים. בין יצורים שתמיד יפעלו, שתמיד יגדירו את עצמם כדבר זה

או אחר, שתמיד תהיה להם זהות כזאת או אחרת - ולכן ימצו לחלוטין את הכוח הפוטנציאלי שלהם - לא תיתכן שום קהילה, אלא רק חיבורים מקריים והפרדות עובדתיות. אנו יכולים לתקשר עם האחרים רק באמצעות הכוח הפוטנציאלי שעדיין נותר בנו ובאחרים. כל תקשורת (כפי שבנימין מסביר זאת ביחס לשפה) היא בראש ובראשונה לא תקשורת של מושא משותף, אלא של עצם היכולת לתקשר. אם קיים בעולם רק יצור אחד בודד, כי אז הוא לגמרי חסר כוח (זוהי הסיבה שתיאולוגים טוענים כי אלוהים ברא את העולם מלא-כלום [ex nihilo], כלומר, ללא שום כוח). לעומת זאת כאשר יש לי כוח, אנחנו תמיד רבים (זוהי הסיבה לכך שהשפה, בתור כוח פוטנציאלי לדבר, לעולם אינה יכולה להתקיים על דובר יחיד).

לפיכך, פילוסופיה פוליטית מודרנית אינה מתחילה במחשבה הקלאסית, הרואה בחשיבה חיים תיאורטיים, דבר-מה נפרד ובודד ("הגלות של היחיד אל תוך היחיד"), אלא באפן רושד, כלומר, במחשבה על אינטלקט משותף לכל בני האדם, ובפסקה ב-De Monarchia, בה מסביר דנטה כיצד ערב-רב של בני אדם מבוסס על אותו כוח פוטנציאלי של המחשבה:

כיוון שהכוח של המחשבה האנושית אינו יכול להתממש באופן אינטגרלי וסימולטני באדם יחיד או אפילו בקהילה מסוימת אחת, מימוש של כוח פוטנציאלי כזה מחייב ערב-רב של בני אדם... המשימה של בני האדם, כאשר הם נתפשים בכללותם, היא לממש ללא הרף את כל הכוח האפשרי של האינטלקט, קודם כל בפעילות מחשבתית, וכתוצאה מכך גם בפעילות פיזית (I 3-4).

8. האינטלקט בתור כוח חברתי, זה שמרקס מכנה אינטלקט כללי, משיג את משמעותו אך ורק מנקודת מבטה של אותה התנסות. הוא מעניק שם ל-multitudo, אותו ערב-רב הכרחי לכוחה של המחשבה עצמה. אינטלקטואליות ומחשבה אינן צורת-חיים מסוימת, בין צורות חיים אחרות, שבה מבטאים את עצמם החיים והייצור החברתי, אלא הינן כוח מאחד המכוון בצורת-חיים אותו ערב-רב של צורות חיים שונות. נוכח ריבונות המדינה, היכולה להצדיק את עצמה אך ורק באמצעות הפרדת החיים החשופים מצורתם, מתמיד באפשרותו אותו כוח פוטנציאלי המאחד ללא הרף את החיים על צורתם, או מונע את הפרדתם. ההבחנה בין ההשלכה הפשטנית והמסיבית של ידע חברתי לתוך תהליכי הייצור - טיפוסית למצב הנוכחי של העולם הקפיטליסטי (חברת הראווה) - לבין אינטלקטואליות ככוח אנטגוניסטי וצורת-חיים, עוברת דרך ההתנסות באותה לכידות, בחוסר היכולת ליצור הפרדה בין החיים לצורתם.

מחשבה היא צורת-חיים, חיים שאי אפשר לנתקם מצורתם; לא רק בתיאוריה, אלא בכל מקום בו אנו מגלים את האינטימיות של אותם חיים בלתי ניתנים להפרדה, בחומרנותם של התהליכים הגופניים, בהרגלינו וכאורחות חיינו - שם ורק שם שוכנת מחשבה. ומחשבה זו, צורת-חיים זו, הנוטשת את החיים החשופים ל"אדם" ול"אזרח" - אשר יכולים לכסות על העירום רק לפי שעה על ידי ייצוג ה"זכויות" שלהם - חייבת להפוך למושג המדריך ולמרכז המאחד של הפוליטיקה שתבוא.

מאיטלקית דוד קישיק

המשתתפים בחוברת

מאמרו של הפילוסוף האיטלקי ג'ורג'ו אגמבן (נ. 1942) על השבת יתפרסם באחד מגיליונותינו הבאים. המאמר *Forma-di-vita* ראה אור באיטליה ב-1996 בספר *Mezzi senza fine: Note sulla politica*, "אמצעים ללא סוף, הערות על הפוליטיקה"; מאמרה של חנה ארנדט נכתב ב-1942, בעיצומה של השמדת יהודי אירופה, וקדם לחזרתה רבה מהציונות; טל אזרד, יליד 1974, חי ברחובות ועובד כעוזר-מחקר בכיולוגיה; סיפורו של חורחה לואיס בורחס (1899-1986) זכה לעיבוד קולנועי בסרטו של ברנרדו ברטולוצ'י "אסטרטגיה של עכביש" (1969); כישוריו המעולים של שירן בק באו כבר לידי ביטוי בתרגומיו מערבית לפואמה מאת מחמוד דרוויש (מִטְעֵם 11) ומצרפתית למסה מאת מישל פוקו (מִטְעֵם 13); און ברק, יליד 1974, כותב באוניברסיטת ניו יורק את עבודת הדוקטור שלו על ההיסטוריה של מצרים המודרנית; שיריו של יעקב ביטון מתפרסמים דרך קבע במִטְעֵם מאז הגיליון התשיעי; זהו פרסום ראשון לשיריה של סיגל בן-יאיר, חיפאית בת 38, אם לשתי בנות; זהו סיפורה הראשון, הרואה אור בדפוס, של האמנית תמר גטר; פרסום ראשון הוא גם לסיפוריו של בן גרשוביץ, שערך את "קתב עט" לשירה קווירית, בן 25, חי בתל אביב; הארכיטקט אייל וייצמן חי ומלמד בלונדון; סיפורו של אליהו זהבי התפרסם ב"הארץ" לפני חמישים שנה; שירי האהבה האמריקאיים לקוחים מתוך "שיר אהבה", אנתולוגיה של שירי אהבה מספרות העולם שתראה אור בהוצאת חרגול, בתרגומו של שמעון זנדבנק ובעריכתו; זיאד ח'דאש הוא אחד הסופרים הבולטים והפוריים במרחב הספרותי הפלסטיני, בן למשפחת פליטים, גדל וחי עד היום במחנה הפליטים ג'לזון ליד רמאללה; מסותיו המשפטניות של אבי לובין התפרסמו בגיליונות 8 ו-10 של מִטְעֵם; אלה שיריה הראשונים של דנה לובינסקי, סטודנטית בת 29 מתל אביב; אהוד לוי הוא ממייסדי כפר רפאל (מוסד לחוסים ליד באר שבע) ומזה ארבע שנים מנהל מוסד דומה בווינטרטור בשווייץ; שיריו של דוד לויז רואים אור דרך קבע במִטְעֵם; סילביה ליכט, שעבודתה על העטיפה, נולדה בבואנוס איירס ב-1971, היגרה לישראל ב-1988, למדה בבצלאל ובאוניברסיטה העברית, והיא חיה ופועלת בירושלים; ספרה האחרון של המשוררת והמתרגמת טל ניצן, "קפה השמש הכחולה", ראה אור בהוצאת אבן חושן; שיריה של ראג'אא נאטור, בת 35, בת למשפחת פלאחים מקלנסואה, המלמדת בבית הספר הדו-לשוני

בירושלים, נכתבו בעברית; **אלחי סלומון**, יליד 1979, הוא תלמיד מ"א בחוג
 לספרות כללית באוניברסיטה העברית, נשוי ואב לשני ילדים; שיריה של גלית
סליקטר התפרסמו ב**מַטְעַם 8** וסיפור מפרי עטה - **במַטְעַם 10**; **עלמה סיון**
 נולדה ב-1984 בגליל, היא לומדת קולנוע בבית הספר "מנשר", וזהו לה פרסום
 ראשון; ספר שיריו של **רמי סערי**, "טבעות השנים", ראה אור באביב האחרון
 בהוצאת הקיבוץ המאוחד; שירים, מסה ותרגומי שירה מאת **שירה סתיו** התפרסמו
במַטְעַם; סיפוריה הקודמים של **מיכל פאר** התפרסמו בגיליונות 6, 9 ו-11 של
מַטְעַם; ארבעה סיפורים מאת הציירת והמשוררת **מָרְגוּ פֶּאָרֶן** התפרסמו ב**מַטְעַם**
13; מסתו של פרופ' **גבריאל פיטרברג**, מ-UCLA, התפרסמה קודם לכן בכתב
 העת הבריטי *New Left Review*, כמו גם מסתו שראתה אור ב**מַטְעַם 1**; **סומיה**
פרחאת-נאסר (1948) היא פרופסור לאקולוגיה ובוטניקה באוניברסיטת ביר
 זית, מייסדת Jerusalem Link, ארגון נשים פלסטיני-ישראלי הפועל בשיתוף
 עם "בת שלום", קטע היומן לקוח מתוך ספרה "באושי הכרם" שראה אור השנה
 בשווייץ; *Wittgenstein's Form of Life*, ספרו של **דוד קישיק** (בן 31, יליד באר
 שבע, מלמד פילוסופיה בניו יורק) יראה אור בקיץ זה ב-Continuum Press;
 שיריה של **ורד ריבקין** מתפרסמים דרך קבע ב**מַטְעַם**; זהו פרסום ראשון לשיריו
 של **שמעון רוזנברג**, שנולד ב-1952 בפולין; **שמואל שוחט** הוא שם עט של
 משורר המסרב לגלות למערכת **מַטְעַם** את שמו האמיתי; סיפוריה של **מירי**
שחם התפרסמו כבר בגיליונות 10 ו-11 של **מַטְעַם**.

היו מנויים על מטעם!

אנחנו מתקיימים רק בזכות המנויים
עזרו לנו להמשיך להוציא לאור כתב עת לספרות ומחשבה
רדיקלית עצמאי וחופשי!

בגיליונות הקרובים של **מטעם** תוכלו לקרוא את "תיק אנטיגונה" - תרגומי עיבודים למיתוס הקלאסי: ז'אן אנואי בתרגום הלית ישורון, **ברטולט ברכט** בתרגומיהם של **שמעון זנדבונק** ו**יצחק לאור**: אייסכילוס בתרגום **אהרן שבתאי**: עוד יכלול "התיקי" מאמר על הניתוח של **ז'אק לאקאן** למחזה של סופוקלס, רשימות של **דוד לזין** לקראת עבודתו על המחזה העתיק, **ולטר בנימין** על אדיפוס והמודרניזם: וכן **אדוניס** בשיחה עם בתו על גוף, על סקס ועל העולם הערבי: **גיל אנדז'ר** על ההיסטוריה של הספרות העברית: **ר"י אוקנרן** על שירת **ברכט**: **חנה ארנדט** על פליטים ועל הציונות: **אלן בארדו** - "הפוליטיקה כהליך של אמת": **ולטר בנימין** על "ברלין אלכסנדרפלאץ" מאת **אלכסנדר דבלין**: שני פרקים מתוך הרומאן של דבלין בתרגום מחודש מאת **ניצה בן ארי**: איאן בורמה על "ברלין אלכסנדרפלאץ" של פסבינדר: **חיים דעואל לוסקי** וענת **מטר** על **מישל פוקו** ו**דרידה**: **יונתן הירשפלד** על האסתטיקה הנואצית: **יצחק לאור** על **דוד אבידן**: **יונתן סואן** על **חנן לזין**: **עזרא פאונד** על השירה: **מישל פוקו** על הרציולזים: **אלינה קורן** על הימסתונים: **אדריאן ריץ'** על שירה ומעורבות: **עודד שכטר** על ח. נ. ביאליק ועוד.

הבטיחו לעצמכם את קבלת **מיטעם** לביתכם בדואר.
המחיר למנוי ל-4 גיליונות - 220 ₪ [50 ₪ לגיליון + דמי משלוח]
הנחה של כ-30% ממחיר הגיליון בחנויות הספרים [69 ₪]

ניתן להזמין את החוברות גם באמצעות כרטיס אשראי
התקשרו למלפון 050-6371242
או שלחו בקס לספר 03-6441427

למשלוח בדואר: צלמו דף זה, מלאו את פרטיכם האישיים ושלחו בדואר לפי הכתובת:
'מיטעם' - ת.ד. 24105 תל אביב 61240 דוא"ל לבירורים: admin@mitaam.co.il

טובים הזמנה

לכבוד **'מיטעם'** - ת.ד. 24105 תל אביב 61240
נא לשלוח אלי 4 גיליונות רצופים של **'מיטעם'** החל מגיליון מס' _____.

רצ"ב המחאה על סך 200 ש"ח + 20 ש"ח דמי אריזה ומשלוח (סה"כ 220 ש"ח)
לפקודת עמותת "השכמה".

למשלמים בכרטיס אשראי:
נא לחייב את כרטיס האשראי ויזה דינרס ישראלכרט אמריקן אקספרס
על סך של 220 ש"ח (כולל 20 ש"ח דמי משלוח)

מספר הכרטיס
בתוקף עד מס' ת.ז.

שם פרטי _____ שם משפחה _____
רח' ומס' בית _____ יישוב _____ מיקוד _____
טל' _____ טל' נייד _____ דוא"ל _____
תאריך _____ חתימה _____